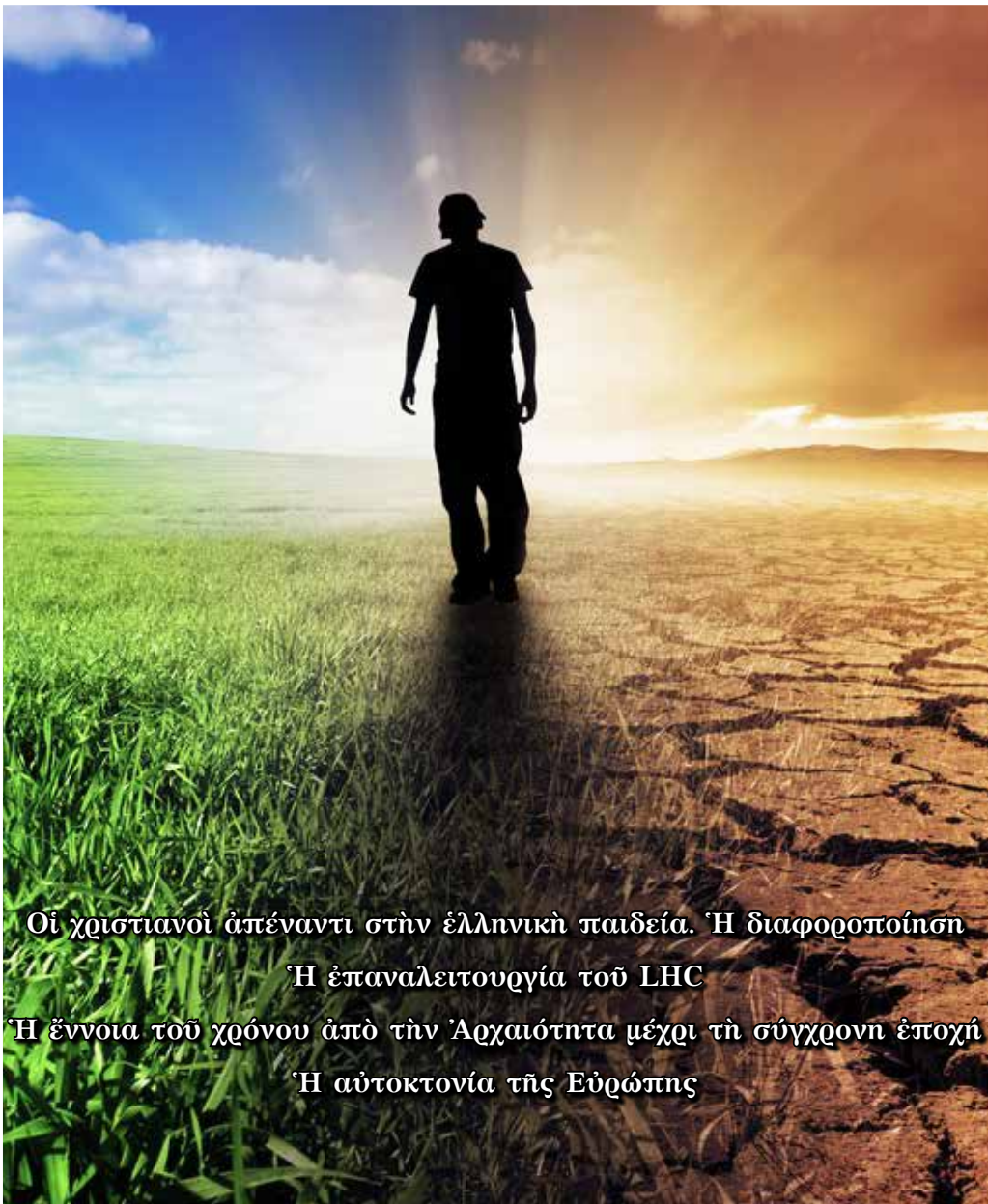

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 85^ο | ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2022 | ΑΡΙΘ. 794

Οί χριστιανοί απέναντι στην ελληνική παιδεία. Ή διαφοροποίηση
Ή επαναλειτουργία του LHC
Ή έννοια του χρόνου από την Αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή
Ή αυτοκτονία της Εύρώπης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

«ΚΑΛΟΝ ΕΣΤΙΝ ΗΜΑΣ ΩΔΕ ΕΙΝΑΙ» Γ.Β.Μ.....	133
Η ΘΕΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ	135
ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ. Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	136
Η ΕΠΑΝΑΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΛΗΘ ΗΛΙΑΣ Κ. ΚΑΤΣΟΥΦΗΣ	145
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ	151
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ	164
Η ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	166
ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΑΤΙΑ Γ.Τ.	171

133

145

151

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Τιμή τεύχους 2,5€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 15€
Έξωτερικού 30€
Κύπρου 20€

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Άκτινες»
Καρύτση 14, 105 61 Άθήναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος
Θεληξινόνας 1, 166 74 Γλυφάδα, e-mail: tsentosg@gmail.com

Η Έπιτροπή επιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει
ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χει-
ρόγραφα, δημοσιεύόμενα ή μή, δέν επιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης έπικοινωνίας
Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Αύγουστος 2022

«ΚΑΛΟΝ ΕΣΤΙΝ ΗΜΑΣ ΩΔΕ ΕΙΝΑΙ»

Η φράση είναι του άποστόλου Πέτρου στον Ίησοῦ πάνω στο ὄρος τῆς Μεταμορφώσεως: «**Κύριε, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν καὶ Μωϋσῆ μίαν καὶ μίαν Ἥλιας**» (Ματθ., ιζ' 4). Πόσο ὠραῖο νὰ μένουμε γιὰ πάντα ἐδῶ! Μακριὰ ἀπὸ τὴ μικρότητα, τὸ μῖσος καὶ τὴν ἐχθρότητα τοῦ κόσμου. Μέσα στὸ φῶς, τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἀσφάλεια. Κοντὰ στὴν ὀλόφωτη παρουσία τοῦ θεοῦ Διδασκάλου. Χωρὶς προβλήματα καὶ ἀνησυχίες. Σ' ἓνα τόπο ὑψηλό, ἀπρόσβλητο, ποῦ δὲν φθάνει ἡ ἀνθρώπινη κακότητα, ἡ φαρισαϊκὴ ὑποκρισία καὶ μοχθηρία, οἱ φονικὲς διαθέσεις τοῦ ἀμαρτωλοῦ Συνεδρίου.

Πῶς, λοιπόν, νὰ μὴν κάνει μιὰ τέτοια πρόταση ὁ ἀπόστολος Πέτρος μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ φαντασμαγορικὸ θέαμα πάνω στὸ ὄρος Θαβώρ; «**Καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι**». Καλὸ εἶναι νὰ μένουμε γιὰ πάντα ἐδῶ. Ποῦ θὰ βροῦμε πιὸ ἀσφαλὲς μέρος; «*Ἐνθα καὶ Μωϋσῆς πάρεστι καὶ Ἥλιας· Ἥλιας ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους πῦρ κατενεγκὼν καὶ Μωϋσῆς ὁ εἰς τὸν γνόφον εἰσελθὼν καὶ τῷ Θεῷ διαλεχθεὶς*» (Χρυσόστομος).

Ἔστω καὶ μὲ κίνητρο τὴν ἀγάπη, πόσο ἀνθρώπινα σκεπτόταν ὁ Πέτρος! Δὲν εἶναι μόνο ποῦ τὸ βουνὸ παρέχει ἀσφάλεια. Κοντὰ τοὺς βρῖσκεται ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἥλιας, ὡσὰν ὁ Κύριος νὰ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τὴν προστασία τους. Ἰσχυρὸς ὁ Ἥλιας, ποῦ κατέβασε φωτιά ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, καὶ ἐπίσης δυνατὸς ὁ Μωϋσῆς, ποῦ συνομίλησε μὲ τὸν Θεὸ μέσα στὴν νεφέλη. Ὁ Μωϋσῆς, ποῦ κατετρόπωσε

τοὺς Αἰγυπτίους, μαζί μὲ τὸν Ἥλια, τὸν πύρινο προφήτη, εἶναι σὲ θέση καὶ τώρα νὰ διαλύσουν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ίησοῦ. Καὶ δὲν εἶναι μόνο ἡ ἀσφάλεια ποῦ τοὺς προσφέρει τὸ ὄρος καὶ ἡ παρουσία τῶν ἁγίων ἀνδρῶν. Εἶναι καὶ ἡ μαγευτικὴ ὁμορφιά, ἡ θεϊκὴ λαμπρότητα τοῦ Κυρίου ποῦ ἀκτινοβολοῦσε τὸ ὑπερκόσμιο φῶς.

Πόση χαρὰ νὰ ἀτενίζουν στὴ δόξα Του τὸν μεταμορφωμένο Κύριο μαζί μὲ τοὺς ἐνδόξους Προφῆτες! Ἔνα τέτοιο θέαμα ἂς ἦταν νὰ μὴν τελειώσει ποτέ.

«**Καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι**». Ἔτσι τὸ βλέπει ὁ ἀπόστολος Πέτρος. Ἔτσι ὅμως δὲν τὸ βλέπει ὁ Κύριος. Ὁ Ίησοῦς δὲν ἐπιθυμεῖ ἀναπαυτικὴ σκηνή. Ὁραματίζεται ὀδυνηρὸ σταυρὸ. Οἱ τρεῖς μαθητὲς θὰ ἤθελαν νὰ ζοῦν γιὰ πάντα στὴν χαρὰ καὶ στὸ φῶς τῆς Μεταμορφώσεως. Γιὰ τὸν Κύριο ὅμως παραπάνω ἀπὸ ὅλα ἦταν τὸ θέλημα τοῦ οὐρανοῦ Πατέρα. Ἄλλωστε, γι' αὐτὸ δὲν ἤλθε στὸν κόσμος, «**ἵνα τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον**»; Τὸ τέρμα τῆς γήινης πορείας Του δὲν θὰ εἶναι τὸ «ὄρος», ἀλλὰ ὁ «λόφος». Ὅχι τὸ Θαβώρ. Ὁ Γολγοθαῖς. Ὅχι ἡ ἀνώδυνη δόξα. Ὁ

ἐπώδυνος θρίαμβος. Ὅχι ἡ προσωρινὴ ἱκανοποίηση τῶν λίγων, ἀλλὰ ἡ παντοτεινὴ δόξα καὶ σωτηρία τῶν πολλῶν. Καὶ ὅλα θὰ τὰ πραγματοποιήσει ἀσφαλῶς, ὄχι στὸ Θαβῶρ, ἀλλὰ στὸν Γολγοθᾶ μὲ τὸ μαρτύριο καὶ τὴν σταυρικὴ Του θυσία.

Ποιὸς δὲν θὰ ἐπιθυμοῦσε τὶς ὁμορφες στιγμὲς τοῦ Θαβῶρ; Τόσο φυσικὸ ἡ χαρὰ νὰ πλημμυρίζει τὴν καρδιά. Ἡ ἐπιτυχία νὰ στεφανώνει τὶς προσπάθειές μας. Ἡ συμπαράσταση τῶν φίλων νὰ εἶναι πρόθυμη καὶ εἰλικρινής. Ἡ οἰκογενειακὴ

«Καλὸν ἐστὶν ἡμᾶς ὧδε εἶναι». Ἔτσι τὸ βλέπει ὁ ἀπόστολος Πέτρος. Ἔτσι ὅμως δὲν τὸ βλέπει ὁ Κύριος. Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐπιθυμεῖ ἀναπαυτικὴ σκηνή. Ὁραματίζεται ὁδυνηρὸ σταυρὸ. Οἱ τρεῖς μαθητὲς θὰ ἤθελαν νὰ ζοῦν γιὰ πάντα στὴν χαρὰ καὶ στὸ φῶς τῆς Μεταμορφώσεως. Γιὰ τὸν Κύριο ὅμως παραπάνω ἀπὸ ὅλα ἦταν τὸ θέλημα τοῦ οὐρανοῦ Πατέρα. Ἄλλωστε, γι' αὐτὸ δὲν ἤλθε στὸν κόσμος, «ἵνα τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον»; Τὸ τέρας τῆς γίνης πορείας Του δὲν θὰ εἶναι τὸ «ὄρος», ἀλλὰ ὁ «λόφος». Ὅχι τὸ Θαβῶρ. Ὁ Γολγοθᾶς. Ὅχι ἡ ἀνώδυνη δόξα. Ὁ ἐπώδυνος θρίαμβος. Ὅχι ἡ προσωρινὴ ἱκανοποίηση τῶν λίγων, ἀλλὰ ἡ παντοτεινὴ δόξα καὶ σωτηρία τῶν πολλῶν. Καὶ ὅλα θὰ τὰ πραγματοποιήσει ἀσφαλῶς, ὄχι στὸ Θαβῶρ, ἀλλὰ στὸν Γολγοθᾶ μὲ τὸ μαρτύριο καὶ τὴν σταυρικὴ Του θυσία.

Τὸ μεγάλο καὶ πάντοτε ἐπίκαιρο μῆνυμα τῆς Μεταμορφώσεως δὲν εἶναι ἡ ἀπόκτηση ὑπαίθριας σκηνῆς, ἡ μόνιμη ἐγκατάστασή μας στὸ φωτεινὸ Ὅρος. Ἡ χριστιανικὴ ζωὴ, δηλαδή, δὲν εἶναι μὴ ἀνέμελη «κατασκίνωση» διαρκείας. Ἡ «κατασκίνωση» εἶναι ἕνας σταθμὸς ἀνεφοδιασμοῦ καὶ ψυχικῆς ἀναπαύσεως καὶ ἀνατάσεως. Ὅχι μόνιμη κατοικία. Τὸ Θαβῶρ εἶναι ἕνα μεγαλειώδες ὄραμα δυνάμεως, μὴ ἐνίσχυση πνευματικῆ. Καὶ οἱ τρεῖς μαθητὲς χρειάζονταν αὐτὴ τὴν ἐνίσχυση, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ σπκώσουν ἀργότερα τὴν δοκιμασία. Τοὺς περιμένει ἡ φοβερὴ ἐκείνη νύχτα στὸν κῆπο τῆς Γεθσημανῆ. Τώρα ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀφήσουν τὸ Ὅρος. Νὰ κατέβουν μαζί μὲ τὸν Κύριο στὸν κόσμος, στὶς ἀντιξοότητες, στὸν πόνο καὶ στὴ θλίψη, στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν δόξα τοῦ Θεοῦ.

ζωὴ ἀνέφελη, γεμάτη φῶς. Ἡ ὑγεία νὰ μᾶς συντροφεύει σταθερά. Αὐτὸ συνέβη μὲ τὸν Πέτρο. Ἦθελε τὸν Χριστό, ἀλλὰ χωρὶς τὸν Σταυρὸ. Λησμόνησε ἐκείνη τὴν ὥρα ὅλους τοὺς ἄλλους, καὶ ἦταν τόσο ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴ δική του εὐτυχία καὶ τῶν λίγων συμμαθητῶν του. Ἦθελε νὰ κρατήσει τὸν Χριστὸ καὶ τὴν ἀγάπη Του, μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μόνο γιὰ δική του χρῆση. Καὶ ὁ Κύριος, πολὺ διακριτικὰ, θὰ τὸν προσγειώσει. Θὰ ἐπαναφέρει ὅλους στὸν ἀγωνιστικὸ στίβο. Γιὰ νὰ βαδίσουν μαζί, διὰ μέσου τῶν δυσκολιῶν, τὸν δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ ὄχι στὴν προσωρινὴ χαρὰ τῆς Μεταμορφώσεως, ἀλλὰ στὸν αἰώνιο θρίαμβο τῆς Ἀναστάσεως.

Γ.Β.Μ.

Η ΘΕΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ

Ἐπάνω τοῦ Θαβῶρ τὰ τόξα
ἔτσι δὲν ἔλαμπαν ποτέ,
σὰν τὴ θεϊκὴ Σου ἔδειξες δόξα
στοὺς Ἀποστόλους Σου, Χριστέ.

Κάλεσες κι ἦρθεν ὁ Ἡλίας,
κάλεσες κι ἦρθε ὁ Μωυσῆς,
ὦ, τῆς ἀγάπης Σου τῆς θείας
καὶ τῆς λατρείας τῆς περισσῆς.

Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης,
πῆραν μ' Ἐσὲ τὴν ἴδια ὁδό,
φθάνουν κι αὐτοὶ ἐκεῖ πού φθάνεις,
στὴν κορυφὴ φθάνουν ἐδῶ.

Μέσα στῆς φύσης τὸ βασίλειο
καὶ στὴν πανέμορφη τὴ γῆ,
ἀστράφτεις πιδὸ πολὺ ἀπ' τὸν ἥλιο,
λάμπεις σὲ θεία μαρμαρυγί.

Λάμπει καὶ τὸ ἱμάτιό Σου,
λάμπει ὄλο ἄσπρο κι ὄλο φῶς,
νέφος αὐτοῦ, φῶς ἀπ' τὸ φῶς Σου,
τῆς λάμπης Σου κι αὐτὸ ἀδερφός.

- Αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὁ ἀγαπητὸς μου,
φωνὴ ἀπ' τὸ νέφος διαλαλεῖ.
Βλέπουν τὸν Κτίστη Ἐσὲ τοῦ κόσμου
οἱ μαθητὲς μ' ἄλλη στολή.

Ἀσπροφωτόφεγγ' ἡ στολή Σου,
μ' ἄκτιστο φῶς, στολὴ θεϊκὴ,
βλέπουν τὴ θεία τοῦ Παραδείσου
τὴ δόξα Σου, σκυμμένοι ἐκεῖ.

Κι ἀπ' τὴ χαρὰ κι ἀπὸ τὴ χάρι,
ὅπου τὸ στῆθός τους δονεῖ,
γιὰ ρόδο παίρνουν τὸ χορτάρι,
χρυσὴ τὴν πέτρα τὴ γυμνί.

- Θαρρεῖς, ὁ Πέτρος λέει, ἡ αὐλαία
κι ἄνοιξε τ' οὐρανοῦ ἡ χρυσί,
Κύριε, κοντὰ Σου ὅλα ὥραϊα,
μένουμ' ἐδῶ, ἂν τὸ θὲς Ἐσύ.

Γιὰ πάντα μένουμε μαζί Σου,
τοῦ κόσμου ἀλάργα οἱ φωνές,
φθάνει ν' ἀκοῦμε τὴ φωνὴ Σου,
κάνουμε τρεῖς ἐδῶ σκηνές.

Φτωχὴ ἐτοῦτες κατοικία,
ἐμεῖς δὲ θέλουμε καμιά,
τὴ μὰ γιὰ Ἐσέ, μὰ στὸν Ἡλία
καὶ γιὰ τὸν Μωυσῆ ἄλλη μιά!

- Μ' Ἐσένα στοὺς τρελοὺς βοριάδες,
μ' Ἐσὲ στὸ χιόνι, στὴ βροχή,
ἄς εἶναι οἱ ἄλλοι βασιλιάδες,
μ' Ἐσὲ κι ἄς εἶμαστε φτωχοί!

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ

ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ

Σὲ προηγούμενες μελέτες μας ἀπὸ τὶς στήλες τῶν *Ἀκτίνων*, σταθήκαμε σὲ δύο μεγάλες μορφές τῆς πρώιμης ἑλληνο-χριστιανικῆς γραμματείας, τὸν *Τουστίνου* τὸν *Φιλόσοφο* καὶ *Μάρτυρα*¹ καὶ τὸν *Κλήμεντα* τὸν *Ἀλεξανδρέα*², καὶ στὸν ρόλο τους στὴ γόνιμη σύνθεση χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἑλληνικῆς παιδείας. Εἶναι ὅμως χρήσιμο νὰ δοῦμε καὶ τὴν “*altera pars*”: Βλέπουμε ἀρκετοὺς νὰ παραθέτουν σημεῖα στὰ ὁποῖα

οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας ἀποδοκιμάζουν ἢ καὶ καταδικάζουν ρητῶς τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Αὐτὴ ἡ ἀποδοκιμασία ἢ καταδίκη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐμφανίζεται συχνὰ ὡς ἀπτή ἀπόδειξη τῆς ἀγεφύρωτης διάστασης ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν χριστιανισμό καὶ τὸν ἑλληνισμό. Προκειμένου νὰ ἀποφύγουμε τέτοια βεβιασμένα συμπεράσματα, ἐπιβάλλεται νὰ δοῦμε μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ τοὺς λόγους ποὺ ἔκαναν τοὺς χριστιανοὺς νὰ αἰσθανθοῦν τὴν

Βλέπουμε ἀρκετοὺς νὰ παραθέτουν σημεῖα στὰ ὁποῖα οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας ἀποδοκιμάζουν ἢ καὶ καταδικάζουν ρητῶς τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Αὐτὴ ἡ ἀποδοκιμασία ἢ καταδίκη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐμφανίζεται συχνὰ ὡς ἀπτή ἀπόδειξη τῆς ἀγεφύρωτης διάστασης ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν χριστιανισμό καὶ τὸν ἑλληνισμό. Προκειμένου νὰ ἀποφύγουμε τέτοια βεβιασμένα συμπεράσματα, ἐπιβάλλεται νὰ δοῦμε μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ τοὺς λόγους ποὺ ἔκαναν τοὺς χριστιανοὺς νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ἀνάγκη νὰ διαφοροποιηθοῦν ρητῶς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία.

1. Γιάννη Κ. Τσέντου, «*Τουστίνος ὁ Φιλόσοφος καὶ Μάρτυς καὶ ἡ προσφορὰ του στὴ σύνθεση χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἑλληνικῆς παιδείας*», *Ἀκτίνες* 791 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 2022), σελ. 15-23.
2. Γιάννη Κ. Τσέντου, «*Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ἡ προσφορὰ του στὴ σύνθεση χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἑλληνικῆς παιδείας*», *Ἀκτίνες* 793 (Μάιος-Ἰούνιος 2022), σελ. 115-123.

ἀνάγκη νὰ διαφοροποιηθοῦν ρητῶς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία.

Ἐξυπακούεται βεβαίως ὅτι οἱ χριστιανοὶ δὲν εἶχαν κανέναν ἀπολύτως λόγο νὰ ἐχθρεύονται *a priori* τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Ἀπεναντίας μάλιστα. Τὰ λόγια ποὺ φέρεται νὰ εἶπε ὁ Χριστός, ὅταν ξμαθε ὅτι μερικοὶ Ἕλληνες ζητοῦσαν νὰ τὸν

γνωρίσουν από κοντά, τὸ πολὺ γνωστὸ ἐκεῖνο «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»³, θὰ μπορούσαν νὰ κάνουν τοὺς χριστιανοὺς νὰ δοῦν στὸν ἑλληνισμὸ τὸν φυσικὸ τους σύμμαχο.

Ἐπιπλέον, ὅπως διαβάζουμε στὶς *Πράξεις τῶν ἀποστόλων*, μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ πρώτου μεγάλου ἄλματος τοῦ χριστιανισμοῦ ἔξω ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα συγκαταλέγονται οἱ ἑλληνιστές, οἱ ἐξελληνισθέντες δηλαδὴ Ἰουδαῖοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τύχει ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἦταν ἑλληνικώτατα: Στέφανος, Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνωρ, Τίμων, Παρμενᾶς καὶ Νικόλαος⁴. Αὐτοί, μετὰ τὸν μαρτυρικὸ θάνατο τοῦ πρωτομάρτυρα Στεφάνου, «*δισπάρρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας*» καὶ «*διήλθον εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον*»⁵.

Ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ἦταν ἡ ἑλληνικὴ, καὶ πολλὲς ἐκφράσεις σὲ αὐτὴν ἦταν ἀντλημένες ἀπὸ τὴν κληρονομία τοῦ κλασικοῦ ἑλληνισμοῦ⁶. Ἡ σφραγίδα μάλιστα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν *Καينὴ Διαθήκη* εἶναι τόσο φανερὴ, ὥστε ὁ Παναγιώτης Χρήστου φθάνει νὰ γράφει ὅτι ἡ *Παλαιὰ Διαθήκη* ἦταν ἔργο τῶν Ἑβραίων, ἀλλὰ ἡ *Καينὴ Διαθήκη* ἦταν ἔργο τῶν Ἑλλήνων!⁷

Ὁ χριστιανισμὸς, λοιπόν, δὲν εἶχε κατ' ἀρχὴν κανέναν ἀπολύτως λόγο νὰ βλέπει τὸν ἑλληνισμὸ ὡς ἀντίπαλο. Ἀργότερα ὁμως τὰ πράγματα περιεπλάκησαν.

Συγκεκριμένα, ὅταν ἄρχισαν οἱ διωγμοὶ εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν, καὶ τὸ αἷμα

τῶν μαρτύρων ἔρρεε ἄφθονο γιὰ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ, τότε μοιραία ὁ χριστιανισμὸς βρέθηκε σὲ πορεία συγκρούσεως μετὰ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Διότι, ὅπως εἶναι εὐνόητο, ἦταν πολὺ δύσκολο γιὰ τοὺς χριστιανοὺς νὰ δοῦν ὡς σύμμαχό τους τὴν «ἐπίσημη ἰδεολογία» ἐνὸς κράτους ποὺ τοὺς ἐδίωκε, τοὺς βασάνιζε καὶ τοὺς θανάτωνε. Καὶ ἡ «ἐπίσημη ἰδεολογία» τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἑλληνικὴ παιδεία. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἀγνοοῦμε ὅτι σὲ μεγάλο βαθμὸ οἱ ὅποιες ἐπιθέσεις τῶν χριστιανῶν ἐναντία στὴν ἑλληνικὴ παιδεία ἀποτελοῦν ἀνακλαστικὴ ἀντίδραση ἐναντία στὴν «ἐπίσημη ἰδεολογία» τοῦ κράτους ποὺ τοὺς ἐδίωκε, τοὺς βασάνιζε καὶ τοὺς θανάτωνε.

*Δὲν πρέπει νὰ ἀγνοοῦμε
ὅτι σὲ μεγάλο βαθμὸ
οἱ ὅποιες ἐπιθέσεις
τῶν χριστιανῶν ἐναντία
στὴν ἑλληνικὴ παιδεία
ἀποτελοῦν ἀνακλαστικὴ
ἀντίδραση ἐναντία
στὴν «ἐπίσημη ἰδεολογία»
τοῦ κράτους ποὺ τοὺς
ἐδίωκε, τοὺς βασάνιζε
καὶ τοὺς θανάτωνε.*

Καὶ πέραν τούτου, ὁμως, ὑπῆρχαν καὶ ἐντελῶς συγκεκριμένοι καὶ πραγματικοὶ λόγοι ποὺ ἔκαναν τοὺς χριστιανοὺς νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ἀνάγκη νὰ διαφοροποιηθοῦν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ φιλοσοφία. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ὁ χριστιανισμὸς ὄφειλε νὰ διαφυλάξει τὴ διαφορετικότητά του, ἡ ὁποία δὲν ἦταν οὔτε ἐπιφανειακὴ οὔτε ἐπιπλαστῆ. Ἐπρεπε νὰ καταστεῖ σαφὲς τοῖς πᾶσιν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦταν μία ἀκόμη φιλοσοφικὴ διδασκαλία κοντὰ στὶς τόσες καὶ

3. Ἰω., ιβ' 20-23.

4. *Πράξ.*, σ' 1 κ.έ.

5. ὁ.π., ν' 1, ν' 4.

6. Βλ. Robert Renehan, "Classical Greek quotations in the New Testament", ἐν *Heritage of the early Church. Essays in honor of Georges Vasilievich Florovsky*, Orientalia Christiana Analecta 195, Roma 1973, σελ. 17-46.

7. Παναγιώτου Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ παρουσία στὴν Παλαιστίνη*, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 9.

τόσες που κυκλοφορούσαν και ήταν της μόδας εκείνη την εποχή. Ακόμη και αν υπήρχαν κοινά στοιχεία με παλαιότερες φιλοσοφικές θεωρίες ή με τις αρχές και τις αξίες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, ή δύναμη του χριστιανισμού δεν βρισκόταν σε αυτά τα κοινά στοιχεία, αλλά στο καινόν μήνυμα της σωτηρίας. Άλλωστε, όπως ορθότατα τονίζει ο Karl Holl, «*ή δύναμη μιᾶς θρησκείας δεν ἔγκειται ποτέ σε αυτό που ἔχει κοινό με*

ό οποίος χρησιμοποιεί πλείστα όσα ἐπιχειρήματα πρὸς στήριξη τῆς χριστιανικῆς πίστεως, στὸ τέλος ὅμως προσθέτει:

«*Ἄν περιοριζόμεσταν σὲ αὐτὲς τὶς ἔννοιες, θὰ πιστεύε κανεὶς ὅτι ὁ λόγος μας εἶναι ἀνθρώπινος*»⁹.

Ὁμοίως και ὁ χριστιανὸς φιλόσοφος Αἰνείας ὁ Γαζαῖος κάνει τὸ ἴδιο ἀκριβῶς βῆμα ὑπέρβασης τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, μετὰ τὰ ἐξῆς πολὺ χαρακτηριστικὰ καὶ ἐκφραστικὰ λόγια:

Ὁ χριστιανισμὸς ὄφειλε νὰ διαφυλάξει τὴ διαφορετικότητά του, ἡ ὁποία δὲν ἦταν οὔτε ἐπιφανειακὴ οὔτε ἐπίπλαστη. Ἔπρεπε νὰ καταστεῖ σαφὲς τοῖς πᾶσιν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦταν μία ἀκόμη φιλοσοφικὴ διδασκαλία κοντὰ στὶς τόσες καὶ τόσες ποὺ κυκλοφοροῦσαν καὶ ἦταν τῆς μόδας ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Αὐτὴν καὶ ἂν ὑπῆρχαν κοινὰ στοιχεῖα μετὰ παλαιότερες φιλοσοφικὲς θεωρίες ἢ μετὰ τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς ἀξίες τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ δύναμη τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν βρισκόταν σὲ αὐτὰ τὰ κοινὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ στὸ καινὸν μήνυμα τῆς σωτηρίας.

ἄλλες, ἀλλὰ σὲ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἴδιον σὲ αὐτή»⁸. Ἦταν λοιπὸν ἀπολύτως φυσικὸ καὶ ἐπόμενο οἱ χριστιανοὶ νὰ ἀγωνισθοῦν νὰ τονίσουν ὄχι τὸ κοινό, ἀλλὰ τὸ καινὸν στοιχεῖο τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας, αὐτὸ ποὺ ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ ὅτιδήποτε εἶχαν πεῖ ὡς τότε οἱ φιλόσοφοι, οἱ ποιητὲς καὶ οἱ ῥήτορες.

Συνεπεία τούτου, ἓνας χριστιανὸς διανοητὴς μποροῦσε νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ ἀγνοεῖ ὅτι ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεώς του ἦταν κάτι ποὺ ὑπερέβαινε ὅποιονδήποτε φιλοσοφικὸ λόγο. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ ἀπολογητῆ Ἀθηναγόρα,

«*Ἄς πάει στὸ καλὸ ἡ Ἀκαδημία· ἐμεῖς θὰ βαδίσουμε πρὸς τὸν Θεό. Γιατὶ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων μέχρι αὐτοῦ τοῦ σημείου προστάζει νὰ ἀκοῦμε τὸν Πλάτωνα, μέχρι νὰ ἐμφανισθεῖ κάποιος σοφώτερος ἀπὸ αὐτόν. Καὶ τίποτε δὲν εἶναι σοφώτερο ἀπὸ τὸν Θεό*»¹⁰.

Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἂν τὸ καλοσκε-

8. Karl Holl, *The distinctive elements of Christianity*, transl. by N. V. Hope, Edinburgh 1937, σελ. 14.

9. Ἀθηναγόρου, *Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν*, ed. W. R. Schoedel, θ' 1.1-2: «*Εἰ μὲν οὖν ταῖς τοιαύταις ἐννοίαις ἀπηρκοῦμεθα, ἀνθρωπικὸν ἂν τις εἶναι τὸν καθ' ἡμᾶς ἐνόμιζε λόγον*».

10. Αἰνείου Γαζαίου, *Θεόφραστος*, ed. M. E. Colonna, 68.5-8: «*Πείθομαι ἤδη γὰρ τῆς εὐμενείας αἰσθάνομαι τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ χαίρω μὲν Ἀκαδημία, πρὸς ἐκείνον δὲ ἴωμεν. Αὐτὸς γὰρ ὁ Πλάτων μέχρι τούτου κελεύει πείθεσθαι Πλάτωνι, ἕως ἂν αὐτοῦ σοφώτερος ἀναφανῇ. Θεοῦ δὲ σοφώτερον οὐδέν*».

φθοῦμε, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας εἶχαν κάθε δίκιο νὰ ἐπιτίθενται σὲ ἐκείνους ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τους ποὺ θεωροῦσαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴν ἀλήθεια στὴ φιλοσοφία. Καὶ τοῦτο, διότι, ἀφ' ἧς στιγμῆς κάποιος συνειδητοποιήσει τί ἐστὶ χριστιανισμός, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ βρεῖ τὴν ἀλήθεια οὔτε στοὺς φιλοσόφους, οὔτε στοὺς ποιητές, οὔτε στοὺς ρήτορες, ἀλλὰ στὸν Χριστὸ καὶ μόνον. Ἔνας χριστιανὸς εἶναι ἀπολύτως φυσικὸ καὶ ἐπόμενο νὰ ἔχει ὡς πρώτη προτεραιότητά του νὰ διατηρήσει ἀλώβητη καὶ νὰ μὴν προδώσει τὴν ἀλήθεια τῆς πίστεώς του. Συνεπεία τούτου, ὅπως γράφει ὁ Βασίλειος Τατάκης, ἐκεῖνο ποὺ κυρίως προσδιορίζει τὴ στάση τοῦ χριστιανοῦ ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ παιδεία εἶναι ἡ θρησκευτικὴ του πίστη, τὸ νόημα ποὺ τῆς δίδει, οἱ ὑποχρεώσεις καὶ προοπτικὲς ποὺ αἰσθάνεται νὰ τοῦ διαγράψει, ἡ καθαρὴ αἴσθησις ἐκείνου ποὺ βλέπει νὰ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία¹¹. Ἔτσι, ὅπως γράφει σὲ ἄλλο σημεῖο ὁ Τατάκης, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι δὲν κουράζονται νὰ ἐπαναλαμβάνουν καὶ νὰ τονίζουν μὲ πολλοὺς τρόπους ὅτι δὲ ζητοῦν τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λόγο· τὴν ἀλήθεια, λένε, μᾶς τὴν ἀποκάλυψε ὁ Θεός· τὸ μόνο μας ἔργον εἶναι νὰ τὴν κατανοήσουμε σωστά¹².

Ἄς σημειώσουμε βεβαίως παρενθετικὰ ὅτι σὲ αὐτὸ τὸ τελευταῖο σημεῖο, στὴν προσπάθεια γιὰ *κατανόηση* τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας, ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἀποδείχθηκε πολύτιμη καὶ ἀναντικατάστατη. Ἀλλὰ φυσικὰ αὐτὸ δὲν καταργεῖ τὴ διαφορετικότητα τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας: Τὸ γεγονός ὅτι μὲ τὴ βοήθεια

τῆς ἑλληνικῆς παιδείας μπορεῖ κανεὶς νὰ *κατανοήσει* τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια δὲ σημαίνει σὲ καμμία περίπτωση ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια μπορεῖ καὶ νὰ *ἀναχθεῖ* στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Ἔτερον ἐκάτερον! Ἔπειτα, τὸ κεφάλαιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς σωτηρίας. Καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς σωτηρίας δὲν ἔχει νὰ κάνει ἀπλῶς μὲ τὸν ἄν κάποιος ἐννοεῖ ἢ ὄχι τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ μὲ τὸ *ἂν τὴν ἀκολουθεῖ*. Διότι μπορεῖ κάποιος

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἔχει πραγματικὰ ἀνεκτίμητη ἀξία, γιατί βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἐννοήσει τὴν ἀλήθεια ποὺ θὰ βρεῖ στὸν Χριστό· ἀλλὰ βεβαίως, ὅσο μεγάλη σημασία καὶ ἂν ἔχει ἡ κατανόηση τῆς ἀλήθειας, ἡ ὑπόθεσις τῆς σωτηρίας δὲν προϋποθέτει νὰ κατανοήσουμε ἀπλῶς τὸ μήνυμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ νὰ τὸ βιώσουμε.

κάλιστα νὰ ζῆ κατὰ Χριστὸν καὶ νὰ ἀκολουθεῖ τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια, χωρὶς νὰ τὴν ἐννοεῖ πλήρως. Καὶ πάλι, μπορεῖ κάποιος νὰ ἐννοεῖ μὲν τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ νὰ μὴν τὴν ἀκολουθεῖ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἓνας μεγαλοδικηγόρος μπορεῖ νὰ γνωρίζει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον ὅτι μιὰ πράξις εἶναι παράνομη, καὶ παρὰ ταῦτα νὰ μὴν ἔχει τὸν παραμικρὸ ἐνδοιασμὸ νὰ παραβιάσει ἐν ψυχρῶ τὸν νόμο. Ἐπαναλαμβάνουμε λοιπόν: Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἔχει πραγματικὰ ἀνεκτίμητη ἀξία, γιατί βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἐννοήσει τὴν ἀλήθεια ποὺ θὰ βρεῖ στὸν Χριστό·

11. Βασιλείου Ν. Τατάκη, *Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη*, σελ. 90.

12. Βασιλείου Ν. Τατάκη, «Ὁ διάλογος τοῦ χριστιανικοῦ μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα», ἐν *Μελετήματα χριστιανικῆς φιλοσοφίας*, Ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστήρ», Ἀθῆναι 1981², σελ. 46.

ἀλλὰ βεβαίως, ὅσο μεγάλη σημασία καὶ ἂν ἔχει ἡ κατανόηση τῆς ἀλήθειας, ἡ ὑπόθεση τῆς σωτηρίας δὲν προϋποθέτει νὰ κατανοήσουμε ἀπλῶς τὸ μῆνυμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ νὰ τὸ βιώσουμε.

Εἶναι χρήσιμο νὰ σημειώσουμε καὶ ἕναν ἀκόμη, συγγενῆ πρὸς τὰ παραπάνω λόγο ποὺ ἔκανε τοὺς χριστιανούς νὰ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ διαφοροποιηθοῦν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία

καὶ ὁ ἐραστὴς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἶναι σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο κατηγορηματικὸς καὶ ἀπόλυτος:

«Τίποτε δὲν θὰ ἦταν πιὸ ἄδικο ἀπὸ τὴν πίστη μας, ἀδελφοί, ἂν ἀφοροῦσε μόνο τοὺς σοφοὺς καὶ τοὺς ἔχοντες φιλολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κατάρτιση, καὶ οἱ πολλοὶ ἦταν καταδικασμένοι νὰ μὴν μποροῦν νὰ ἀποκτήσουν καὶ αὐτὴν, ὅπως δὲν μποροῦν νὰ ἀποκτήσουν καὶ τὸ χρυσάφι

Ἄν ὁ χριστιανισμὸς ἦταν ὑπόθεση τῶν λίγων καὶ μορφωμένων ποὺ κατεῖχαν τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, τότε οἱ ὑπόλοιποι, οἱ πολλοί, θὰ ἦταν καταδικασμένοι νὰ μένουν στὸ σκοτάδι, μακριὰ ἀπὸ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας. Καὶ ἐπειδὴ ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς σωτηρίας, αὐτὸ πρακτικὰ σημαίνει ὅτι, ἂν ἡ σωτηρία ἦταν ὑπόθεση τῶν λίγων καὶ μορφωμένων, τότε οἱ πολλοὶ καὶ ἀμόρφωτοι θὰ ἦταν ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένοι στὴν ἀπώλεια. Κάτι τέτοιο ὅμως δὲν μποροῦσε νὰ γίνεῖ ἀποδεκτὸ ἀπὸ κανέναν.

καὶ φιλοσοφία: Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἔπρεπε σὲ καμμία περίπτωση νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἦταν μιὰ ὑψηλὴ καὶ ἐκλεπτυσμένη διδασκαλία ποὺ ἀφοροῦσε μόνο τοὺς λίγους καὶ μορφωμένους. Ἄν ὁ χριστιανισμὸς ἦταν ὑπόθεση τῶν λίγων καὶ μορφωμένων ποὺ κατεῖχαν τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, τότε οἱ ὑπόλοιποι, οἱ πολλοί, θὰ ἦταν καταδικασμένοι νὰ μένουν στὸ σκοτάδι, μακριὰ ἀπὸ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας. Καὶ ἐπειδὴ ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς σωτηρίας, αὐτὸ πρακτικὰ σημαίνει ὅτι, ἂν ἡ σωτηρία ἦταν ὑπόθεση τῶν λίγων καὶ μορφωμένων, τότε οἱ πολλοὶ καὶ ἀμόρφωτοι θὰ ἦταν ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένοι στὴν ἀπώλεια. Κάτι τέτοιο ὅμως δὲν μποροῦσε νὰ γίνεῖ ἀποδεκτὸ ἀπὸ κανέναν. Ἀκόμη

καὶ τὸ ἀσῆμι καὶ τὰ ὑπόλοιπα ὅσα εἶναι πολὺτίμα στὸν κόσμον καὶ περισπούδαστα γιὰ τοὺς πολλοὺς, καὶ ἂν τὸ ὑψηλὸ καὶ ἐφικτὸ γιὰ λίγους ἦταν προσφιλὲς καὶ οἰκεῖο στὸν Θεό, ἐνῶ τὸ κοντινότερο καὶ ἐφικτὸ γιὰ τοὺς πολλοὺς ἦταν ἀπόπτυστο καὶ ἀπόβλητο»¹³.

13. Γρηγορίου Ναζιανζινοῦ, *Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας*, καὶ ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου, οὔτε παντὸς καιροῦ τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι (Λόγος ΑΒ), ed. J.- P. Migne, PG 36, 204.13-22: «Οὐδὲν ἂν ἦν τῆς πίστεως ἡμῶν, ἀδελφοί, ἀδικότερον, εἴ γε εἰς τοὺς σοφοὺς ἔπιπτε μόνον, καὶ τοὺς περιττοὺς ἐν λόγῳ, καὶ ταῖς λογικαῖς ἀποδείξεσιν τοὺς πολλοὺς δὲ ἔδει, καθάπερ χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ τῶν ἄλλων, καὶ ὅποσα τίμα κάτω, καὶ περισπούδαστα τοῖς πολλοῖς, οὕτω δὴ καὶ ταύτης ἀποτυγχάνειν· καὶ τὸ μὲν ὑψηλὸν τε καὶ εἰς ὀλίγους φθάνον, φίλον ἦν

Πέρα από τὰ παραπάνω, ἡ διαφοροποίηση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία προέκυπτε ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπισθεῖ μιὰ πραγματικὰ διαβρωτικὴ φιλοσοφικὴ κίνηση, ποὺ σημάδευε περισσότερο ἴσως ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς. Ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ κίνηση ἦταν ὁ σκεπτικισμὸς. Μὲ ἀπλᾶ λόγια, ὁ σκεπτικισμὸς τραβοῦσε στὰ ἄκρα τὴν ἀπλῆ διαπίστωση ὅτι κάθε λόγος ἔχει τὸν ἀντίλογό του: Κάθε τι, ἔλεγαν οἱ Σκεπτικοί, μπορεῖ ἐξίσου καλὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ, ὅπως καὶ νὰ ἀπορριφθεῖ· ὁ λόγος ποὺ ὑποστηρίζει κάτι καὶ ὁ λόγος ποὺ τὸ ἀπορρίπτει (γιὰ παράδειγμα ὁ λόγος ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι καλὴ καὶ ὁ λόγος ποὺ ἀντιτείνει ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι κακὴ) ἔχουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς δύναμη, εἶναι *ἰσοσθενεῖς*· εὐθύς μὲ τὸ ποὺ θὰ συνειδητοποιήσει ὁ ἄνθρωπος τὴν *ἰσοσθένεια* ὄλων τῶν λόγων καὶ ὄλων τῶν πραγμάτων, καταλήγει στὴν *ἐποχῆ*, δηλαδὴ δὲν ὑποστηρίζει οὔτε ἀπορρίπτει πλέον τίποτε· καὶ μέσα ἀπὸ τὴν *ἐποχῆ* αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ κατορθώσει τὸν στόχο τῆς *ἀταραξίας*, δηλαδὴ τὴν ἀοχλησία καὶ γαλήνη τῆς ψυχῆς¹⁴.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἕνας ἰσορροπημένος καὶ μὲ μέτρο σκεπτικισμὸς μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ δύναμη γονιμοποιὸς γιὰ τὸν φιλοσοφικὸ λόγο, καθὼς κρατᾷ

Θεῶ καὶ οἰκεῖον· τὸ δὲ ἐγγυτέρω, καὶ τοῖς πολλοῖς ἐφικτόν, ἀπόπτυστον καὶ ἀπόβλητον».

14. Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, *Πυρρώνειαι ὑποτυπώσεις*, ed. H. Mutschmann, Α' 8.1-5: «Ἔστι δὲ ἡ σκεπτικὴ δύναμις ἀντιθετικὴ φαινομένων τε καὶ νοημένων καθ' οἰονδήποτε τρόπον, ἀφ' ἧς ἐρχόμεθα διὰ τὴν ἐν τοῖς ἀντικειμένους πράγμασι καὶ λόγοις ἰσοσθένειαν τὸ μὲν πρῶτον εἰς ἐποχὴν, τὸ δὲ μετὰ τοῦτο εἰς ἀταραξίαν». Βλ. ἐπίσης ὁ.π., Α' 10.3-7: «Ἴσοσθένειαν» δὲ λέγομεν τὴν κατὰ πίσιν καὶ ἀπιστίαν ἰσότητα, ὡς μηδὲνα μηδενὸς προκεῖσθαι τῶν μαχομένων λόγων ὡς πιστότερον. «Ἐποχὴ» δὲ ἐστὶ στάσις διανοίας δι' ἣν οὔτε αἰρομέν τι οὔτε τίθεμεν. «Ἀταραξία» δὲ ἐστὶ ψυχῆς ἀοχλησία καὶ γαλήνη».

μακριὰ τὸν μεγαλύτερο ἐχθρὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἀναζήτησης, τὸν δογματισμὸ καὶ τὴν προκατάληψη. Ἀλλὰ ὁ ἄκρος σκεπτικισμὸς ποὺ πρέσβευαν οἱ ἀρχαῖοι Σκεπτικοὶ ἦταν μιὰ δύναμη διαβρωτικὴ καὶ ἰσοπεδωτικὴ τῶν πάντων. Ἡ σκεπτικὴ κίνηση ἔμοιαζε μὲ τὸ σαράκι: Ὅπως τὸ σαράκι γεννιέται μέσα στὸ ξύλο καὶ τὸ κατατρώει, ἔτσι καὶ ὁ σκεπτικισμὸς εἶχε γεννηθεῖ μέσα στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, γιὰ νὰ ὑποσκάψει ὅμως τελικὰ τὰ θεμέλια τῆς καὶ νὰ ἀνατρέψει ἐν τῇ γενέσει τῆς κάθε προσπάθειας νὰ ἀρθρωθεῖ ἕνας φιλοσοφικὸς λόγος. Γιὰ ὅποιον πειθόταν στὸν σκεπτικισμὸ, δὲν εἶχε πλέον νόημα νὰ ὑποστηρίξει ὅτιδήποτε, διότι καὶ ὁ ἀντιδιαμετρικὰ ἀντίθετος λόγος θὰ εἶχε τὴν ἴδια ἀκριβῶς δύναμη, καὶ κανένας ἀπὸ τοὺς δύο λόγους δὲν θὰ ἦταν πιὸ ἀληθὴς ἀπὸ τὸν ἄλλο. Καὶ βεβαίως, ἂν δὲν μπορεῖ νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ ἀλήθεια ἑνὸς λόγου, τότε ἡ ἔμφαση πέφτει κατ' ἀνάγκην στὴ μορφὴ καὶ ὄχι στὸ περιεχόμενο – πρᾶγμα ποὺ ἐξηγεῖ γιατί ἡ παιδεία στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα ἐστράφη σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴ ρητορικὴ. Ὅπως γίνεται ἀντιληπτὸ, δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ σκεπτικισμὸς ἀνέστειλε κάθε προσπάθεια νὰ ἀρθρωθεῖ φιλοσοφικὸς λόγος. Ἡ ζήτησις τῆς ἀλήθειας, τὸ θεμέλιο αὐτὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἀναζήτησης, δὲν εἶχε πλέον κανένα νόημα, ἀφοῦ ἡ σκεπτικὴ φωνὴ ἔπειθε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια. Καὶ ὅσοι τολμοῦσαν νὰ ψελλίσουν ὅτι ἔλεγαν μιὰ ἀλήθεια στιγματίζονταν ὡς ἀφιλόσοφοι καὶ γραφικοί.

Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ διάβρωση ποὺ εἶχε προκαλέσει ὁ σκεπτικισμὸς ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐμπόδια ποὺ εἶχε νὰ ἀντιπαλαίσει ὁ χριστιανισμὸς. Χαρακτηριστικὸ μάλιστα τοῦ μεγέθους αὐτοῦ τοῦ ἐμποδίου εἶναι τὸ εὐστοχώτατο παράδειγμα ἀπὸ τὴν *Καὶνὴ Διαθήκη* ποὺ φέρει ὁ Βασίλειος Τατάκης: Στὴν περιφημὴ σκηνὴ μέσα στὸν Πρατώριο, ἡ ὁποία περιγράφεται στὸ *Κατὰ Ἰωάν-*

νιν εὐαγγέλιο, ὁ Χριστὸς φέρεται νὰ λέει στὸν Πιλάτο: «*Εγὼ εἰς τοῦτο γενένημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ· πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας ἀκούει μου τῆς φωνῆς*»¹⁵. Ὁ Πιλάτος, τότε, στρέφει τὸ βλέμμα του στὸν Χριστὸ καὶ τὸν ἐρωτᾷ ἐκεῖνο τὸ πολὺ γνωστὸ: «*Τί ἐστὶν ἀλήθεια;*»¹⁶. Ἄν τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἦταν γνήσιο καὶ εἰλικρινές, θὰ μπορούσε ἀσφαλῶς νὰ ἀποτελέσει τὴν ἀφετηρία γιὰ μιὰ γνωριμία μὲ τὴν χριστιανικὴ ἀλήθεια. Ἀλλὰ ὁ Πιλάτος εἶχε σὲ τέτοιο βαθμὸ ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὸ σαράκι τοῦ σκεπτικισμοῦ, ὥστε πέταξε ἀπλῶς τὸ ἐρώτημα, καὶ γύρισε τὴν πλάτη του καὶ ἔφυγε, χωρὶς κἄν νὰ περιμένει νὰ πάρει ἀπάντησι: «*Καὶ τοῦτο εἰπὼν πάλιν ἐξῆλθεν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους*»¹⁷. Ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Τατάκης, ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆ τοῦ Πιλάτου ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε τὸν πνευματικὸ χαλασμὸ ποὺ εἶχε ἐπιφέρει στὴν ψυχὴ του ὁ σκεπτικισμὸς¹⁸. Ὁ Πιλάτος δὲν ἐνδιαφερόταν νὰ πάρει ἀπάντησι στὸ ἐρώτημά του, καὶ δὲν εἶχε μάλιστα κἄν τὴν ὑπομονὴ νὰ καθίσει νὰ ἀκούσει τὴν ἀπάντησι, διότι στὴ διαβρωμένη ἀπὸ τὸν σκεπτικισμὸ σκέψη του ἡ ἀπάντησι, ὅποιαδιῆποτε καὶ ἂν ἦταν, δὲν εἶχε νόημα. Ὁ Πιλάτος εἶχε μπροστά του τὸν Χριστὸ, τὴν πηγὴ τῆς ἀλήθειας, καὶ περιορίσθηκε νὰ ρωτήσῃ ἀδιάφορα, καὶ ἴσως εἰρωνικά, «*τί ἐστὶν ἀλήθεια;*», καὶ νὰ γυρίσει τὴν πλάτη του καὶ νὰ φύγει. Καὶ βεβαίως ὁ Πιλάτος δὲν εἶναι ἐν προκειμένῳ τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα. Ὁ σκεπτικισμὸς εἶχε γεννήσει μιὰ ὀλόκληρη γενιὰ ἀνθρώπων ποὺ κώφευαν στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία, ποὺ γύριζαν τὴν πλάτη τους στὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια.

15. *Ιω.*, ιν' 37.

16. *δ.π.*, ιν' 38.

17. *δ.π.*

18. Βασιλείου Ν. Τατάκη, «*Ἡ περὶ τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας*», ἐν *Μελετήματα χριστιανικῆς φιλοσοφίας*, σελ. 35.

Ἔτσι, ἡ διαφοροποίηση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία προέκυπτε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπισθεῖ αὐτὴ ἡ πνευματικὴ διάβρωσι ποὺ εἶχε ἐπιφέρει ὁ σκεπτικισμὸς. Λέγοντας ὅμως αὐτό, πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι ὁ χριστιανισμὸς, ἀντιμαχόμενος τὸν σκεπτικισμὸ, δὲν ἀντιμαχόταν τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοσι, ἀλλὰ *μιὰ διαβρωτικὴ δύναμι ποὺ ὑπέσκαπτε καὶ ὑπονόμει τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοσι*. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ χριστιανισμὸς, ἀναζητοῦσαν καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἀρθρώσουν τὴν ἀλήθεια, αὐτὴν ἀκριβῶς ποὺ κατὰ τὸν σκεπτικισμὸ... δὲν ὑπάρχει. Γιὰ νὰ τὸ ποῦμε μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν ἐξίσου ἀντίθετοι στὸν σκεπτικισμὸ μὲ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἔτσι, μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεσί τους μὲ τὸν σκεπτικισμὸ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας δὲν ἀπομακρύνονταν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοσι, ἀλλὰ *ἐπέστρεφαν σὲ αὐτήν*. Τὸ βέβαιο εἶναι, πάντως, ὅτι ὁ σκεπτικισμὸς, ποὺ εἶχε εἰσχωρήσει σχεδὸν παντοῦ, εἶναι αὐτὸς ποὺ κρύβεται πολὺ συχνὰ πίσω ἀπὸ τὶς ὅποιες ἐπικριτικὲς ἀναφορὲς τῶν Πατέρων στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

Πέρα ἀπ' ὅλα τὰ παραπάνω, οἱ χριστιανοὶ εἶχαν καὶ ἄλλους, ἐντελῶς ἀπτοῦς καὶ συγκεκριμένους λόγους νὰ δυσπιστοῦν ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Γιὰ παράδειγμα, ὅπως γράφει ὁ Henri Irenée Marrou σὲ ἓνα σύγγραμμά του ποὺ ἐξετάζει τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα στὴν ἀρχαιότητα, τὰ σχολεῖα ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἦταν ἐκ παραδόσεως συνδεδεμένα μὲ τὸν παγανισμὸ: Εὐθύς μετὰ τὰ πρῶτα μαθήματα γραφῆς καὶ ἀνάγνωσις, τὰ παιδιὰ περνοῦσαν σὲ λίστες μὲ τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, καὶ τὰ κείμενα ποὺ χρησιμοποιοῦνταν στὶς σχολικὲς αἰθουσες ἦταν ἀντλημένα ἀπὸ ποιήματα ποὺ ἓνας χριστιανὸς θὰ μπορούσε νὰ θεωρήσει ἐξί-

σου άσεβῆ, όσο και άνήθικα¹⁹. Ὑπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, τὸ παράδοξο δὲν εἶναι ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶχαν ἐπιφυλάξεις ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ παιδεία· τὸ παράδοξο και ἐκπληκτικὸ εἶναι ὅτι κατόρθωσαν νὰ ὑπερβοῦν αὐτὲς τὶς ἐπιφυλάξεις και νὰ κάνουν τὸ γενναῖο και ἀποφασιστικὸ βῆμα γιὰ τὴ γόνιμη σύνθεσι τῆς χριστιανικῆς πίστεως με τὴν κληρονομιά τῆς ἀρχαιότητας.

Συνεπεῖα ὄλων τῶν ἀνωτέρω, εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὑπῆρξαν ἐπιθέσεις ἐναντία στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία και παιδεία ἐκ μέρους ἐγκρίτων χριστιανῶν διανοητῶν και Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἐνα ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα, τὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ λέει αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ ἀκούσουν οἱ σύγχρονοὶ μας ἀρχαιολάτρες και πολέμιοι τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ὁ δυτικὸς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας Τερτυλλιανὸς (περ. 160-220), ὁ ὁποῖος ἐπιστρατεύει ὄλη τὴ ρητορικὴ του δεινότητα, γιὰ νὰ δείξει τὴ διαφορὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν ἑλληνισμό:

«Τί κοινὸ ὑπάρχει λοιπὸν ἀνάμεσα στὴν Ἀθήνα και τὰ Ἱεροσόλυμα; ἀνάμεσα στὴν Ἀκαδημία και τὴν Ἐκκλησία; ἀνάμεσα στοὺς αἵρετικούς και τοὺς χριστιανούς;»²⁰.

Ἐλαφρῶς μόνο διαφορετικὰ κατὰ τὴ διατύπωση, ἀλλὰ ἐντελῶς ταυτόσημα κατὰ τὸ πνεῦμα εἶναι ἄλλωστε τὰ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος συγγραφέας σὲ ἕνα ἄλλο ἔργο του:

«Τί κοινὸ ἔχουν ὁ φιλόσοφος και ὁ χριστιανός, ὁ μαθητὴς τῆς Ἑλλάδος και ὁ μαθητὴς τοῦ οὐρανοῦ;»²¹.

Ἔτσι, εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀρχικὰ δημιουργήθηκε σὲ πολλοὺς ἢ ἐντύπωση ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις ἦταν ὄχι μόνο διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, ἀλλὰ και ἐντελῶς ἀσυμβίβαστη πρὸς αὐτήν. Ἀκόμη και ἀργότερα, πολλοὶ ἄνθρωποι με ἑλληνικὴ παιδεία ποὺ προσῆλθαν στὸν χριστιανισμό βίωσαν μιὰ ἐντονώτατη ἐσωτερικὴ σύγκρουση, σὰν ἡ χριστιανικὴ πίστις και ἡ ἑλληνικὴ παιδεία νὰ ἦταν πράγματα ἀντιφατικὰ και ἀσυμβίβαστα. Τὸ ἀντιπροσωπευτικώτερο ἴσως παράδειγμα εἶναι ὁ φιλόσοφος Συνέσιος († 413 ἢ 414), ὁ ὁποῖος ἀσπασθῆκε μὲν τὸν χριστιανισμό, και μάλιστα ἔγινε ἐπίσκοπος Πτολεμαῖδος, ἀλλὰ οὐδέποτε κατόρθωσε νὰ ὑπερβῆ τὸν βαθύτατο ἐσωτερικὸ διχασμὸ ποὺ τοῦ προκαλοῦσε ἡ παράλληλη ἀγάπη του και γιὰ τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια και γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἐνα ἄλλο παράδειγμα εἶναι ὁ Ἱερώνυμος (347-419), ὁ ὁποῖος σὲ ἕνα περίφημο ὄνειρό του, ποὺ μᾶς διηγεῖται ὁ ἴδιος, φέρεται νὰ ἄκουσε μιὰ οὐράνια φωνὴ νὰ ἀντικρούει τὸν ἰσχυρισμὸ του ὅτι ἦταν χριστιανός, λέγοντάς του κοφτά: «Εἶσαι πιστὸς τοῦ Κικέρωνα, ὄχι πιστὸς τοῦ Χριστοῦ»²². Αὐτὸ τὸ τελευταῖο δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει παρὰ πὼς ἡ ρητορικὴ παιδεία τοῦ Ἱερωνύμου ἦταν ἀσυμβίβαστη πρὸς τὴ χριστιανικὴ πίστις.

Εἶναι λοιπὸν ἀλήθεια ὅτι ὑπάρχουν παραδείγματα ἀποδοκιμασίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας και παιδείας σὲ κάποια σημεῖα στὰ ἔργα μερικῶν ἀπὸ τοὺς Πατέ-

simile philosophus et christianus, Graeciae discipulus et coeli, famae negotiator et salutis, verborum et factorum operator, rerum aedificator et destructor, amicus et inimicus erroris, veritatis interpolator et integrator, antiquior omnibus, ni fallor, furator ejus et custos?

19. Henri Irenée Marrou, *A history of education in antiquity*, transl. George Lamb, The New American Library, New York 1964, σελ. 428.

20. Tertulliani, *De praescriptionibus*, 7, ed. J.- P. Migne, *Patrologia Latina* 1, 23-24.: "Quid ergo Athenis et Hierosolymis? quid academiae et ecclesiae? quid haereticis et Christianis?"

21. Tertulliani, *Apologeticus*, XLVI 8: "Adeo, quid

22. Hieronymi, *Epistula XXII* 30: "[...] subito raptus in spiritu ad tribunal iudicis pertrahor [...] interrogatus condicionem Christianum me esse respondi. Et ille qui residebat: 'Mentiris, ait, Ciceronianus es, non Christianus'".

“Ολοι οί παράγοντες πού μνημονεύσαμε στέκονταν εμπόδια στη σύνθεση έλληνισμού και χριστιανισμού. Και ήταν εμπόδια ύπαρκτά και σημαντικά. Δέν γνωρίζουμε αν αυτά τὰ εμπόδια θα μπορούσαν και νὰ είχαν αποτρέψει τὴ σύνθεση έλληνισμού και χριστιανισμού, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δέν τὴν ἀπέτρεψαν. Ἐξ οὗ ἄλλωστε και δέν ἀποδεικνύουν τίποτε ἀπὸ αὐτὰ πού ἐπιθυμοῦν νὰ ἀποδείξουν οί σύγχρονοί μας ἀρχαιολάτρες και πολέμιοι τοῦ έλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπεναντίας μάλιστα! Ὅπως ἀκριβῶς λέμε γιὰ δύο ἀνθρώπους ὅτι ὁ ἔρωτάς τους εἶναι τόσο πιὸ μεγάλος, ὅσο πιὸ μεγάλα εἶναι τὰ εμπόδια πού χρειάσθηκε νὰ ξεπεράσουν, γιὰ νὰ βρεθοῦν μαζί, τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μπορούμε νὰ ποῦμε και γιὰ τὸν έλληνισμό και τὸν χριστιανισμό.

ρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἀλλὰ χρειάζεται πολλὴ τύφλωσι τοῦ νοῦ, γιὰ νὰ ἀναζητεῖ κανεὶς ἐξονυχιστικὰ παραπομπὲς σὲ τέτοια μεμονωμένα παραδείγματα, και τὴν ἴδια στιγμή νὰ κλείνει ἐπιδεικτικὰ τὰ μάτια μπροστὰ στὸ πραγματικὸ γεγονός τῆς γόνιμης σύνθεσης τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν έλληνικὴ παιδεία και τῆς ἐπὶ αἰῶνες ὀλόκληρους ἀγαστῆς συμπόρευσης τοῦ χριστιανισμοῦ και τοῦ έλληνισμού.

“Ολοι οί παράγοντες πού μνημονεύσαμε στέκονταν εμπόδια στη σύνθεση έλληνισμού και χριστιανισμού. Και ήταν εμπόδια ύπαρκτά και σημαντικά. Δέν γνωρίζουμε αν αὐτὰ τὰ εμπόδια θα μπορούσαν και νὰ είχαν αποτρέψει τὴ σύνθεση έλληνισμού και χριστιανισμού, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δέν τὴν ἀπέτρεψαν. Ἐξ οὗ ἄλλωστε και δέν ἀποδεικνύουν τίποτε ἀπὸ αὐτὰ πού ἐπιθυμοῦν νὰ ἀποδείξουν οί σύγχρονοί μας ἀρχαιολάτρες και πολέμιοι τοῦ έλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπεναντίας μάλιστα! Ὅπως ἀκριβῶς λέμε γιὰ δύο ἀνθρώπους ὅτι ὁ ἔρωτάς τους

εἶναι τόσο πιὸ μεγάλος, ὅσο πιὸ μεγάλα εἶναι τὰ εμπόδια πού χρειάσθηκε νὰ ξεπεράσουν, γιὰ νὰ βρεθοῦν μαζί, τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μπορούμε νὰ ποῦμε και γιὰ τὸν έλληνισμό και τὸν χριστιανισμό. Εἰλικρινά, πολλὲς φορὲς θαυμάζουμε τὴν ἀφέλεια ὅσων πιστεύουν ὅτι μπορούν νὰ ἀποδείξουν τὴ σύγκρουσι έλληνισμού και χριστιανισμού, παραθέτοντας τὰ εμπόδια πού θα μπορούσαν νὰ είχαν ἐμποδίσει τὴ σύνθεσή τους, ἀλλὰ δέν τὴν ἐμπόδισαν! Δέν καταλαβαίνουν ἄραγε πῶς, ὅσο περισσότερο βάρος ἀποδείξουν ὅτι ἔχει ἡ πλάστιγγα τῆς ζυγαριᾶς πού βρίσκεται στὸν ἀέρα, τόσο περισσότερο θα ἔχει κατ’ ἀνάγκην και ἡ πλάστιγγα ἀπὸ τὴν ὁποία γέρνει ἡ ζυγαριά; Δέν καταλαβαίνουν, μὲ ἄλλα λόγια, πῶς, ὅσο περισσότερα ἀποδείξουν ὅτι εἶναι τὰ πράγματα πού θα μπορούσαν νὰ είχαν ἐμποδίσει τὴν ἔνωσι έλληνισμού και χριστιανισμού, τόσο περισσότερα θα εἶναι κατ’ ἀνάγκην τὰ πράγματα πού τὴν κατέστησαν δυνατή;

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

Η ΕΠΑΝΑΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ LHC

Στις 5 Ιουλίου ξεκίνησε η επαναλειτουργία του Μεγάλου Επιταχυντή Αδρονίων (Large Hadron Collider, LHC)⁽¹⁾ στο CERN, το Ευρωπαϊκό Έργαστήριο Σωματιδιακής Φυσικής, κοντά στη Γενεύη. Στα μέσα ενημέρωσης και στο διαδίκτυο δημοσιεύθηκαν οι πρώτες πολύπλοκες εικόνες από αλληλεπιδράσεις-συγκρούσεις των κυκλικά περιφερόμενων και συγκρουόμενων δεσμών πρωτονίων, τα προϊόντα από τις οποίες ανιχνεύθηκαν από τους αναβαθμισμένους γιγάντιους ανιχνευτές A.T.L.A.S. και C.M.S.⁽¹⁾, 100 μέτρα κάτω από την επιφάνεια της Γης.

Ο Μεγάλος Επιταχυντής Αδρονίων (LHC) σε μέγιστο βάθος 100 μέτρων (στο βάθος διακρίνονται οι έλβετικές Άλπεις)

Η έμφαση της νέας περιόδου λειτουργίας που ξεκίνησε, της RUN3, αλλά και των έπομένων, είναι να γίνουν ακριβέστερες μετρήσεις των διαφορών ιδιοτήτων του νέου σωματιδίου H.

Η επαναλειτουργία του LHC συνέπεσε με τη συμπλήρωση δεκαετίας από την επέτειο της ανακοίνωσης στις 4 Ιουλίου 2012 για την ανακάλυψη⁽²⁾ με τους παραπάνω ανιχνευτές ενός σημαντικού νέου σωματιδίου, του οποίου η ταυτότητα διευκρινίσθηκε σύντομα ότι μάλλον επρόκειτο για το επί 50ετία αναζητούμενο σωματίδιο Higgs (Χίγγς - στο έξης θα συμβολίζεται με H). Πριν δέκα χρόνια η μεγάλη πλειοψη-

φία των φυσικών ύψηλων ενεργειών είχε πεισθεί ότι είχε ανακαλυφθεί ένα σωματίδιο Χίγγς. Το μόνο ερώτημα που παρέμενε ήταν αν επρόκειτο για το μποζόνιο που προέβλεπε το Καθιερωμένο Πρότυπο της Σωματιδιακής Φυσικής (ΚΠ) ή ανήκε σε μια θεωρητική επέκτασή του. Από τότε οι έρευνητες έχουν δημοσιεύσει περί τις 350 εργασίες για το νέο σωματίδιο και τις ιδιότητές του, ενώ αρκετές παραμένουν μυστηριώδεις⁽³⁾. Γι' αυτό η έμφαση της νέας περιόδου λειτουργίας που ξεκίνησε, της RUN3, αλλά και των έπομένων, είναι να γίνουν ακριβέστερες μετρήσεις των διαφορών ιδιοτήτων του νέου σωματιδίου H.

Η πανδημία καθυστέρησε σημαντικά την έναρξη της RUN3, μετά την ολοκλήρωση της προηγούμενης περιόδου λειτουργίας, της RUN2, και τη διακοπή της τον Νοέμβριο του 2018. Κατά το μεσολαβήσαν διάστημα έγιναν σημαντικές

ἀναβαθμίσεις⁽⁴⁾, ἐπεμβάσεις συντήρησης τῶν συνιστωσῶν καὶ ἀντικατάστασης κάποιων ἠλεκτρονικῶν ἢ μαγνητῶν τοῦ ἐπιταχυντῆ, ὁ ὁποῖος θὰ λειτουργεῖ μὲ μεγαλύτερη ἐνέργεια πρωτονίων στὴν κάθε δέσμη, 6,8 TeV⁽⁵⁾ καὶ 1,5 φορὰ μεγαλύτερη φωτεινότητα τῶν δύο δεσμῶν ἀπὸ αὐτὴ στὴ RUN2: Τὸν Ἰούλιο θὰ κυκλοφορήσουν 1200 δεσμίδες πρωτονίων (καὶ θὰ ὑπερδιπλασιασθοῦν ἀργότερα) μὲ $1,8 \times 10^{11}$ πρωτόνια ἀνὰ δεσμίδα, οἱ ὁποῖες κινοῦνται σχεδὸν μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς καὶ σὲ διαδοχικὲς ἀποστάσεις τῶν 25 ns⁽⁵⁾. Ἀνάλογες συντηρήσεις ἔγιναν στὸ σύμπλεγμα τῶν ἐπιταχυντῶν ἀπὸ τοὺς ὁποῖους διέρχονται τὰ πρωτόνια, πρὶν ὑποβληθοῦν στὴν τελικὴ ἐπιτάχυνση ἀπὸ τὸν LHC. Μὲ τὶς ἀναβαθμίσεις αὐτὲς θὰ

ποιήθηκαν μὲ τὴν προοπτικὴ καὶ τῆς ἐπόμενης φάσης λειτουργίας τοῦ LHC, μετὰ τὸ 2029⁽⁶⁾.

Τί μάθαμε καὶ τί μένει νὰ μάθουμε γιὰ τὸ σωματίδιο Higgs;

Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1960, οἱ θεωρητικοὶ φυσικοὶ Brout, Englert καὶ Higgs (Μπράουτ, Ἐνγκλερτ καὶ Χίγγς, βραβεῖο Νομπέλ Φυσικῆς 2013) πρότειναν ὅτι μιὰ ιδιότητα τοῦ χώρου (ποῦ ἐπικράτησε νὰ λέγεται πεδίο Higgs) ἐξηγοῦσε γιατί τὰ φωτόνια (φορεῖς τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν δυνάμεων) δὲν ἔχουν μᾶζα, ἐνῶ τὰ σωματίδια W καὶ Z (φορεῖς τῶν ἀσθενῶν πυρηνικῶν δυνάμεων) εἶναι βαριά. Πρότειναν ἕνα μηχανισμό ποῦ θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγήσει τὴν παραβίαση (σὲ χαμηλές

Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1960, οἱ θεωρητικοὶ φυσικοὶ Brout, Englert καὶ Higgs (Μπράουτ, Ἐνγκλερτ καὶ Χίγγς, βραβεῖο Νομπέλ Φυσικῆς 2013) πρότειναν ὅτι μιὰ ιδιότητα τοῦ χώρου (ποῦ ἐπικράτησε νὰ λέγεται πεδίο Higgs) ἐξηγοῦσε ὅτι τὰ ὑλικά θεμελιώδη σωματίδια (ἠλεκτρόνια, μύονια, κουάρκ κ.λπ.) ἀποκτοῦσαν μᾶζα, ἀλληλεπιδρώντας μὲ τὸ πεδίο αὐτό. Ἡ ἀνακάλυψη, ἐπομένως, τοῦ κβάντου αὐτοῦ τοῦ ὑποθετικοῦ πεδίου –δηλαδὴ τοῦ λεγόμενου σωματιδίου Higgs– θὰ ἐπιβεβαίωνε τὴν ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ πεδίου.

ἐπιτυχάνονται περισσότερες ἀλληλεπιδράσεις-«συγκρούσεις» τῶν πρωτονίων τῶν δύο δεσμῶν.

Αὐτὸ ἀπαίτησε ἀντίστοιχες ἀναβαθμίσεις τῶν παραπάνω ἀνιχνευτῶν, τοῦ «σκανδαλισμοῦ» (trigger: ἐπιλογῆς κατάλληλων γεγονότων), τῶν προγραμμάτων ἀνακατασκευῆς τῶν τροχιῶν καὶ ἀνάλυσης τῶν δεδομένων κ.λπ., ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀνιχνεύουν ἀποδοτικὰ περισσότερες «συγκρούσεις» καὶ τὰ σωματίδια ποῦ ἀναδύονται ἀπὸ αὐτές. Διάφορες ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀναβαθμίσεις πραγματο-

ἐνέργειες) τῆς ἠλεκτρασθενοῦς συμμετρίας, δηλαδὴ τῆς σύγκλισης-ἐνοποίησης ποῦ παρατηρεῖται σὲ ὑψηλές ἐνέργειες μεταξὺ τῶν θεμελιωδῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν καὶ ἀσθενῶν πυρηνικῶν δυνάμεων. Ἐπίσης, ὅτι τὰ ὑλικά θεμελιώδη σωματίδια (ἠλεκτρόνια, μύονια, κουάρκ κ.λπ.) ἀποκτοῦσαν μᾶζα, ἀλληλεπιδρώντας μὲ τὸ πεδίο αὐτό. Ἡ ἀνακάλυψη, ἐπομένως, τοῦ κβάντου αὐτοῦ τοῦ ὑποθετικοῦ πεδίου –δηλαδὴ τοῦ λεγόμενου σωματιδίου Higgs– θὰ ἐπιβεβαίωνε τὴν ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ πεδίου.

Με την ανακάλυψη τὸ 2012 ἑνὸς σωματιδίου μὲ ιδιότητες τῶν ὁποίων οἱ πρῶτες μετρήσεις συμφωνοῦσαν μὲ ἀναμενόμενες ιδιότητες τοῦ ὑποθετικοῦ σωματιδίου H, θεωρήθηκε ὅτι συμπληρώθηκε ὁ πίνακας τοῦ θεωρητικοῦ σχήματος ποὺ ὀνομάζεται Καθιερωμένο Πρότυπο (ΚΠ) γιὰ τὰ θεμελιώδη σωματίδια τῆς ὕλης (λεπτόνια καὶ κουάρκ) καὶ τὰ σωματίδια-φορεῖς (φωτόνιο, W, Z καὶ γλοῖνιο) τῶν μεταξύ τους ἀλληλεπιδράσεων

ματίδιο εἶναι ἀνάλογος τῆς μάζας τοῦ σωματιδίου. Ὁ ρυθμὸς αὐτὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν βαθμὸ σύζευξης τοῦ σωματιδίου αὐτοῦ μὲ τὸ πεδίο Higgs.

Ἐπίσης, ἡ μέτρηση τοῦ χρόνου ζωῆς τοῦ ἄκρως ἀσταθοῦς σωματιδίου H συμφωνεῖ χονδρικὰ μὲ τὴν πρόβλεψη τοῦ ΚΠ, ποὺ εἶναι περὶ τὰ 10^{-21} δευτερόλεπτα.

Ὅλοι οἱ προβλεπόμενοι τρόποι παραγωγῆς καὶ διάσπασης τοῦ H ἔχουν παρατηρηθεῖ, καὶ οἱ σταθερὲς σύζευξης μὲ τὰ

Ὅλοι οἱ προβλεπόμενοι τρόποι παραγωγῆς καὶ διάσπασης τοῦ H ἔχουν παρατηρηθεῖ, καὶ οἱ σταθερὲς σύζευξης μὲ τὰ διανυσματικὰ μποζόνια (φορεῖς) W καὶ Z, καθὼς καὶ μὲ τὰ φερμιόνια τῆς τρίτης γενιᾶς (b, t) ἔχουν ἐξετασθεῖ μὲ ἀκρίβεια 5%-10%, ἐπιβεβαιώνοντας τὴν εἰκόνα ποὺ ἀναμένεται, γενικά, ἀπὸ τὸν μηχανισμό τῶν Brout, Englert καὶ Higgs.

(ἠλεκτρομαγνητικῶν, ἀσθενῶν πυρηνικῶν καὶ ἰσχυρῶν πυρηνικῶν) ἀντίστοιχα.

Ἡ μάζα τοῦ σωματιδίου ποὺ ἀνακαλύφθηκε δὲν προβλεπόταν ἀπὸ τὸ ΚΠ, ἀλλὰ μετρήθηκε ὅτι εἶναι περίπου 125 GeV σε μονάδες ἐνέργειας (γίγα-ἠλεκτρονιοβόλτ. Ἔνα γίγα = 1 δισεκατομμύριο)⁽⁶⁾. Ἡ τιμὴ αὐτὴ θεωρεῖται ὅτι εἶναι χαμηλή, καὶ λόγφ τῶν κβαντικῶν διορθώσεων ποὺ γίνονται θεωρητικά, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τάξεις μεγέθους μεγαλύτερη, καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖται «ἀφύσικη»!⁽⁸⁾

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς διάσπασης τοῦ H σὲ δύο φωτόνια ἀποδείχθηκε ὅτι ἔχει σπίν (ιδιοστροφορμή) μηδέν, καὶ ὅχι 1/2 ἢ 1 ποὺ ἔχουν ὅλα τὰ θεμελιώδη σωματίδια ἢ οἱ φορεῖς τῶν δυνάμεων ἀντίστοιχα. Τὸ ἠλεκτρικὸ του φορτίο εἶναι μηδενικό, καὶ ἐπομένως δὲν ἔχει ἠλεκτρομαγνητικὲς ἀλληλεπιδράσεις. Ἐπίσης, δὲν ἔχει ἀλληλεπιδράσεις μὲσω τῆς ἰσχυρῆς πυρηνικῆς δύναμης, ἀλλὰ μόνον μὲσω τῆς ἀσθενοῦς.

Μιὰ σημαντικὴ ιδιότητα-πρόβλεψη τοῦ ΚΠ ποὺ ἔχει ἐπαληθευθεῖ εἶναι ὅτι ὁ ρυθμὸς διάσπασης τοῦ H σὲ ἕνα σω-

διανυσματικὰ μποζόνια (φορεῖς) W καὶ Z, καθὼς καὶ μὲ τὰ φερμιόνια τῆς τρίτης γενιᾶς (b, t) ἔχουν ἐξετασθεῖ μὲ ἀκρίβεια 5%-10%, ἐπιβεβαιώνοντας τὴν εἰκόνα ποὺ ἀναμένεται, γενικά, ἀπὸ τὸν μηχανισμό τῶν Brout, Englert καὶ Higgs⁽⁸⁾.

Παρ' ὅλες τὶς ἐξαιρετικὲς ἐπιτυχίες ἐπαλήθευσης πολλῶν ἄλλων προβλέψεων τοῦ θεωρητικοῦ σχήματος τοῦ ΚΠ κατὰ τὶς προηγούμενες δεκαετίες, παραμένουν ἀναπάντητα ἀρκετὰ ἐρωτήματα. Τέτοια ἀφοροῦν τὰ φαινόμενα ταλαντώσεων τῶν νετρίνων –ἀλλαγῆς ἐν πτήσει τῆς ταυτότητάς τους–, ἡ κυριαρχία τῆς ὕλης ἔναντι τῆς ἀντιῦλης στὸ Σύμπαν, τὸ πρόβλημα τῆς μάζας ποὺ ἀναφέρθηκε, ἡ φύση τῆς σκοτεινῆς ὕλης, ποὺ εἶναι πενταπλάσια τῆς γνωστῆς μας ὕλης κ.λπ., γι' αὐτὸ καὶ ἔχουν προταθεῖ ποικίλες θεωρητικὲς ἐπεκτάσεις τοῦ ΚΠ (Beyond the Standard Model), οἱ ὁποῖες προβλέπουν τὴν ὑπαρξη καὶ ἄλλων σωματιδίων (π.χ., ἄλλων σωματιδίων Χίγγς, μὲ λίγο διαφορετικὲς ιδιότητες ἀπὸ αὐτὸ τοῦ ΚΠ!) ἢ ἄλλων φαινομένων, τὰ ὁποῖα καὶ ἀναφέρονται ὡς Νέα Φυσικὴ.

Τὸ πιὸ εὐνοούμενο σενάριο τῆς Νέας Φυσικῆς ποὺ ἐξετάσθηκε ἐντατικά ἦταν ἡ ὑπερσυμμετρία (supersymmetry, SUSY), ἡ ὁποία προβλέπει τὴν ὑπαρξὴ συντρόφων τῶν σωματιδίων τοῦ ΚΠ καὶ

*Παρ' ὅλες τὶς
ἐξαιρετικὲς ἐπιτυχίαις
ἐπαλήθευσης πολλῶν
ἄλλων προβλέψεων τοῦ
θεωρητικοῦ σχήματος
τοῦ ΚΠ κατὰ τὶς
προηγούμενες δεκαετίαις,
παραμένουν ἀναπάντητα
ἄρκετὰ ἐρωτήματα.*

ἐνὸς ἐλαφροῦ σωματιδίου Χίγγς μὲ μᾶζα πλησίον τῶν W καὶ Z. Ἀπεδείχθη ὅτι τὰ ἀπλούστερα μοντέλα, ποὺ προβλέπουν ὑπερσυμμετρικά σωματίδια στὴν κλίμακα μᾶζας τῶν TeV, δὲν συμβαίνουν στὴ φύση⁽⁶⁾ ἢ τέθηκαν ὄρια ἐλάχιστης μᾶζας, ὅπως π.χ. γιὰ τὸ γκλουῖνο (μεγαλύτερη ἀπὸ 2,3 TeV). Ἄλλα σενάρια, ὅπως ἐπιπλέον χωρικῶν διαστάσεων, διανυσματικῶν κουάρκ μὲ σύνθετο σωματίδιο Χίγγς, ἢ διανυσματικῶν λεπτοκουάρκ, ἢ διανυσματικῶν λεπτονίων, δὲν εὐοδόθηκαν, τοῦλάχιστον μὲ τὰ μέχρι σήμερον δεδομένα τῶν RUN 1 καὶ 2, καὶ διαμορφώνουν μέρος τοῦ προγράμματος ἀναζήτησης γιὰ τὸ RUN3.

Προωθώντας τὸ μέτωπο ἀκρίβειας μὲ μεγαλύτερη στατιστικὴ

Κατὰ τὴ δεκαετία λειτουργίας τοῦ LHC ἀπὸ τὸ 2009, ἔχουν ἐπιτευχθεῖ μετρήσεις μεγάλης ἀκρίβειας, ὅπως π.χ. ἡ μᾶζα τοῦ H μὲ ἀκρίβεια 0,12% (CMS) καὶ τοῦ W μὲ 0,02% (ATLAS), ἡσχέση ἀναλογίας τῆς ἰσχύος σύζευξης μὲ τὴ μᾶζα τῶν θεμελιωδῶν σωματιδίων τ , b , t , W , Z

καὶ μ (CMS), καὶ πολλὲς ἄλλες μετρήσεις, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο μεγάλα ἀλλὰ πιὸ ἐξειδικευμένα πειράματα LHCb καὶ A.L.I.C.E., ποὺ βρίσκονται στὰ δύο ἄλλα σημεῖα σύγκρουσης τῶν δεσμῶν τοῦ LHC.

Ἡ μᾶζα τοῦ μποζονίου Higgs εἶναι ἡ μόνη παράμετρος ποὺ δὲν προβλέπεται ἀπὸ τὸ ΚΠ. Μιὰ μέτρηση ἐξαιρετικῆς ἀκρίβειας τῆς μᾶζας εἶναι κρίσιμη, διότι, ὅταν αὐτὴ εἶναι γνωστή, ὅλες οἱ σταθερὲς σύζευξης τῶν θεμελιωδῶν σωματιδίων μὲ τὸ πεδίο Higgs καὶ οἱ ἐνεργεῖς διατομὲς παραγωγῆς (πιθανότητες παραγωγῆς διαφόρων σωματιδίων) μποροῦν νὰ ὑπολογισθοῦν καὶ νὰ συγκριθοῦν μὲ τὶς πειραματικὲς μετρήσεις.

*Ἄλλες θεωρίαις πέραν
τοῦ ΚΠ προβλέπουν
ἀντίστοιχες ιδιότητες ἢ
διασπάσεις ποὺ εἶναι
πολὺ κοντὰ μὲ αὐτὲς τοῦ
ΚΠ! Γι' αὐτὸ χρειάζονται
πολὺ ἀκριβέστερες
μετρήσεις, γιὰ νὰ
ἀπομονωθεῖ ἡ ἀληθὴς
θεωρία.*

Ὅπως ἀναφέρθηκε, ὅμως, ἄλλες θεωρίαις πέραν τοῦ ΚΠ (BSM) προβλέπουν ἀντίστοιχες ιδιότητες ἢ διασπάσεις ποὺ εἶναι πολὺ κοντὰ μὲ αὐτὲς τοῦ ΚΠ! Γι' αὐτὸ χρειάζονται πολὺ ἀκριβέστερες μετρήσεις, γιὰ νὰ ἀπομονωθεῖ ἡ ἀληθὴς θεωρία. Οἱ ἀνακαλύψεις τῶν προηγούμενων δεκαετιῶν καὶ τοῦ H καθοδηγοῦντο ἀπὸ ἀκριβεῖς ποσοτικὲς προβλέψεις. Ἡ φυσικὴ τῶν ἐπεκτάσεων BSM, ὅμως, χρειάζεται περισσότερη ὑπόμονη καὶ ἐπιμονή⁽⁸⁾

Ὁ Frank Wilczek (βραβεῖο Νουμπέλ Φυσικῆς 2004) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἐρευνητικὸς τομέας τῶν Higgs μπορεῖ νὰ λειτουργή

γίσει ως «πύλη», διὰ μέσου τῆς ὁποίας θὰ μπορέσουμε νὰ ἔχουμε πρόσβαση σὲ μιὰ εὐρεία κλάση «φανταστικῶν» σωματιδίων, τὰ ὁποία ἀλλιῶς θὰ μᾶς διέφευγαν. Αὐτὸ τὸ ἀποδίδει στὶς ιδιότητες τοῦ H, ποὺ δὲν ἔχει ἠλεκτρομαγνητικὲς ἢ ἰσχυρὲς ἀλληλεπιδράσεις, καὶ θὰ μποροῦσε νὰ διασπασθεῖ κατευθεῖαν σὲ αὐτὰ⁽⁹⁾.

Σύμφωνα μὲ τὸν διακεκριμένο θεωρητικὸ φυσικὸ John Ellis⁽¹⁰⁾, οἱ τιμὲς τῶν μαζῶν τοῦ H καὶ τοῦ κουάρκ t (top, κορυφαῖο) ὑποδεικνύουν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχει φυσικὴ πέρα ἀπὸ τὸ ΚΠ (BSM), ἢ ὁποία ἀποτρέπει τὴν «κύλιση» τοῦ Σύμπαντος

καί, φυσικά, λόγω τοῦ ἀναβαθμισμένου ἐπιταχυντῆ, θὰ ἐπιτρέψουν τὸν «ἐξονυχιστικὸ» ἔλεγχο τοῦ ΚΠ σὲ πρωτοφανῆ ἐπίπεδα ἀκρίβειας⁽¹¹⁾, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἐπιδιωχθεῖ καὶ μὲ τὸ RUN3, ἰδιαίτερα ὅμως μὲ τὴν ἐπόμενη φάση ἀναβάθμισης, High Luminosity LHC κατὰ τὸ 2026-29, μὲ τὴν ὁποία θὰ ἐπιτευχθεῖ πολὺ μεγαλύτερη φωτεινότητα τῶν συγκρουόμενων δεσμῶν πρωτονίων. Μὲ τὴν ἐπόμενη αὐτὴ ἀναβάθμιση θὰ ἔχουν συλλεγεῖ πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 2030 δεκαπλάσια δεδομένα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔχουν συλλεγεῖ καὶ ἀναλυθεῖ μέχρι σήμερ⁽¹²⁾.

Τὰ μεγαλύτερα σύνολα γεγονότων ποὺ θὰ συλλεχθοῦν περισσότερο ἐπιλεκτικὰ μὲ τοὺς ἀναβαθμισμένους ἀνιχνευτές, τὰ νέα συστήματα ταχείας ἀνάγνωσης τῶν σημάτων καὶ οἱ νέες τεχνικὲς φυσικῆς ἀνάλυσης ποὺ ἔχουν ἐπινοηθεῖ, καί, φυσικά, λόγω τοῦ ἀναβαθμισμένου ἐπιταχυντῆ, θὰ ἐπιτρέψουν τὸν «ἐξονυχιστικὸ» ἔλεγχο τοῦ ΚΠ σὲ πρωτοφανῆ ἐπίπεδα ἀκρίβειας, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἐπιδιωχθεῖ καὶ μὲ τὸ RUN3, ἰδιαίτερα ὅμως μὲ τὴν ἐπόμενη φάση ἀναβάθμισης, High Luminosity LHC κατὰ τὸ 2026-29.

σὲ μιὰ χαμηλότερη ἐνεργειακὴ κατάσταση (τοῦ «κενοῦ»). Στὴν «κύλιση» αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ συμβάλει ἡ ἀλληλεπίδραση τοῦ H μὲ τὸν ἑαυτό του (self-interaction, ἀφοῦ καὶ αὐτὸ εἶναι ὑλικὸ σωματίδιο). Γι' αὐτὸ ἡ μέτρηση τῆς διάσπασης ἑνὸς ἐνεργητικοῦ H σὲ δύο ἄλλα H εἶναι ἰδιαίτερης σημασίας ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ σπάνια διαδικασία, καὶ πιθανὸν νὰ μὴν ἀρκέσουν ὅλα τὰ δεδομένα τοῦ LHC, καὶ νὰ χρειαστεῖ ἕνας μελλοντικὸς ἐπιταχυντής.

Τὰ μεγαλύτερα σύνολα γεγονότων ποὺ θὰ συλλεχθοῦν περισσότερο ἐπιλεκτικὰ μὲ τοὺς ἀναβαθμισμένους ἀνιχνευτές, τὰ νέα συστήματα ταχείας ἀνάγνωσης τῶν σημάτων καὶ οἱ νέες τεχνικὲς φυσικῆς ἀνάλυσης ποὺ ἔχουν ἐπινοηθεῖ,

Μὲ νωπὲς τὶς ἐντυπώσεις ἀπὸ τὶς πρόσφατες πρῶτες φωτογραφίες τοῦ νέου διαστημικοῦ τηλεσκοπίου "James Webb" ἀπὸ τὸν βαθὺν μεγάλκοσμο τοῦ Σύμπαντος, ἀλλὰ καὶ τὶς λίγο προηγουμένως πρῶτες φωτογραφίες ἀπὸ τὸν βαθὺ μικρόκοσμο ποὺ ἐρευνᾶται μὲ τὸν LHC, ἔχουμε μείνει σχεδὸν ἄφωνοι ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν συλλογικῶν αὐτῶν ἀνθρώπων προσπαθειῶν γιὰ τὴ μελέτη τοῦ σύμπαντος κόσμου καὶ τῆς σχέσης αὐτῶν τῶν «ἄκρων» τῆς Δημιουργίας. Θαυμάζουμε γιὰ τὸν δόντα «*τοιαύτην ἐξουσίαν τοῖς ἀνθρώποις*» καὶ στοχαζόμαστε ὅτι «*Μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας*» (Ψαλμ. 144, στίχ. 3).

Με νωπές τις έντυπώσεις από τις πρόσφατες πρώτες φωτογραφίες του νέου διαστημικού τηλεσκοπίου “James Webb” από τον βαθύ μεγάκοσμο του Σύμπαντος, αλλά και τις λίγο προηγουμένως πρώτες φωτογραφίες από τον βαθύ μικρόκοσμο που έρευνάται με τον LHC, έχουμε μείνει σχεδόν άφωνοι από τα αποτελέσματα των συλλογικών αυτών ανθρώπινων προσπαθειών για τη μελέτη του σύμπαντος κόσμου και της σχέσης αυτών των «άκρων» της Δημιουργίας. Θαυμάζουμε για τον δόντα «τοιαύτην έξουσίαν τοῖς ἀνθρώποις» και στοχαζόμαστε ότι «Μέγας Κύριος και αἰνετὸς σφόδρα και τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας» (Ψαλμ. 144, στίχ. 3).

Παραπομπές

- (1) Δείτε, π.χ., τις διευθύνσεις www.lhc.ch, www.atlas.ch και www.cern.ch. Το τεύχος Ιουλίου-Αυγούστου 2022 του περιοδικού *Cern Courier* (για ενημέρωση στη Φυσική Υψηλών Ενέργειών διεθνώς) είναι αφιερωμένο στο σωματίδιο Higgs.
- (2) “Observation of a new particle in the search for the Standard Model Higgs boson with the ATLAS detector at the LHC”, ATLAS Collaboration, *Physics Letters B*, Vol. 716, issue 1, 2012, σελ. 1-29. “Observation of a new boson at a mass of 125 GeV with the CMS experiment at LHC”, CMS Collaboration, *Physics Letters B*, Vol. 716 (2012), σελ. 30-61.
- (3) Σε προηγούμενο άρθρο έγινε εκτενέστερη θεωρητική εισαγωγή για το ΚΠ και τις προεκτάσεις του, καθώς και ενημέρωση για τα αποτελέσματα και τους προβληματισμούς του RUN1: Ηλία Κατσούφης, «Αποτελέσματα των πειραμάτων και προσδοκίες με τη νέα περίοδο λειτουργίας του έπιταχυντή LHC», *Ακτίνες* 752 (Ιούλιος-Αύγουστος 2015), σελ. 144-150 (με άναφορές και σε προηγούμενες σχετικές ενημερώσεις). Τα τεύχη των *Ακτίνων* από το 2013 κ.έ. είναι ανηχημένα στην ιστοσελίδα της Χ.Ε.Ε., www.xee.gr.
- (4) “LHC Run3: the final countdown”, *CERN Courier* (Μάρτιος-Απρίλιος 2022), σελ. 6. “The LS2 vacuum challenge”, *CERN Courier* (Μάρτιος-Απρίλιος 2022), σελ. 39.
- (5) 1 TeV = 1 τετρα-ηλεκτρονιοβόλτ = 10^{12} eV = 1 τρισεκατομμύριο ηλεκτρονιοβόλτ. Τα φωτόνια που μπαίνουν στα μάτια μας και βλέπουμε έχουν ενέργεια μερικά ηλεκτρονιοβόλτ. 1 ns = 1 nanosecond = 1 δισεκατομμυριοστό του δευτερολέπτου.
- (6) Βλ. π.χ. “Wheels in motion for ATLAS upgrade”, *CERN Courier* (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2021), σελ. 27-31.
- (7) Η μάζα m μπορεί να υπολογισθεί από την ενέργεια E, με τη σχέση του Άινσταϊν $E=mc^2$, όπου c είναι η ταχύτητα του φωτός στο κενό.
- (8) Patrick Riek, Aurelio Juste, “Search for new physics: take three”, *CERN Courier* (Μάιος-Ιούνιος 2022), σελ. 29. Marco Pieri, Guillaume Unal, “The higgs boson under the microscope”, *CERN Courier* (Ιούλιος-Αύγουστος 2022), σελ. 40-43.
- (9) Frank Wilczek, “Through the Higgs portal”, *CERN Courier* (Ιούλιος-Αύγουστος 2022), σελ. 55-57.
- (10) John Ellis, “The Higgs and the fate of the Universe”, *CERN Courier* (Ιούλιος-Αύγουστος 2022), σελ. 59-60.
- (11) Abideh Jahari, “Pushing the precision frontier”, *CERN Courier* (Μάιος-Ιούνιος 2022), σελ. 33-35.
- (12) Mathew Chalmers, Editor, *Cern Courier*, *CERN Courier* (Μάιος-Ιούνιος 2022), σελ. 59-60.

ΗΛΙΑΣ ΚΩΝΣΤ. ΚΑΤΣΟΥΦΗΣ
Φυσικός, Όμοτ. Καθηγ. Ε.Μ.Π.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Γενικά

Χρόνος είναι ή διάρκεια ενός φαινομένου ή ή διαδοχή μεταξὺ στιγμῶν, ὠρῶν, ἡμερῶν, ἐτῶν, αἰῶνων κ.ο.κ. Βασική κίνηση γιὰ τὴ μέτρηση τοῦ χρόνου εἶναι ή διάρκεια περιστροφῆς τῆς Γῆς γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονά της (ή ή φαινόμενη περιστροφή τῆς οὐράνιου σφαίρας) ποῦ γίνεται σὲ μία ἡμέρα. Ὁ χρόνος σὲ ὑποδιαίρεση τῆς ἡμέρας δίνεται ἀπὸ τὴν ὠριαία γωνία ἐνὸς οὐρανίου σώματος ή σημείου. Ἐὰν τὸ οὐράνιο αὐτὸ σημείο εἶναι τὸ ἑαρινὸ ἰσημερινὸ σημείο, τότε ὁ χρόνος λέγεται ἀστρικός, ἐὰν εἶναι ή Ἥλιος, ὁ χρόνος λέγεται ἡλιακός, ἐὰν εἶναι ὁ μέσος ἥλιος, λέγεται μέσος ἡλιακός κ.ο.κ.

Σύμφωνα με τὴν ἀπόλυτη θεώρηση

τοῦ χρόνου, ή ὕπαρξη καὶ οἱ ιδιότητες τοῦ χρόνου εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸ φυσικὸ Σύμπαν. Ὁ χρόνος θὰ ὑπῆρχε, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε Σύμπαν. Ὁ χρόνος θεωρεῖται ἄπειρος, ἀναρχος καὶ συνεχής. Ὁ πρόσδοση αὐτῶν τῶν ιδιοτήτων στὸν χρόνο ἀποτελεῖ προῖον φιλοσοφικῆς προσέγγισης, χωρὶς καμμία σχέση με ἐπιστημονική διερεύνηση.

Σύμφωνα με τὴν ἀντίπαλη, σχετικιστική θεώρηση, ὁ χρόνος μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ ἀλλαγί. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο καὶ ὑπέρτερο τῆς ἀλλαγῆς τοῦ φυσικοῦ Σύμπαντος. Ὅλες οἱ περὶ χρόνου ὑποθέσεις μποροῦν νὰ μεταφρασθοῦν σὲ ὑποθέσεις περὶ τοῦ φυσικοῦ Σύμπαντος. Συνεπῶς ή ἐρώτηση:

Σύμφωνα με τὴν ἀπόλυτη θεώρηση τοῦ χρόνου, ή ὕπαρξη καὶ οἱ ιδιότητες τοῦ χρόνου εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸ φυσικὸ Σύμπαν. Ὁ χρόνος θὰ ὑπῆρχε, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε Σύμπαν. Ὁ χρόνος θεωρεῖται ἄπειρος, ἀναρχος καὶ συνεχής. Ὁ πρόσδοση αὐτῶν τῶν ιδιοτήτων στὸν χρόνο ἀποτελεῖ προῖον φιλοσοφικῆς προσέγγισης, χωρὶς καμμία σχέση με ἐπιστημονική διερεύνηση. Σύμφωνα με τὴν ἀντίπαλη, σχετικιστική θεώρηση, ὁ χρόνος μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ ἀλλαγί. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο καὶ ὑπέρτερο τῆς ἀλλαγῆς τοῦ φυσικοῦ Σύμπαντος. Ὅλες οἱ περὶ χρόνου ὑποθέσεις μποροῦν νὰ μεταφρασθοῦν σὲ ὑποθέσεις περὶ τοῦ φυσικοῦ Σύμπαντος. Συνεπῶς ή ἐρώτηση: «Ἐχει ἀρχή ὁ χρόνος;» μεταφράζεται ὡς: «Ἐπῆρξε ἓνα πρῶτο συμβᾶν στὴν ἱστορία τοῦ Σύμπαντος;».

«Έχει αρχή ο χρόνος;» μεταφράζεται ως: «Υπήρξε ένα πρώτο συμβάν στην ιστορία του Σύμπαντος;».

Στον 20^ο αιώνα έγινε αντιληπτό ότι ο χρόνος δεν μπορεί να εξετασθεί απομονωμένος από τον χώρο. Κατά συνέπειαν, οι φιλόσοφοι τείνουν περισσότερο να εστιάσουν την προσοχή τους στον χωροχρόνο, ο οποίος, κατά τον Άινστάιν, νοείται ως συνεχές μέσο. Μολονότι οι χρονικές παράμετροι του χωροχρόνου παραμένουν σημαντικά διαφορετικές από τις χωρικές παραμέτρους, υπάρχει αλληλεξάρτηση, που καθίσταται έκδηλη στην

μία και η πολιτεία ενδιαφέρονται τόσο για τις εποχές, όσο και για τα χρονικά διαστήματα, ενώ η Φυσική ασχολείται, σχεδόν αποκλειστικά, με χρονικά διαστήματα.

Μια χρονική κλίμακα αναφοράς θα μπορούσε να βασισθεί σε οποιοδήποτε φαινόμενο χαρακτηρίζεται από περιοδική μεταβολή, όπως η περιστροφή της Γης ή η κίνηση ενός εκκρεμοῦς. Για να είναι καθολικῶς εύχρηστη, πρέπει να μπορεί να προσδιορίζει την ίδια αριθμητική τιμή του χρόνου, με πολλές στενές ανοχές, όπουδήποτε της Γης.

Ὁ σύλληψη τῆς ἔννοιας τοῦ χρόνου ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐπιστημονικὰ καὶ μεταφυσικὰ προβλήματα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης. Ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, στὴν κοσμογονία τῶν Ὀρφικῶν ὑπάρχει ἤδη κάποια μυθολογικὴ ταύτιση τοῦ χρόνου μὲ τὸν Κρόνο (θεό-πλανήτη), τοῦ ὁποῖου ἡ κυκλικὴ περιφορὰ καθορίζει τὴ γένεση, τὸν θάνατο καὶ τὴν ἀναγέννηση τῶν πάντων. Ἡ σημασία τοῦ χρόνου ἀναγνωρίζεται ὡς βάση τῶν Ὀρφικῶν Μυστηρίων, ἐφόσον «Ὁ Ὀρφεὺς τὴν πρώτην τῶν πάντων αἰτίαν χρόνον καλεῖ» (Πρόκλος).

περίπτωση τῆς μέτρησης: Τὸ παρεχόμενο ἀπὸ ὥρολόγιο μέτρο τοῦ χρονικοῦ διαστήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τροχιά καὶ τὴν ταχύτητα τῆς κίνησός του. Ἡ θεμελιώδης διαμάχη μεταξὺ ἀπόλυτης καὶ σχετικιστικῆς θεώρησης παραμένει. Μερικοὶ φιλόσοφοι ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ θεωρίες τῆς Σχετικότητας τοῦ Άινστάιν δικαιώνουν τὶς σχετικιστικὲς θεωρήσεις, ἄλλοι ὅτι δικαιώνουν τὴν ἀπόλυτη θεώρηση.

Ἡ μέτρηση τοῦ χρόνου προϋποθέτει τὴ θέσπιση ἀκριβοῦς συστήματος ἀναφοράς, γιὰ νὰ προσδιορισθεῖ πότε συμβαίνει κάθε γεγονός – δηλαδὴ νὰ προσδιορισθεῖ ἡ ἐποχὴ καὶ νὰ καθιερωθεῖ ἓνα πρότυπο χρονικὸ διάστημα. Ἡ Ἀστρονο-

Μέχρι πρόσφατα, ἡ περιστροφή τῆς Γης γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονά της παρείχε τὴ μοναδικὴ γενικῆς χρήσης χρονικὴ κλίμακα, τὸν μέσο ἡλιακὸ χρόνο. Ὡστόσο, τελευταία τέθηκαν σὲ χρῆση ἄλλες, ἀνεξάρτητες χρονικὲς κλίμακες καὶ συστήματα, ὅπως εἶναι ὁ ἀστρικός χρόνος, ὁ ἀτομικός χρόνος, ὁ ἡλιακὸς χρόνος, ὁ παγκόσμιος χρόνος, ὁ χρόνος τῶν ἐφημερίδων κ.τλ.

Ὁ χρόνος στὴν Ἑλληνικὴ Ἀρχαιότητα

Στὴν Ἑλληνικὴ Μυθολογία ὁ χρόνος προσωποποιοῦταν ἀπὸ τὴ θεότητα τῆς Αἰωνιότητας, καὶ τὸ ὄνομά του προήλθε ἀπὸ τὸν θεὸ Κρόνο. Τὸ δρεπάνι του, σύμβολο τοῦ θερισμοῦ, ἦταν κατὰ τοὺς

ἀρχαίους και τὸ σύνεργο γιὰ νὰ θερίζει τὰ χρόνια ποὺ περνοῦν.

Ὁ σύλληψη τῆς ἔννοιας τοῦ χρόνου ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐπιστημονικὰ καὶ μεταφυσικὰ προβλήματα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης. Ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, στὴν κοσμογονία τῶν Ὀρφικῶν ὑπάρχει ἤδη κάποια μυθολογικὴ ταύτιση τοῦ χρόνου μὲ τὸν Κρόνο (θεό-πλανήτη), τοῦ ὁποῦ ἡ κυκλικὴ περιφορὰ καθορίζει τὴ γένεση, τὸν θάνατο καὶ τὴν ἀναγέννηση τῶν πάντων. Ἡ σημασία τοῦ χρόνου ἀναγνωρίζεται ὡς βάση τῶν Ὀρφικῶν Μυστηρίων, ἐφόσον «ὁ Ὀρφεὺς τὴν πρώτην τῶν πάντων αἰτίαν χρόνον καλεῖ» (Πρόκλος).

Μιὰ πρώτη ἑλληνικὴ γραπτὴ καταγραφή τῶν πολλαπλῶν ρυθμῶν τοῦ φυσικοῦ μας περιβάλλοντος (ἀστρονομικό, γεωργικό, μετεωρολογικό ἔτος, ἐτήσιος κύκλος συμπεριφορᾶς ἀποδημητικῶν πτηνῶν κτλ.) ἀπαντᾶται, τὸν 7^ο αἰῶνα π.Χ., στὰ *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* τοῦ Ἡσιόδου. Τὸ ἠθικὸ δίδαγμα τοῦ ποιήματος αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἡ παρατήρηση καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν ρυθμῶν τῆς φύσης ὀδηγεῖ στὴν τέλεση τῶν καθημερινῶν ἀσχολιῶν τοῦ ἀνθρώπου στή «σωστή τους ὥρα» («ὥρια ἔργα»), καὶ μόνο τότε οἱ ἀνθρώπινες δραστηριότητες ἐμπίπτουν στοὺς κανόνες τῆς δικαιοσύνης.

Ὁ χρόνος ὡς θεότητα ἀπαντᾶται γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Φερεκύδην (6^{ος} π.Χ. αἰ.) καὶ ἀργότερα στὸν Σόλωνα καὶ στὸν Σιμωνίδην. Ὁ Εὐριπίδης ἀναφέρει ὡς παιδιὰ του τὸν Αἰῶνα καὶ τὴ Δίκη, ἐνῶ ὁ Νόννος ὁ Πανοπολίτης τὶς Ἔρως.

Σὲ μιὰ ἐπιγραφή τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνα ὁ Χρόνος –πατὴρ πάντων– ταυτίζεται μὲ τὸν Κρόνο, λόγῳ τοῦ ὁμόηχου τῶν δύο λέξεων. Σύμφωνα μὲ τοὺς Στωικούς, ὁ θεὸς Χρόνος, στὴν αἰωνιότητα τοῦ ὁποῦ ἔξαφανίζονται τὰ δημιουργήματα τοῦ κόσμου, ταύτιστηκε μὲ τὸν Κρόνο, ποὺ κατάπιε τὰ παιδιὰ του, ὅπως ὁ χρόνος φθείρει καὶ ἔξαφανίζει ὅ,τι γεννᾷ.

Οἱ Πυθαγόρειοι, ἐπιηρεασμένοι, πιθανῶς, ἀπὸ τοὺς Ὀρφικούς, περιγράφουν τὸν χρόνο ὡς Σφαῖρα ποὺ περικλείει τὰ πάντα (Ἀριστοτέλης, *Φυσικά*), τὸν τοποθετοῦν δηλαδὴ στὴν ἐξώτερη σφαῖρα τοῦ οὐρανοῦ θόλου ὡς σκοτεινὸ ἐνορχηστρωτὴ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας τῶν σφαιρῶν τοῦ κόσμου.

Μὲ τὸν Παρμενίδην ἀρχίζει διαφοροποίηση τοῦ «εἶναι» ἀπὸ τὸ «γίγνεσθαι» στὸν χρόνο τοῦ κόσμου. Αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ ὑπάρχει, σύμφωνα μὲ τὸν Παρμενίδην, εἶναι αἰώνιο, χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος (ἀγέννητο καὶ ἀφθαρτο). Μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἰδέα, ποὺ θὰ γονιμοποιήσει ὅλες τὶς μετέπειτα ἰδεαλιστικὲς ἀντιλήψεις στὴν ἐπιστήμη τῆς Ἀστρονομίας καὶ τῶν Μαθηματικῶν, ἀλλὰ καὶ στὴ φιλοσοφία τῆς Ἀρχαιότητος.

Ὡστόσο, τὸ κείμενο ὅπου τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου, δηλαδὴ τῆς σχέσης τοῦ «εἶναι» μὲ τὸ «γίγνεσθαι», τίθεται σὲ ὄλο του τὸ φιλοσοφικὸ μεγαλεῖο, εἶναι ὁ *Τίμαιος* τοῦ Πλάτωνος. Σὲ αὐτὸ τὸ ὕστερο ἔργο του, ὁ Πλάτων περιγράφει τὸν χρόνο ὡς «κινητὴ εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος». Εἰκόνα (τῆς αἰωνιότητος) ὑπάρχει μέσα στὸν ἀγέννητο χρόνο, τὸν ὁποῖο καλοῦμε *αἰῶνα*, σημειώνει χαρακτηριστικά. Μὲ αὐτὴ τὴν ὑποβλητικὴ μεταφορὰ, ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναβαθμίσει, δηλαδὴ νὰ ἐκκοσμικεύσει τὴν κυρίαρχη ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς περὶ κυκλικοῦ ἢ «οὐροβόρου» χρόνου. Καὶ τὸ ἐντυπωσιακὸ εἶναι ὅτι τὸ πετυχαίνει, μαθηματικοποιώντας τὴν. Ὁ πλατωνικὸς Δημιουργὸς τοῦ κόσμου εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα γεωμέτρης, ποὺ ἐγκαθιστᾷ μαθηματικὴ τάξη σὲ ἓνα Σύμπαν ἀταξίας καὶ ἀναρχίας, σημειώνει ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐπιστήμης Βασίλειος Κάλφας.

Τὸ ἐπόμενο βῆμα τὸ πραγματοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ὀρίζοντας τὸν χρόνο ὡς τὸν ἀριθμὸ τῆς κίνησης σύμφωνα μὲ τὸ πρὶν καὶ τὸ μετὰ, καὶ ἀκόμα δεχόμενος ὅτι: *Αἰώνας εἶναι αὐτὸ ποὺ ἐμπερικλείει ὄλο τὸν χρόνο, ἀκόμη καὶ τὸ ἄπειρο*. Ἔλεγε μάλιστα ὅτι *ἀντιλαμβανόμεαστε*

τὸν χρόνον, μόνον ὅταν ἔχουμε φανερὴ κίνηση. Στὸ ἔργο του *Φυσικὴ ἀκρόασις* (κεφ. Γ', 218b21) διατυπώνει εἰδικώτερα τὰ ἑξῆς: 1. Ὁ χρόνος δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν κίνηση, καὶ οὔτε ὑπάρχει διαφορὰ, ὅταν λέμε κίνηση καὶ μεταβολή. 2. Ὁ χρόνος ὑφίσταται, εἴτε ὑπάρχει κίνηση εἴτε δὲν ὑπάρχει (κεφ. Γ', 219a1). 3. Δὲν μετράμε μόνο τὴν κίνηση μὲ τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνον μὲ τὴν κίνηση (κεφ. Γ', 220b17). 4. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι κίνηση, ἀλλὰ ἀριθμὸς τῆς κίνησης... ἀκόμη, ὁ χρόνος εἶναι μέτρο τῆς κίνησης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἡρεμίας (κεφ. Γ', 221b12 & 17). 5. Ἡ σύνδεση χώρου καὶ χρόνου γίνεται περισσότερο ἐμφανὴς ἀπὸ τὸ χωρίο: «Χωρὶς τόπον καὶ κενὸ καὶ χρόνον, κίνηση εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξει» (κεφ. Γ', 200b21).

Οἱ Στωικοὶ φιλόσοφοι (300-200 π.Χ.), κατὰ τὸν ἐπίσκοπον Ἐμέσης τῆς Συρίας Νεμέσιον (400 μ.Χ.), ὑποστήριζαν ὅτι τὰ πάντα, κυρίως ὅμως οἱ πλανῆτες, κινουῦνται κυκλικά καὶ ἐπιστρέφουν πάντοτε στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ἐκεῖνη ποῦ

εἶχαν τὴν ἡμέρα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Μὲ τὴν ἐπιστροφή τῶν πλανητῶν στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ὁ κόσμος καταστρέφεται καὶ στὴ συνέχεια ξαναγεννιέται μὲ τὴν ἴδια διάταξη ποῦ εἶχε προηγουμένως. Ἔτσι, τὸ Σύμπαν τῶν Στωικῶν εἶναι ἓνα παλλόμενον Σύμπαν.

Ὁ χρόνος στὸν Τίμαιο τοῦ Πλάτωνος

Στὰ ἐδάφια (38b-39e) τοῦ *Τιμαίου*, ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὸν χρόνον σημειώνοντας: Ὁ χρόνος ἔχει γεννηθεῖ μαζὶ μὲ τὸν οὐρανό. Εἶναι, λοιπόν, στοιχημένος μὲ τὴν πάγια πίστη τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ στενὴ σχέση χρόνου καὶ κυκλικῆς κίνησης. Ὁ πλατωνικὸς χρόνος ὄχι μόνο προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ τῶν οὐρανίων περιφορῶν, ἀλλὰ καὶ ταυτίζεται μὲ αὐτές. Γιὰ τὸν Πλάτωνα ὁ χρόνος δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ σύνολο τῶν συμβάντων, ἀλλὰ γεννιέται μὲ τὸ ξεκίνημα τῆς ὁμαλῆς κίνησης τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ δημιουργημένος χρόνος εἶναι πολὺ κοντὰ στὶς πλατωνικὲς ιδέες, ποῦ εἶναι καὶ αὐτὲς αἰώνιες, δηλαδὴ ἀχρονικὲς (Μαυρόπουλος, 2010).

Ὁ χρόνος στοὺς ἄλλους λαούς

Στὸν Μιθραϊσμό βρῖσκουμε πλήρη ἀναφορὰ στὸν αἰώνιο καὶ ἀτέρμονα χρόνο. Κατὰ τὴ θεολογία τοῦ Μιθραϊσμοῦ, ἡ κυριώτερη θεία ιδιότητα καὶ δύναμη ἦταν ὁ «Ἄπειρος Χρόνος», ποῦ περιέκλειε, δημιουργοῦσε καὶ κατέστρεφε τὰ πάντα. Ἀπὸ τὸν Χρόνον γεννήθηκαν ὁ Οὐρανός, ἡ Γῆ, τὰ ἄστρα, ὁ Ὠκεανὸς καὶ ὅλες οἱ ἄλλες δυνάμεις, ποῦ συμμετέχουν ταυτόχρονα στὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ μορφή τοῦ Καλοῦ.

Οἱ Μάγιοι τῆς Κεντρικῆς Ἀμερικῆς δὲν ἔβλεπαν τὸν χρόνο νὰ ἐξελισσεται εὐθύγραμμα, ὅπως δηλαδὴ κυλάει τὸ τρεχούμενο νερὸ ἐνὸς ποταμοῦ, ποῦ ποτὲ δὲν ξαναγυρίζει στὴν κοίτη του. Μέσα στὴ μυστηριακὴ λατρεία τοῦ θεοῦ Ἥλιου, οἱ ἱερεῖς τοὺς ἀντιμετώπιζαν τὸν χρόνο σὰν μιὰ συνεχῆ, ρέουσα κυκλικὰ, πρωταρχικὴ

ουσία, πού ανάγκαζε τὸν κόσμο νὰ λειτουργεῖ μέσα στὶς συνεχεῖς καταστροφές καὶ ἀναγεννήσεις, οἱ ὁποῖες ἐπαναλαμβάνονταν κάθε 260 χρόνια.

Ὁ Βουδδισμὸς διδάσκει ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι τὸ προϊόν μᾶς συνεχοῦς κυκλικῆς ροῆς τοῦ χρόνου. Ἀπὸ τὸν Ταὸ γνωρίζουμε ὅτι οἱ ἀνατολικοὶ μυστικιστὲς ἔβλεπαν, πολὺ πρὶν ἀνατελεῖν ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἄνιστάν, τὴν ἀδιατάρακτη ἐνότητα χώρου καὶ χρόνου, ἔτσι ὥστε οἱ δύο αὐτὲς ἐννοίες νὰ βρίσκονται σὲ μιὰ διαρκῆ σχέση ἀλληλεπίδρασης.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς γιὰ τὸν χρόνο

Ὁ Μέγας Βασίλειος (329-378 μ.Χ.) στὴν Ἐξαήμερό του γράφει ὅτι ὁ χρόνος γεννήθηκε μαζί μὲ τὸ ὄρατὸ Σύμπαν, δηλαδὴ μαζί μὲ τὸν χώρο, δίνοντας συγχρόνως μιὰ ἐξαιρετικὴ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῆς ἐννοίας «ἀρχή» ὅσον ἀφορᾷ τὴ δημιουργία.

Ὁ μεγάλος Πατὴρ τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρει συγκεκριμένα: «Ἡ ροὴ τοῦ χρόνου, πού πάντα βιάζεται, κυλᾷ καὶ φεύγει καὶ ποτὲ δὲν παύει τὸ τρέξιμό του. Ἡ μήπως δὲν εἶναι ἔτσι ὁ χρόνος; Τὸ παρελθὸν ἐξαφανίσθηκε, τὸ μέλλον δὲν ἦρθε ἀκόμη, καὶ τὸ παρόν, προτοῦ τὸ καταλάβουμε, ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἀντίληψή μας... (Ὅλα) συνέχονται ἀπὸ τὴν κίνηση πού ὀδηγεῖ στὴ γένεση ἢ τὴ φθορά, νὰ περιέρονται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ χρόνου, πού ἔχει ἰδιαίτερο χαρακτῆρα, ἀνάλογα μὲ τὰ μεταβαλλόμενα... ἢ ἴσως, ἐπειδὴ ἡ δημιουργία ἐγίνε ἀκαριαῖα καὶ χωρὶς μεσολάβηση χρόνου, γι' αὐτὸ εἰπώθηκε τὸ "Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν". Γιατὶ ἡ ἀρχὴ δὲν ἔχει μέρη, οὔτε διαστάσεις, ὅπως δηλαδὴ ἡ ἀρχὴ τοῦ δρόμου δὲν εἶναι ἀκόμη δρόμος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ σπιτιοῦ δὲν εἶναι σπίτι, ἔτσι καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ χρόνου δὲν εἶναι ἀκόμη χρόνος, ἀλλὰ μίτε καὶ τὸ ἐλάχιστο μέρος του. Ἄν κάποιος φέρει ἀντιρρήσεις καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι χρόνος,

ὅς ξέρεي ὅτι θὰ χρειαστεῖ νὰ τὴ διαιρέσει στὰ μέρη τοῦ χρόνου, πού εἶναι ἡ ἀρχή, τὸ μέσο καὶ τὸ τέλος. Νὰ ἐπινοεῖς, ὁμῶς, ἀρχὴ τῆς ἀρχῆς, εἶναι τελείως γελοῖο, καὶ ὁποῖος διχοτομεῖ τὴν ἀρχὴ θὰ κάνει δύο ἀρχές ἀντὶ μία, ἢ μᾶλλον ἄπειρα πολλές, γιατί ὅ,τι διαιρέθηκε τέμνεται ἐπ' ἄπειρον σὲ ἄλλα».

Ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος (354-430 μ.Χ.) στὶς Ἐξομολογήσεις του (βιβλίο XI, κεφάλαιο 12) γράφει γιὰ τοὺς πρώτους στίχους τῆς Γένεσης: «Σὲ ὅποιον ρωτᾷει "Καὶ τί ἔκανε ὁ Θεός, προτοῦ δημιουργήσει τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ;", δὲν ἀπαντῶ, ὅπως λένε ὅτι ἀπάντησε κάποιος περιπακτικά, "Προετοίμαζε τὴν κόλαση γιὰ τοὺς ἀδιάκριτους". Εἶναι διαφορετικὸ νὰ γνωρίζεις τὴν ἀπάντηση, καὶ διαφορετικὸ νὰ περιπαίζεις τὸν ἐρωτῶντα. Σὲ ὅ,τι μὲ ἀφορᾷ, δὲν ἀντιμετωπίζω ἔτσι αὐτὲς τὶς ἐρωτήσεις. Θὰ ἤμουν περισσότερο διατεθειμένος νὰ ἀπαντήσω πῶς "δὲν γνωρίζω ὅσα δὲν γνωρίζω", παρὰ νὰ ἐξευτελίσω αὐτὸν πού ἔθεσε ἓνα βαθὺ ἐρώτημα καὶ μὲ ἓνα τέχνασμα νὰ κερδίσω τὸν ἔπαινο γιὰ μιὰ εὐτελεῖ ἀπάντηση. Ἄντ' αὐτοῦ ἀπαντῶ, ὁ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ποιητῆς ὅλων τῶν πλασμάτων. Καὶ ἂν ἡ φράση "οὐρανὸ καὶ γῆ" περιλαμβάνει ὅλα τὰ πλάσματα, δὲν θὰ διστάσω νὰ προσθέσω: "Προτοῦ ὁ Θεὸς πλάσει τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ, δὲν ἔκανε ἀπολύτως τίποτε"».

Πραγματικά, ἓνα τέτοιο ἐρώτημα δὲν

ἔχει ἔννοιολογικὸ περιεχόμενο, ἐφ' ὅσον πρὶν ἀπὸ τῆ δημιουργία τοῦ κόσμου δὲν ὑπῆρχε αἴσθησις τῆς οὐσίας ποῦ οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζουν χρόνον. Ὁ χρόνος καὶ οἱ αἰῶνες δὲν εἶναι παρὰ ἀποτελέσματα τῆς συνολικῆς δημιουργίας Του. Γιὰ τὸν Θεὸ δὲν ὑπάρχει χρόνος, ἀλλὰ αἰωνιότητα μετὰ τὴν ἔννοια τῆς ἄχρονης παρουσίας, μέσα στὴν ὁποία δὲν ἔχουν νόημα οἱ ἔννοιες παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Ὁ χρόνος ἔρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον, χαράζει τὸ παρὸν καὶ ἐξαφανίζεται στὸ παρελθόν. Ἡ διεύθυνσις τῆς ροῆς τοῦ χρόνου στηρίζεται στὴν ἔννοια τῆς σχετικῆς κίνησης, ποῦ ἀναλύθηκε ἀργότερα. Ὁ χρόνος, ὅμως, δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μετὰ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ τὴν κίνηση, ἀλλὰ ἀπλῶς εἶναι τὸ μέσον ποῦ, χρησιμοποιοῦντας το, μποροῦμε νὰ μετρήσουμε τὴν κίνηση. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία,

ὁ Αὐγουστίνος διακρίνει τὴν ἄχρονη θεία αἰωνιότητα μετὰ τὴ φθαρτὴ οὐτοπία καὶ τὴν πλάνη τῆς συνεχῶς παρερχόμενης χρονικότητας. Κυρίως, ὅμως, γι' αὐτὸν ὁ χρόνος εἶναι «διάστασις τῆς ψυχῆς».

Σὲ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρει ὁ ἱερός Αὐγουστίνος: «*Τί εἶναι, λοιπόν, χρόνος; Ἄν δὲν μὲ ρωτήσῃ κανεὶς, ξέρω τί εἶναι. Ἄν, ὅμως, μὲ ρωτήσῃ, καὶ πρέπει νὰ τοῦ ἐξηγήσω, τότε δὲν ξέρω*». Ἐπίσης, ἀναφέρει: «*Πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν παρελθόν καὶ μέλλον, ὅταν τὸ παρελθόν δὲν ὑφίσταται πλέον καὶ τὸ μέλλον δὲν ἔχει ὑπάρξει ἀκόμη; Ὅσο γιὰ τὸ παρὸν, ἂν ἦταν πάντοτε παρὸν καὶ ποτὲ δὲν κινιόταν, γιὰ νὰ γίνῃ παρελθόν, δὲν θὰ ἦταν χρόνος, ἀλλὰ αἰωνιότητα*».

Γιὰ τὸν ἀνθρώπινο χρόνον εἶναι, ἴσως, κατάλληλα τὰ λόγια τοῦ βιβλίου Ἐκκλησιαστῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης:

*Γιὰ κάθε τι ὑπάρχει μιὰ ἐποχὴ
Καὶ χρόνος γιὰ κάθε πράγμα κάτω ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς
Χρόνος γιὰ νὰ γεννηθῆς καὶ χρόνος γιὰ νὰ πεθάνῃς
Χρόνος γιὰ νὰ σπείρῃς καὶ χρόνος νὰ μαζέψῃς τὴ σπορὰ
Χρόνος γιὰ νὰ φονεύσῃς καὶ χρόνος νὰ γιατρέψῃς τὶς πληγές
Χρόνος νὰ κλάψῃς καὶ χρόνος νὰ γελάσῃς
Χρόνος νὰ θρηνήσῃς καὶ χρόνος νὰ χορέψῃς
Χρόνος νὰ γκρεμίσῃς καὶ χρόνος νὰ χτίσῃς
Χρόνος νὰ ἀναζητήσῃς καὶ χρόνος νὰ χάσῃς
Χρόνος νὰ μείνῃς σιωπηλὸς καὶ χρόνος νὰ μιλήσῃς
Χρόνος νὰ ἀγαπήσῃς καὶ χρόνος νὰ μισήσῃς
Χρόνος γιὰ πόλεμον καὶ χρόνος γιὰ εἰρήνην.*

Ὁ χρόνος στὴ νεώτερη καὶ σύγχρονη ἐποχὴ

Ὅλοι οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς μεγάλης ἐπιστημονικῆς ἀπανάστασης (Καρτέσιος, Γαλιλαῖος, Νεύτων κ.λπ.) θὰ στηρίξουν τὸ ἀντιαριστοτελικὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας φυσικῆς φιλοσοφίας πάνω στὴν ἴδια τὴν ἀριστοτελικὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου ὡς μετρήσιμης ποσότητας τῆς κίνησης στὸν χῶρον. Πρόκειται, ὡστόσο, γιὰ τὴ μαθηματικοποίηση μιᾶς γραμμικῆς, καὶ ὄχι πλέον κυκλικῆς σύλληψης τοῦ χρόνου.

Ὁ Νεύτων (1642-1727) παραδεχόταν ὅτι ὁ ἀντικειμενικὸς χρόνος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν χῶρον μέσα στὸν ὁποῖο ἐξελίσσεται. Στὸ βιβλίον του *Principia* σημειώνει χαρακτηριστικὰ: «*Ὁ ἀπόλυτος, ἀληθινὸς καὶ μαθηματικὸς χρόνος, ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση, ῥεεὶ ὁμοίομορφα, χωρὶς νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίποτα τὸ ἐξωτερικόν*». Μετὰ ἄλλα λόγια, ὁ ὑποκειμενικὸς χρόνος ποῦ βιώνουν οἱ ἄνθρωποι, γιὰ τὸν Νεύτωνα καὶ τὴν κλασικὴ ἐπιστήμη, εἶναι μιὰ ψευδαἴσθησις, ποῦ καμμία

ἀπολύτως σχέση δεν έχει με τὸν ἀπόλυτο κοσμικὸ χῶρο καὶ χρόνο.

Οἱ νόμοι τοῦ Νεύτωνα ὀρίζουν ὅτι ἡ ταχύτητα ἑνὸς σώματος, ἂν πάνω του δὲν ἐπενεργοῦν ἐξωτερικὲς δυνάμεις, παραμένει σταθερή.

Ὁ **Κάντ** (1724-1804) ἤθελε «*τίποτε νὰ μὴ γίνεταί ἀπὸ τὸ μηδέν*». Ἰσχυριζόταν δὲ ὅτι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος δὲν ἀποτελοῦν ιδιότητες τῆς φύσεως, ἀλλὰ δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης γνωστικῆς ἰκανότητος. Δηλαδή ὁ χρόνος εἶναι ἕνα ὑποκειμενικὸ μέσο γνώσης τῶν πραγμάτων.

Ἡ ιδέα τοῦ ἀπόλυτου χρόνου ὄχι μόνο ἄντεξε σθεναρά, ἀλλὰ καὶ κυριάρχησε στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη γιὰ περισσότερο ἀπὸ τρεῖς αἰῶνες. Ὡσπου στὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα ἕνας νεαρὸς φυσικὸς ἀνέτρεψε τὸ μεγαλοπρεπεῖς οἰκοδόμημα τῆς κλασικῆς φυσικῆς. Ὁ **Ἀϊνστάϊν** (1879-1955) ἤλθε νὰ σαρώσει τὸ τακτικὸ σύστημα τοῦ χρόνου, ποὺ οἰκοδόμησε ὁ Νεύτων, μετὰ τὴν Εἰδικὴ Θεωρία τῆς Σχετικότητας. Ἔλεγε χαρακτηριστικὰ ὅτι ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ παρελθὸν καὶ σὲ μέλλον ἀποτελεῖ μόνο μιὰ ψευδαῖσθησι, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπίμο-

νη ψευδαῖσθησι. Εἶχε τὴν ἄποψη ὅτι ὁ χρόνος δὲν ἀποτελεῖ μιὰ ἀκατάπαυστα ρέουσα οὐσία, ἀλλὰ ἕνα σχετικὸ μέγεθος, ποὺ ἡ τιμὴ του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ταχύτητα τοῦ παρατηρητῆ ὁ ὁποῖος κάνει τὴ μέτρησι. Ὁ χῶρος τῶν τριῶν διαστάσεων καθὼς καὶ ὁ χρόνος εἶναι ὀντότητες ἀναπόσπαστα συνδεδεμένες μεταξὺ τους καὶ δομοῦν μιὰ ἐνιαία συμπαγτικὴ πραγματικότητα, αὐτὴ τοῦ χωροχρόνου.

Ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ χωροχρόνου δὲν μποροῦμε νὰ διαχωρίσουμε τὸν χρόνο. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ «*χρόνος Ἀϊνστάϊν*» γιὰ ταχύτητες ποὺ προσεγγίζουν ἢ φθάνουν θεωρητικὰ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς εἶναι στὴν οὐσία μιὰ νέα διάστασι, ὑποκειμένη, ἀνάλογα μετὰ τὶς συνθῆκες, σὲ συστολὲς καὶ διαστολὲς, ἐν τούτοις γιὰ πολὺ μικρὲς ταχύτητες, ποὺ παρουσιάζονται πάνω στὴ Γῆ, ταυτίζεται μετὰ τὸν «*νευτώνειο χρόνο*», ποὺ –μετροῦμενος σὲ ὧρες, ἡμέρες, μῆνες, ἔτη– διευκολύνει τὴν καθημερινή μας ζωὴ. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ ποῦμε ὅτι τὸ νευτώνειο σύστημα δὲν εἶναι παρὰ ἕνας περιορισμὸς τοῦ σχετικιστικοῦ μοντέλου τοῦ Ἀϊνστάϊν, γιὰ πολὺ μικρὲς ταχύτητες. Γιὰ πολὺ μεγάλες ταχύτητες, ὅμως, ὁ χρόνος διαστέλλεται, ἡ μάζα τοῦ σώματος αὐξάνεται, τὸ μήκος του μικραίνει. Ἔτσι, τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ σῶμά μας θὰ ἀποκτήσει τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς, οἱ δείκτες τοῦ ρολοιοῦ θὰ σταματήσουν νὰ γυρίζουν, ἀφοῦ ὁ χρόνος ἀνάμεσα σὲ δύο κτύπους του θὰ εἶναι ἄπειρος, ταυτιζόμενος μετὰ τὴν αἰωνιότητα.

Ἴσως ἔχει δίκιο ὁ αὐστριακὸς φυσικὸς **Ι. Ι. Ράμπι** (Rabi, 1898-1988), ποὺ πῆρε τὸ βραβεῖο Νόμπελ στὴ Φυσικὴ τὸ 1944, ὅταν διατυπώνει τὴν ἄποψη: «*Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Φυσικῆς, ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου ἔχει γίνεи τόσο ἀσαφής, ὥστε κανένας δὲν εἶναι πιά βέβαιος ὅτι ἰσχύει ἡ συμμετρία τῶν φυσικῶν νόμων ἀνάμεσα στὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον*».

Ὁ Χῶκινγκ καὶ ὁ Πενρόουζ ἀπέδειξαν, τὸ 1968, στὸ πλαίσιο τοῦ μαθηματι-

είναι τόσο μεγάλη, ώστε ο χρόνος παύει να κυλά, “παγώνει”, όπως απλοϊκά μπορούμε να πούμε, ενώ τίποτε δεν μπορεί να ξεφύγει από το πανίσχυρο αυτό βαρυτικό πεδίο, ούτε καν το φως!».

Τί είναι λοιπόν ο χρόνος; Ασφαλώς ή σύγχρονη επιστήμη και διανόηση δεν έχουν πει ακόμη την τελευταία τους λέξη. Τελευταία λέξη όμως δεν υπάρχει, όταν προσπαθούμε να προσεγγίσουμε τον Θεό, χρησιμοποιώντας τα μοναδικά θειικά στοιχεία μας: την ψυχή και τον νοῦ μας.

Ο χρόνος είναι ή τέταρτη διάσταση

Ίσως έχουμε προσέξει ότι ο χρόνος είναι ένα συνεχές κατά μήκος του οποίου μπορούμε να κινηθούμε, και θυμίζει έντυπωσιακά ένα άλλο θεμελιώδες κομμάτι του Σύμπαντος: τον χώρο. Η ίδια λογική του τεμαχισμού της κίνησής μας μέσα στον χρόνο σε στατικά στιγμιότυπα μπορεί επίσης να εφαρμοστεί στην κίνηση

“Ολοι οί πρωταγωνιστές της μεγάλης επιστημονικής απανάστασης (Καρτέσιος, Γαλιλαῖος, Νεύτων κ.λπ.) θά στηρίξουν τὸ ἀντιαριστοτελικὸ οἰκοδόμημα τῆς νέας φυσικῆς φιλοσοφίας πάνω στην ἴδια τὴν ἀριστοτελικὴν ἰδέα τοῦ χρόνου ὡς μετρήσιμης ποσότητας τῆς κίνησης στὸν χῶρο. Πρόκειται, ὡστόσο, γιὰ τὴ μαθηματικοποίηση μιᾶς γραμμικῆς, καὶ ὄχι πλέον κυκλικῆς σύλληψης τοῦ χρόνου.

κοῦ μοντέλου τῆς Γενικῆς Σχετικότητας, ὅτι ὁ χρόνος πρέπει νὰ ἔχει ἀρχὴ στὴ Μεγάλῃ Ἐκρηξῆ. Ὁμοίως ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ χρόνος θὰ ἔχει ἓνα τέλος, ὅταν τὰ ἄστρα ἢ οἱ γαλαξίες καταρρέουν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς δικῆς τους βαρύτητας σχηματίζοντας μαῦρες τρύπες.

“Ὅπως σημειώνουν χαρακτηριστικὰ οἱ καθηγητῆς Μ. Δανέζης καὶ Σ. Θεοδοσίου στὸ Σύμπαν πὸν ἀγάπησα (1^{ος} τόμος, σελ. 80), «οἱ μαῦρες τρύπες, αὐτὰ τὰ νεκρὰ ἄστρα, πὸν στὰ ὄριά τους ἢ βαρύτητα

μας μέσα στὸν χῶρο. Ἡ κατάσταση αὐτὴ μᾶς ὠθεῖ νὰ ἐξετάσουμε τὸ ἐνδεχόμενο ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος νὰ σχετίζονται στενά.

Πράγματι, ἡ σύγχρονη Φυσικὴ μᾶς λέει ὅτι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος ὄντως μοιάζουν πολὺ, καὶ ἀπὸ κάποιες ἀπόψεις εἶναι ἀπόλυτα σωστὸ νὰ σκεφτόμαστε τὸν χρόνο ὡς μίᾳ ἀκόμα διάστασι μέσα στὴν ὁποία μπορούμε νὰ κινηθούμε.

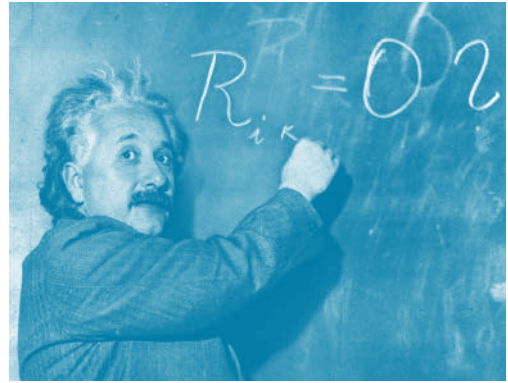
Αὐτὴ ἡ σύνδεση τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου δὲν σημαίνει ὅτι μπορούμε νὰ θεωροῦμε τὸν χρόνο ὡς μιὰ διάστασι τοῦ χώ-

ρου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Ο χρόνος διαφέρει πολύ από τον χώρο από αρκετές απόψεις. Άς δώσουμε μερικά από τα έναπομένοντα βασικά μυστήρια του χρόνου, από τα όποια ελπίζουμε ότι θα προκύψουν τα στοιχεία για να κατανοήσουμε τη μεγαλύτερη εικόνα του χωροχρόνου.

Ερώτημα 1^ο. Σε τί διαφέρει ο χώρος από τον χρόνο; Στον χώρο μπορούμε να κινηθούμε όπως θέλουμε, να κινηθούμε με όποια ταχύτητα θέλουμε, να σταθούμε σε μια θέση και να μείνουμε έντελως ακίνητοι. Άλλα ο χρόνος είναι διαφορετικός. Εκεί δεν διαθέτουμε τέτοιου είδους ελευθερία.

Κινούμαστε στον χρόνο με σταθερό ρυθμό. Δεν μπορούμε να γυρίσουμε πίσω, να πάμε πίσω στον χρόνο και να

Ερώτημα 2^ο. Μπορούμε να ταξιδέψουμε πίσω στον χρόνο; Η σύγχρονη Φυσική είναι ίσως βέβαιη ότι ταξίδια στον χρόνο δεν μπορούν να γίνουν. Όποιοδήποτε σενάριο το όποιο επιτρέπει ταξίδια

Η ιδέα του απόλυτου χρόνου όχι μόνο άντεξε σθεναρά, αλλά και κυριάρχησε στην έπιστημονική σκέψη για περισσότερο από τρεις αιώνες. Ώσπου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ένας νεαρός φυσικός άνέτρεψε το μεγαλοπρεπές οικοδόμημα της κλασικής φυσικής. Ο Άινστάιν (1879-1955) ήλθε να σαρώσει το τακτικό σύστημα του χρόνου, που οικοδόμησε ο Νεύτων, με την Εϊδική Θεωρία της Σχετικότητας.

βρεθούμε σε διαφορετικό σημείο. Μολονότι μπορούμε να βρεθούμε στην ίδια θέση του χώρου σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, δεν μπορούμε να βρεθούμε σε διαφορετικές θέσεις του χώρου την ίδια χρονική στιγμή.

Μολονότι η θεώρηση του χρόνου ως μιάς άκομης διάστασης είναι από μαθηματική άποψη βολική στις θεωρίες μας, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές, που κάνουν τον χρόνο μοναδικό. Ο χρόνος λειτουργεί διαφορετικά από τον χώρο, διότι ο χρόνος δεν είναι ένα σύνολο διασυνδεδεμένων θέσεων, αλλά, όπως τον αντιλαμβανόμαστε, είναι η συνένωση αιτιακά συνδεδεμένων στατικών στιγμοτύπων του Σύμπαντος.

έπιστροφής στον χρόνο οδηγεί γρήγορα σε παράδοξα και παραβιάζει βαθιές και βασικές παραδοχές για τη λειτουργία του Σύμπαντος.

Κατ' αρχάς, η κίνηση προς τα πίσω στον χρόνο παραβιάζει την αιτιότητα. Χωρίς αιτιότητα ουσιαστικά τίποτε δεν βγάζει νόημα.

Ερώτημα 3^ο. Γιατί ο χρόνος κυλάει προς τα εμπρός; Θυμόμαστε πράγματα που συμβαίνουν στο παρελθόν, αλλά όχι πράγματα που συμβαίνουν στο μέλλον. Η αιτία είναι η ποιότητα της άταξιας ενός συστήματος, γνωστή ως *έντροπία*, ή όποια εμφανίζει μια πολύ ισχυρή προτίμηση προς τη μία κατεύθυνση στον χρόνο. Η έντροπία πάντα αυξάνεται με τον

χρόνο. Πρόκειται για τὸν 2^ο θερμοδυναμικὸ νόμο τῆς Φυσικῆς.

Ἐρώτημα 4^ο. Αἰσθανόμαστε ὅλοι τὸν χρόνο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο; Πρὶν ἀπὸ τὸν 20^ο αἰῶνα ἡ ἐπιστήμη θεωροῦσε ὅτι ὁ χρόνος εἶναι οὐσιαστικὰ παγκόσμιος: Ὅλοι θεωροῦσαν πῶς, ἂν τοποθετούσαμε δύο πανομοιότυπα ρολόγια σὲ διαφορετικὰ μέρη τοῦ Σύμπαντος, αὐτὰ θὰ συνέχιζαν νὰ συμφωνοῦν μεταξύ τους γιὰ πάντα.

ταχύτητα στὸν χρόνο καὶ στὸν χῶρο. Ἐὰν εἴμαστε στὴ Γῆ, δὲν ἔχουμε ταχύτητα στὸν χῶρο (ὡς πρὸς τὴ Γῆ), ἄρα ἡ ταχύτητά μας στὸν χρόνο μπορεῖ νὰ εἶναι μεγάλη.

Ἐάν, ὅμως, εἴμαστε πάνω σὲ ἓνα πύραυλο ποὺ κινεῖται σχεδὸν μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς ὡς πρὸς τὴ Γῆ, τότε ἡ ταχύτητά μας στὸν χῶρο εἶναι πολὺ μεγάλη. Ἄρα, προκειμένου ἡ ὀλική μας ταχύτητα στὸν χωροχρόνο ὡς πρὸς τὴ Γῆ

Τί εἶναι λοιπὸν ὁ χρόνος; Ἀσφαλῶς ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη καὶ διανόηση δὲν ἔχουν πεῖ ἀκόμη τὴν τελευταία τους λέξη. Τελευταία λέξη ὅμως δὲν ὑπάρχει, ὅταν προσπαθοῦμε νὰ προσεγγίσουμε τὸν Θεό, χρησιμοποιοῦντας τὰ μοναδικὰ θεϊκὰ στοιχεῖά μας: τὴν ψυχὴ καὶ τὸν νοῦ μας.

Μετὰ ἤρθε ἡ περίφημη πρόβλεψη τοῦ Ἀϊνστάϊν ὅτι τὰ κινούμενα ρολόγια κινοῦνται πῶ ἀργά. Ὁ δέκτης GPS στὸ κινητὸ μας κάνει τὴν παραδοχὴ ὅτι ὁ χρόνος κινεῖται βραδύτερα γιὰ τοὺς δορυφόρους ποὺ κινοῦνται γύρω ἀπὸ τὴ Γῆ (μὲ ταχύτητες χιλιάδων χιλιομέτρων τὴν ὥρα).

Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τῆς Σχετικότητας, τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ κινηθεῖ ταχύτερα ἀπὸ τὸ φῶς. Ἄν λοιπὸν κινούμαστε πάνω σὲ ἓνα πύραυλο ποὺ τρέχει μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς καὶ ἀνάψουμε ἓνα φακό μας πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, τότε, λογικά, θὰ περιμέναμε ὅτι τὸ φῶς τοῦ φακοῦ θὰ κινηθεῖ μὲ διπλάσια ταχύτητα ἀπὸ αὐτὴ τοῦ φωτὸς. Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι στὴ Γῆ θὰ βλέπουν τὸ φῶς τοῦ φακοῦ νὰ κινεῖται κανονικὰ μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς. Κάποιος λόγος θὰ ὑπάρχει γιὰ τὴν ἀντίφαση αὐτή, καὶ ἡ αἰτία εἶναι ὁ χρόνος.

Γιὰ νὰ τὸ κατανοήσουμε καλύτερα αὐτό, ἄς θεωρήσουμε τὸν χρόνο ὡς τὴν 4^η διάσταση τῶν χωροχρόνου. Μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε ὅτι τὸ ὄριο ταχύτητας τοῦ Σύμπαντος ἰσχύει γιὰ τὴν ὀλική μας

νὰ μὴν ξεπερνᾶει τὸ ὄριο τῆς ταχύτητας τοῦ Σύμπαντος, ἡ ταχύτητά μας στὸν χρόνο –ὅπως μετριέται μὲ τὰ ρολόγια τῆς Γῆς– θὰ πρέπει νὰ μειωθεῖ.

Εἶναι δύσκολο νὰ χωνέψουμε τὴν ἰδέα ὅτι οἱ διαφορετικοὶ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ βιώνουν τὸν χρόνο διαφορετικά, διότι ἔχουμε τὴν τάση νὰ σκεφτόμαστε ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτη ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Σύμπαντος. Στὴν τελικὴ ἀνάλυση, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἰδέα ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἓνα ἀπόλυτο καὶ μοναδικὸ ρολοῖ τοῦ Σύμπαντος.

Ἐρώτημα 5^ο. Θὰ σταματήσει ποτὲ ὁ χρόνος; Ποτὲ δὲν ἔχουμε δεῖ τὸν χρόνο νὰ κάνει κάτι ἄλλο πέρα ἀπὸ τὸ νὰ κινεῖται πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἄρα, μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφανθοῦμε μὲ βεβαιότητα ἂν αὐτὸ ἰσχύει γιὰ πάντα. Κάποιοι φυσικοὶ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι τὸ βέλος τοῦ χρόνου καθορίζεται ἀπὸ τὸν κανόνα ὅτι ἡ ἐντροπία πρέπει νὰ αὐξάνεται ἢ ὅτι ἡ κατεύθυνση τοῦ χρόνου εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα μὲ τὴν κατεύθυνση αὐξήσεως τῆς ἐντροπίας. Ἐάν ὅμως ἰσχύει αὐτό, τί συμβαίνει, ὅταν τὸ Σύμπαν ἀποκτᾶ τὴ μέγιστη ἐντροπία;

Θα σταματήσει ἄραγε ὁ χρόνος στὸ σημείο αὐτό, θὰ πάψει νὰ ἔχει νόημα; Κάποιοι φιλόσοφοι εικάζουν πὼς ἐκείνη τὴ στιγμή τὸ βέλος τοῦ χρόνου καὶ ὁ νόμος τῆς αὐξήσης τῆς ἐντροπίας θὰ μπορούσαν νὰ ἀντιστραφοῦν, ὀδηγώντας τὸ Σύμπαν σὲ συρρίκνωση, σὲ μιὰ μικροσκοπικὴ ἰδιομορφία (Cham – Whiteson, 2021).

Τὸ βέλος τοῦ χρόνου

Ὅταν στὸ «μέλλον», ἐγγὺς ἢ ἀπώτερο, καταφέρει ὁ ἄνθρωπος νὰ τρέξει μὲ ταχύτητες παραπλήσιες τῆς ταχύτητας τοῦ φωτός, τότε θὰ κριθεῖ τελεσίδικα ἢ «ἀλήθεια» τῆς θεωρίας ποὺ δὲν ἀναγνωρίζει παρόν, παρελθὸν καὶ μέλλον, γιατί ὁ «χρόνος» δὲν ὑπάρχει γι' αὐτήν, παρὰ

μικρὸ βέλος τοῦ χρόνου». Κι ὅλα αὐτὰ ἀκολουθοῦν τὴ μονόδρομη πορεία ποὺ ἀκολουθοῦν, γιατί ζοῦμε σ' ἓνα Σύμπαν ποὺ διαστελλεται, ἓνα Σύμπαν - Ὁρφικὸ Ἄβγὸ, ποὺ κάποτε ἔσπασε (πῶς; γιατί;), ξεχύθηκε καὶ συνεχίζει νὰ ξεχύνεται ἀσταμάτητα (πρὸς τὰ ποῦ; γιατί;), διαμορφώνοντας τὸ «κοσμολογικὸ βέλος τοῦ χρόνου», μὲ παρελθὸν, παρόν καὶ μέλλον, μὲ ζωὴ ποὺ ἀρχίζει στὴν κούνια καὶ τελειώνει στὸν τάφο. Αὐτὴ εἶναι ἡ σύγχρονη μυθολογία μας.

Θεωροῦμε πάντοτε ὅτι ὁ χρόνος πάει πρὸς μία κατεύθυνση μόνο. Καὶ τὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι μπορούμε νὰ γυρίσουμε πίσω εἶναι παραλογισμὸς ἢ σενάριο ἐπισημονικῆς φαντασίας ἢ θέμα τῶν κόμικς.

Μποροῦμε νὰ ταξιδέψουμε πίσω στὸν χρόνο; Ἡ σύγχρονη Φυσικὴ εἶναι ἴσως βέβαιη ὅτι ταξίδια στὸν χρόνο δὲν μποροῦν νὰ γίνουν. Ὅποιοδήποτε σενάριο τὸ ὁποῖο ἐπιτρέπει ταξίδια ἐπιστροφῆς στὸν χρόνο ὀδηγεῖ γρήγορα σὲ παράδοξα καὶ παραβιάζει βαθιὲς καὶ βασικὲς παραδοχὲς γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ Σύμπαντος. Κατ' ἀρχάς, ἡ κίνηση πρὸς τὰ πίσω στὸν χρόνο παραβιάζει τὴν αἰτιότητα. Χωρὶς αἰτιότητα οὐσιαστικὰ τίποτε δὲν βγάζει νόημα.

μόνο ὡς μιὰ τέταρτη διάσταση ἑνὸς χώρου, ὁ ὁποῖος γεννιέται καὶ ἐξελισσεται μαζί μὲ τὸ Σύμπαν.

Μέχρι τότε τὸ «βέλος τοῦ χρόνου» θὰ ταξιδεύει σὲ μονόδρομο, ἀφήνοντας πίσω τὸ παρελθὸν, ἀδυνατώντας νὰ σταθεῖ στὸ παρόν, στοχεύοντας στὸ ἀπρόβλεπτο μέλλον. Ἄν καὶ οἱ νόμοι τῆς φύσης, ὅπως τοὺς ἀντιλαμβάνεται ἡ Φυσικὴ, εἶναι οἱ ἴδιοι, καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν παρόν, παρελθὸν ἢ μέλλον, ἢ πορεία τῶν γεγονότων ἀκολουθεῖ τὸ «βέλος τοῦ χρόνου». Ὁ ζεστός καφές, ὅταν τὸν ἀφήσουμε, κρυώνει – κανεὶς ποτὲ δὲν παρατήρησε τὸν κρύο καφὲ νὰ ζεσταίνεται ἀπὸ μόνος του– καθορίζοντας ἔτσι τὸ «θερμοδυνα-

Ἄλλα γιατί δείχνει πρὸς μία μόνο κατεύθυνση τὸ βέλος τοῦ χρόνου; Πιθανὸν αὐτὸ νὰ συνδέεται μὲ κάποιον φυσικὸ μέγεθος, ποὺ αὐξάνεται συνεχῶς. Τέτοια μεγέθη στὴ Φυσικὴ εἶναι ἡ ἀταξία (ἐντροπία) καὶ ἡ διαστολὴ τοῦ Σύμπαντος. Ὁ χρόνος πάει ἀπὸ τὸ παρόν στὸ μέλλον, γιατί τὸ Σύμπαν διαστελλεται. Αὐτὸ πίστευε στὴν ἀρχὴ καὶ ὁ Χῶκινγκ. Ἀργότερα, ὅμως, συντάχθηκε μὲ τὴν ἄλλη ἄποψη, ποὺ λέει ὅτι ὁ χρόνος τρέχει μπροστά, γιατί αὐξάνεται ἡ ἐντροπία τοῦ κόσμου. Ἀκόμη καὶ ἂν ἡ διαστολὴ σταματήσει καὶ ἀρχίσει ἡ συστολὴ τοῦ Σύμπαντος, ἡ ἐντροπία, ὅπως ἀπέδειξε ὁ Χῶκινγκ, θὰ αὐξάνεται.

Τὸ πραγματικὸ νόημα τοῦ χρόνου

Σύμφωνα με τὴν ἄποψη τοῦ Ἀλβέρτου Ἄινστάιν, ὁ χώρος τῶν τριῶν διαστάσεων, καθὼς καὶ ἡ διάστασις «χρόνος», εἶναι ὄντοτες ἀναπόσπαστα συνδεδεμένες καὶ δομοῦν μιὰ ἐνιαία συμπαντικὴ πραγματικότητα, αὐτὴν τοῦ χωροχρόνου, ὅπως εἶδαμε. Ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ χωροχρόνου δὲν μπορούμε νὰ διαχωρίσουμε τὸν χρόνο, ἀντιμετωπίζοντάς τον ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἄλλες τρεῖς διαστάσεις (στὸν τρισδιάστατο χώρο), διότι καὶ ἡ διάστασις αὐτὴ χάνει τὴν ταυτότητά της καὶ τὸ σύστημα τῶν ἀνεξαρτήτων ὄντοτιῶν χώρος-χρόνος δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἀντιγράψει τὴ συμπαντικὴ πραγματικότητα.

τὸν μετροῦν μὲ τὰ ὥρολόγια καὶ τὰ ἡμερολόγια τους. Ὅπως εἶναι φανερό, αὐτὸς ὁ χρόνος δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὴ διάστασις «χρόνος».

Δραπετεύοντας πρὸς τὴν αἰωνιότητα

Ὅλες οἱ χημικὲς ἀντιδράσεις εἶναι μὴ ἀναστρέψιμες, ὅλα τὰ βιολογικὰ καὶ κοσμολογικὰ φαινόμενα εἶναι ἐπίσης μὴ ἀναστρέψιμα. Γιὰ νὰ μὴ μιλήσουμε γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία. Ἡ μὴ ἀναστρεψιμότητα ὑποδεικνύει ὅτι ὑπάρχουν ἕνα ἢ περισσότερα βέλη τοῦ χρόνου, ποὺ χαράσσουν τὶς ἀτραπούς τῆς ἐξέλιξης τῶν φυσικῶν συστημάτων.

Ἡ συνειδητοποίηση ὅτι τὸ Σύμπαν δὲν εἶναι στατικὸ, ἀλλὰ ἐξελίσσεται συ-

Εἶναι δύσκολο νὰ χωνέψουμε τὴν ἰδέα ὅτι οἱ διαφορετικοὶ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ βιώνουν τὸν χρόνο διαφορετικά, διότι ἔχουμε τὴν τάση νὰ σκεφτόμαστε ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτη ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Σύμπαντος. Στὴν τελικὴ ἀνάλυση, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἰδέα ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἕνα ἀπόλυτο καὶ μοναδικὸ ρολοὶ τοῦ Σύμπαντος.

Ὅμως, ἀκόμα καὶ ἂν μπορούσαμε νὰ ξεχωρίσουμε τὸν χρόνο ἀπὸ τὴ δομὴ τοῦ χωροχρόνου, γιὰ νὰ τὸν ἀντιληφθοῦμε μέσῳ τῶν αἰσθήσεών μας, θὰ ἔπρεπε ὁ τετραδιάστατος χωροχρόνος νὰ περιγράφεται μέσῳ τῆς Εὐκλείδειας Γεωμετρίας, πράγμα ποὺ δὲν συμβαίνει, ἐφ' ὅσον αὐτὸς ἐκφράζεται μέσῳ μιᾶς μὴ Εὐκλείδειας Γεωμετρίας, αὐτῆς τοῦ Ρῆμαν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μέσῳ τῶν αἰσθήσεών μας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν πραγματικὴ οὐσία τῆς διάστασις «χρόνος».

Οἱ αἰσθήσεις μας, ὅμως, μποροῦν νὰ ἀντιληφθοῦν ἀπειροελάχιστα τμήματα τοῦ Σύμπαντος, τὰ ὁποῖα μὲ καλὴ προσέγγιση περιγράφονται ἀπὸ τὴν Εὐκλείδεια Γεωμετρία. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ μικρὰ συμπαντικὰ κομμάτια, ἀντιλαμβανόμαστε ὅ,τι οἱ ἄνθρωποι ἀποκαλοῦν χρόνο καὶ

νεχῶς, δημιουργώντας νέες, πιὸ σύνθετες δομές, ὑποδεικνύει ἐπίσης τὴ δημιουργικὴ καὶ ἀπολύτως φυσικὴ δράσις τοῦ χρόνου πάνω στὴν ὀργάνωσις τοῦ Σύμπαντος.

Ἡ μὴ ἀναστρεψιμότητα στὴ φύσις ἀποτελεῖ ὄχι μόνον τὴν ἐκδήλωσις τῆς δημιουργικῆς δράσις τοῦ χρόνου πάνω στὰ πολύπλοκα φυσικὰ συστήματα, ἀλλὰ καὶ τὴν οὐσιαστικὴ προϋπόθεσις γιὰ τὴν ἐμφάνισις ὄλων τῶν ἐξελικτικῶν φαινομένων: ἀπὸ τὴν κοσμολογικὴ ἐξέλιξις μέχρι τὴ βιολογικὴ ἐξέλιξις τῆς ζωῆς, καὶ ἀπὸ τὴ νοτικὴ ἐξέλιξις στὸ ζωικὸ βασίλειο μέχρι τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία.

Ἡ πολύπλοκη, ἀλλὰ ἰδιότυπη *χρονομηχανὴ* ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ μυαλό μας καὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐπιβιώνουμε ὡς νοήμονα ὄντα ἴσως νὰ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ πειράματα στὴν ἱστορία

του χρόνου. Χάρη σ' αὐτὴ τὴ βιολογικὴ χρονομηχανὴ ποὺ ἀποκαλοῦμε ἀνθρώπινο νοῦ, μποροῦμε νὰ δραπετεύσουμε ἀπὸ μιὰ παραλυτικὴ δυνάστευση τῆς ψευδαίσθησης αἰωνιότητας.

Ἡ μέτρηση τοῦ χρόνου

Ἡ μέτρηση τοῦ χρόνου γίνεται μὲ ἑκατοντάδες ἀτομικὰ ὥρολόγια σὲ ὅλο τὸν κόσμο, τὰ ὁποῖα μετροῦν τοὺς παλμούς τοῦ ἀτόμου τοῦ χημικοῦ στοιχείου *καυσίου*, γεγονός ποὺ ἐπιτρέπει τὸν διαχωρισμὸ τοῦ δευτερολέπτου σὲ 10

ἀπὸ τὴ Διεθνὴ Ὑπηρεσία Περιτροφῆς τῆς Γῆς καὶ τῶν Συστημάτων Ἀσφαλείας (IERS), ἡ ὁποία ἐδρεύει στὴ Γερμανία καὶ δημιουργήθηκε τὸ 1987 ἀπὸ τὴ Διεθνὴ Ἀστρονομικὴ Ἐνωση καὶ τὴ Διεθνὴ Ἐνωση Γεωδαισίας καὶ Γεωφυσικῆς.

Τὸ ἐπιπλέον δευτερόλεπτο, ποὺ ἀνακοινώνεται μῆνες πρὶν τὴν εἰσαγωγή του, γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν αἰφνιδισμοὶ τῆς διεθνούς κοινότητας, παραδοσιακὰ προστίθεται εἴτε τὸ βράδυ τῆς 31^{ης} Δεκεμβρίου εἴτε τὸ βράδυ τῆς 30^{ης} Ἰουνίου. Τὸ 2012 ἦταν ἡ 25^η φορὰ ποὺ ἀπὸ τοὺς ἄγρου-

Ἀλλὰ γιατί δείχνει πρὸς μία μόνο κατεύθυνση τὸ βέλος τοῦ χρόνου; Πιθανὸν αὐτὸ νὰ συνδέεται μὲ κάποιον φυσικὸ μέγεθος, ποὺ αὐξάνεται συνεχῶς. Τέτοια μεγέθη στὴ Φυσικὴ εἶναι ἡ ἀταξία (ἐντροπία) καὶ ἡ διαστολὴ τοῦ Σύμπαντος. Ὁ χρόνος πάει ἀπὸ τὸ παρὸν στὸ μέλλον, γιατί τὸ Σύμπαν διαστέλλεται. Αὐτὸ πίστευε στὴν ἀρχὴ καὶ ὁ Χῶκινγκ. Ἀργότερα, ὅμως, συντάχθηκε μὲ τὴν ἄλλη ἄποψη, ποὺ λέει ὅτι ὁ χρόνος τρέχει μπροστά, γιατί αὐξάνεται ἡ ἐντροπία τοῦ κόσμου. Ἀκόμη καὶ ἂν ἡ διαστολὴ σταματήσει καὶ ἀρχίσει ἡ συστολὴ τοῦ Σύμπαντος, ἡ ἐντροπία, ὅπως ἀπέδειξε ὁ Χῶκινγκ, θὰ αὐξάνεται.

δισεκατομμυριοστὰ μικρότερα τμήματα. Ἡ ἀκρίβεια αὐτὴ σημαίνει ὅτι, ἀντίθετα μὲ τὸν ἡλιακὸ χρόνο, χάνεται μόλις ἓνα ἀτομικὸ δευτερόλεπτο κάθε 300 ἑκατομμύρια χρόνια.

Ἡ πρώτη διόρθωση ἔγινε τὸ 1972, μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς δευτερολέπτου, ἔτσι ὥστε τὸ ἔτος νὰ ἔχει 86.401 δευτερόλεπτα. Μέχρι τότε ὁ χρόνος μετριόταν, ὄχι μὲ τὰ ἀτομικὰ ὥρολόγια, ἀλλὰ μὲ βάση τὸν ἡλιακὸ χρόνο, καὶ ἦταν γνωστὸς ὡς «χρόνος Γκρήνουιτς» ἢ *Παγκόσμιος Χρόνος* (UT). Κάθε φορὰ ποὺ ἡ ἀπόκλιση τοῦ ἀτομικοῦ χρόνου καὶ τοῦ παγκόσμιου χρόνου φθάνει σὲ ἓνα ὄριο, κρίνεται ἀναγκαία ἡ προσθήκη ἑνὸς δευτερολέπτου

πνοὺς «*φύλακες τοῦ χρόνου*» προστέθηκε ἓνα διορθωτικὸ δευτερόλεπτο στὸν παγκόσμιο χρόνο. Οἱ τρεῖς προηγούμενες προσθήκες δευτερολέπτων εἶχαν γίνει τὰ ἔτη 1998, 2005 καὶ 2008. Ἡ προσθήκη εἶναι ἀκανόνιστη, ὅσο ἀκανόνιστη εἶναι καὶ ἡ ἐπιβράδυνση τῆς περιφορᾶς τῆς Γῆς γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονά της, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση πολλῶν διαφορετικῶν παραγόντων.

ΚΩΝ/ΝΟΣ Δ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ
Μαθηματικὸς
πρώην Πρόεδρος τῆς Ἐταιρείας
Ἀστρονομίας καὶ Διαστήματος

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ

Η ἐπικαιρότητα καὶ ἡ σημερινὴ εἰκόνα τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φαινομένων εἶναι ἀπογοητευτικὴ καὶ ἀποθαρρυντικὴ (πανδημία Covid-19, πόλεμος, ἐγκληματικότητα νέων ἀνθρώπων, ὀπαδικὴ βία, τροχαῖα δυστυχήματα, ἀνεργία, ἀκρίβεια καὶ πλεῖστα ὅσα δεινὰ ποὺ κατατρώχουν τὸν τόπον μας – ὅλα αὐτὰ εἶναι γνωστά, καὶ δὲν χρειάζονται περαιτέρω περιγραφὴν καὶ ἀνάλυσιν).

Ὅστίσον ὅμως, θὰ ἰσχυρισθῆ κάποιος: Ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικότητα ποὺ καλύπτει τὴν δραματικὴν ἐπικαιρότητα, ἀπαιτεῖται τάχα νὰ γίνουν διερευνήσεις τοῦ θέματος καὶ τοῦ νοήματος τῆς σοφίας, ποὺ φαίνεται ἀνεπικαιρὸν ζήτημα;

Τοῦτο θέλει ἀποδειχθῆ ἐκ τῶν ἀκολουθῶν σκέψεων καὶ ἐκτιμήσεων. Ὁ ὑπογράφων ἀρύεται τὸ θέμα ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς σοφίας ἀπὸ ἓνα ἄρθρον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου μὲ τίτλον: «*Η ἀναζήτηση τῆς Ἀληθείας*», ποὺ ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν *Νουμᾶν*, τεύχ. 175 (Νοεμβρ.-Δεκεμβρ. 2021), σελ. 4.

Ἴδου τὸ πόσον ἀξιοσημείωτα γράφει ὁ σοφὸς καὶ λόγιος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀναστάσιος: «*Η σοφία*», λέγει, «*δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἐξυπνάδα καὶ τὴν πολυμάθεια. Εἶναι προῖον μᾶς γενικότερης ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ὠριμότητος. Μῖς εὐρύτερης συνθέσεως, εὐφυΐας, ἐμπειρίας καὶ γνώσεως, διαύγειας πνευματικῆς καὶ καλωσύνης. Ἡ σοφία ποὺ ἔχει ἀναπτύχθῃ στοὺς πολιτισμοὺς διαφόρων λαῶν παραμένει πολὺτιμι κληρονομιά γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἰδιαιτέρο παράδειγμα αὐτῆς τῆς σοφίας εἶναι ἡ ρῆσις τοῦ Σωκράτη “ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα”. Στὴν Ἁγία Γραφὴ τονίζεται ἡ πρωταρχικὴ ἀξία τῆς: “Μακάριος ἄνθρωπος ὃς εὗρεν σοφίαν καὶ θνητὸς ὃς εἶδε*

φρόνησιν... πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιον αὐτῆ ἐστίν” (Παρ., 3:13, πρβ. 8:11). Παράλληλα ὑπογραμμίζεται ἡ ρίζα τῆς, “ἀρχὴ σοφία φόβος Κυρίου” (Ψαλμ. 110:10) καὶ ἡ πίστις ὅτι πηγὴ τῆς σοφίας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός» (ἐνθ’ ἀνωτ., σελ. 4). Ὁ αὐτὸς ἀρθρογράφος τοποθετεῖ διάφορα πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνωθεν σοφίας, τῆς θεϊκῆς σοφίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτουν διαφορὲς ιδιότητες τῆς ἐννοίας τῆς σοφίας, ποὺ ἀπαρτίζουν καὶ στοιχειοθετοῦν κάποιον ὀρισμὸν περὶ τοῦ ὅρου *σοφία*.

Ἀπὸ διαφορῶν συγγραφῆς ὁ ὅρος σοφία λογίζεται: ἡ δεξιότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐν γένει ἰκανότητά του πρὸς διείσδυσιν εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, εἶναι δηλαδὴ ἡ τελεία γνώσις χωρὶς κενά, καὶ αὐτὴ ἡ πολυμάθεια λογίζεται ὡς σοφία. Αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν εἶχε καὶ ὁ Γάλλος φιλόσοφος Καρτέσιος, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν σοφίαν ὡς τὴν τελείαν γνώσιν ὅλων τῶν πραγμάτων ποὺ δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσῃ, ἀκόμη καὶ τὴν ἐπινόησιν ἀγνώστων ἀληθειῶν. Ἄλλως τε, οἱ Στωικοὶ φιλόσοφοι ὥριζαν ὡς σοφίαν «*τὴν ἐπιστήμην τῶν θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων*».

Εἰς διάφορα φιλοσοφικὰ λεξικά διαβάζομε πολλὰς ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις καὶ ἰδέες διὰ τὸ νόημα τῆς σοφίας ἐκ διαφόρων πλευρῶν. Γιὰ παράδειγμα, ἀναγράφονται, μεταξὺ ἄλλων: «*Σοφία τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἀντίληψιν δὲν εἶναι οὔτε ἀπλῆ ἐξιδανικευμένη μὀρφωση, οὔτε ὁποιαδήποτε πολυμάθεια, ἀλλὰ θεωρητικὴ γνώσις τῶν προεπιστημονικῶν καὶ ὑπερεπιστημονικῶν μεταφυσικῶν δυνατοτήτων τῆς ἐπιστήμης, ἡ ἰκανότητα διείσδεως στὴν οὐσία καὶ στὴν ἱεραρχικὴ τάξιν, στὴν πρωταρχικὴ πηγὴ καὶ στὸν σκοπὸ τῶν πραγμάτων, ποὺ τὴν ἀποκτοῦμε μὲ τὴ φιλοσοφικὴ, χαρισματικὴ γνώσις τῆς*

ἀπόλυτης ἀρχῆς, ἡ ὁποία εἶναι θεμέλιο, φορέας καὶ ὁδηγὸς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Σοφὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀτενίζει πάντοτε τὰ ἀνθρώπινα γεγονότα κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν αἰώνιων ὑπερφυσικῶν συναρτήσεων (*sub specie aeternitatis*)» (Αἰγ. Ντόκα, *Λεξικὸ φιλοσοφικῶν ὄρων*, Ἀθῆνα 1980, σελ. 146).

Ἐκτὸς τῶν Στωικῶν, ποὺ ἐταύτιζον τὴν σοφίαν μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν γνῶσιν τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὅπως ἀνεφέρθη προηγουμένως, οἱ ἄλλοι μεγάλοι φιλόσοφοι, ὁ Σωκράτης

Σ. Ἔλιοτ εἶχε εἰπῆ ἀπὸ τὸ 1942 ὅτι: «Ἡ μόνη σοφία ποὺ μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε πὼς θὰ ἀποκτήσουμε εἶναι ἡ σοφία τῆς ταπεινοφροσύνης. Ἡ ταπεινοφροσύνη δὲν ἔχει τέλος».

Πάντοτε ἐντυπωσιάζει τὸ ἐρώτημα ποὺ ἔθεσε ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος εἰς τὴν καθολικὴν ἐπιστολὴν του, ποὺ διασαφνίζει περὶ τοῦ ποῖος εἶναι ὁ ἀληθινὸς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων: «*Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δεῖξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραύτητι σοφίας*» (Ἰακ., γ' 13) (Ἦτοι:

Ἄληθως, ἴσως κάποιοι νὰ νομίζουν ὅτι εἶναι σοφοί, καθ' ὅσον πιθανὸν νὰ ἔχουν ποιὰν τινα ἐπίδοσιν εἰς ἓνα τομέα ἐπιστήμης καὶ γνώσεως θεωρητικῆς ἢ καὶ πρακτικῆς.

Ὁ μέγας Ἄγγλος ποιητὴς Τ. Σ. Ἔλιοτ εἶχε εἰπῆ ἀπὸ τὸ 1942 ὅτι: «Ἡ μόνη σοφία ποὺ μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε πὼς θὰ ἀποκτήσουμε εἶναι ἡ σοφία τῆς ταπεινοφροσύνης. Ἡ ταπεινοφροσύνη δὲν ἔχει τέλος».

(469-399 π.Χ.) καὶ ὁ Πλάτων (427-347 π.Χ.), εἶχαν ἀναγάγει τὴν σοφίαν εἰς τὴν ὑψίστην κλίμακα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

«Ἡ σοφία δὲν εἶναι ἐξαγοράσιμο ἀγαθόν, οὔτε ὑποτάσσεται σὺν σκοπιμότητες τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ σοφία εἶναι τρόπος ζωῆς, ποὺ διακρίνεται γιὰ τὴν ἀνιδιοτέλεια, τὴν ἔλλειψη ἐμπάθειας, τὴ δικαιοσύνη, τὴ φιλαλληλία, τὴ διορατικότητα καὶ τὴν ἀνθρωπιά. Ἡ σοφία δὲν εἶναι, τέλος, ἄφρονη καὶ ἄμετρον ἐπίδειξη γνώσεων οὔτε ἀλαζονικὴ χρησιμοποίησις τῆς πνευματικῆς δύναμης», γράφει ὁ Ἀργύρης Ματακιᾶς (*Λεξικὸ ἐννοιῶν*, 1993, σελ. 541).

Ἄληθως, ἴσως κάποιοι νὰ νομίζουν ὅτι εἶναι σοφοί, καθ' ὅσον πιθανὸν νὰ ἔχουν ποιὰν τινα ἐπίδοσιν εἰς ἓνα τομέα ἐπιστήμης καὶ γνώσεως θεωρητικῆς ἢ καὶ πρακτικῆς. Ὁ μέγας Ἄγγλος ποιητὴς Τ.

Ποῖος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἰσχυρίζεται πὼς εἶναι σοφὸς καὶ γνώστης τῶν πραγμάτων καὶ πεπαιδευμένος; Ἄς τὸ ἀποδείξει ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ του καὶ τὰ ἔργα του μὲ τὸν ἥρεμον καὶ νηφάλιον τρόπον τῆς σοφίας του). Τοιοῦτοτρόπως τίθεται ὡς βασικὸν γνώρισμα τῆς σοφίας ἡ πραότητα, ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὑπομονήν, ἀνεκτικότητα καὶ ἀσφαλῶς τὴν ταπεινοφροσύνην ὡς θεμελιώδη ἀρετήν. Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς σοφίας μετὰ δικαιοσύνης καὶ ταπεινώσεως προέρχεται ἐκ Θεοῦ.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ σοφία εἶναι ἡ συνισταμένη ἔννοια καὶ πρᾶξις τῶν ἠθικῶν, διανοητικῶν, πνευματικῶν δυνάμεων καὶ γνωστικῶν ιδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ἔγχρονον χαρακτῆρα καὶ μεταφυσικὸν ἦθος καὶ προοπτικὴν.

ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΜΑΣ

Στὸ προηγούμενο σημειώμα μας ἀναφερθήκαμε στὴν ἀποφυγὴ τῆς τεκνογονίας ὡς μᾶς νέας τάσεως, ἡ ὁποία ἀρχίζει νὰ διαδίδεται καὶ στὴν χώρα μας. Ἡ ἀποφυγὴ τῆς τεκνογονίας αὐξάνει τὸ δημογραφικὸ πρόβλημα τῆς πατρίδος μας. Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς χώρας, μετὰ τὸ ἀνάλογο τῆς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, σὲ ὁμιλία του θεωρεῖ ὡς λύσι τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος τὴν ἐγκατάστασι καὶ τὴν ἔνταξι στὴν χώρα μας πληθῶρας μεταναστῶν. Ἐπ’ αὐτῆς τῆς θέσεως παραπέμπομε στὴν ἐξαιρετικὴ κριτικὴ τὴν ὁποία ἔκανε ὁ Διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος Ἐστία κ. Κοττάκης μὲ τίτλο: «Ἡ πατρίδα εἶναι σημαντικώτερη ἀπὸ τὸ ψευτοκέντρο» (<https://www.estianews.gr/aporpseis/%e1%bc%a1-patrida-e%e1%bc%b6nai-simantikoteri-%e1%bc%80po-to-pseftokentro/>).

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ προκρίνει ὁ ἀρθρογράφος, ἀντὶ τῆς ἐγκαταστάσεως ἑκατομμυρίων ἄλλοδαπῶν στὴν πατρίδα μας, τὴν οικονομικὴ ἐνίσχυσι τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν καὶ τὴν γενναία ἐπιδότησι γιὰ τὴν γέννησι καὶ τὴν ἀνατροφὴ τῶν ἑλληνοπαίδων, ἀντὶ νὰ δίδονται τὰ ἴδια χρήματα γιὰ τὴν ἀντικατάστασι τοῦ γηγενοῦς πληθυσμοῦ μὲ ἄλλοδαπούς. «Υπάρχει καὶ ἄλλη ὁδός. Ἐπίπονη βεβαίως. Ποῦ δὲν εἶναι καὶ πολὺ τῆς μόδας. Ἡ ἐνίσχυσι τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτὴ νὰ καταστῆ ἡ προτεραιότητα τῆς ἑλληνικῆς Δημοκρατίας γιὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια, καὶ ἔπειτα ἡ ἔνταξι τῶν ὁποίων μεταναστῶν ποῦ ζοῦν

ἐδῶ καὶ δεκαετίες στὴν χώρα μας. Εἶναι βεβαίως μία λύσι ποῦ χρειάζεται ὑπομονὴ καὶ πειθώ. Ἀλλὰ καὶ ἀναπροσανατολισμὸ δαπανῶν. Διηλαδί: τὰ κονδύλια ποῦ σήμερα ἀπλόχερα διαθέτει ἡ Πολιτεία γιὰ τὴν ἔνταξι τῶν μεταναστῶν στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, παρόντων καὶ ἐπερχομένων, νὰ ἀξιοποιηθοῦν στὸ σύνολό τους γιὰ τὴν ἀνάστασι τοῦ θεσμοῦ τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας. Γιὰ νὰ γίνῃ ξανὰ μόδα αὐτὸ ποῦ ἦταν παράδοσι γιὰ δεκαετίες στὴν πατρίδα μας, ἡ μητρότητα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δαπάνες γιὰ τεσσερισήμισι ἑκατομμύρια μετανάστες θὰ χρησιμοποιηθοῦν, γιὰ νὰ δημιουργήσουμε μέχρι τὸ 2100 τεσσερισήμισι ἑκατομμύρια Ἑλληνες».

Τὸ ζήτημα τῶν μεταναστῶν εἶναι πολυπλοκώτερο τοῦ δῆθεν ζητήματος τῶν προσφύγων. Ἐνα βιβλίον τὸ ὁποῖο προσήγγισε μὲ σοβαρότητα τὸ θέμα αὐτὸ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς εἶναι τοῦ Douglas Murray, *Ἡ Εὐρώπη αὐτοκτονεῖ* (ἐκδόσεις Liberal Books). Στὸ βιβλίον αὐτὸ ἀναλύονται γεγονότα καὶ εἰδήσεις ἀπὸ τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, τὸ ὁποῖο πλῆττει πολλὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη. Τονίζεται ὅτι ἕνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν μεταναστῶν ἀσπάζονται τὸ Ἰσλάμ καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ τὸ διατηρήσουν ὡς θρησκεία, νοσοτροπία καὶ πολιτισμὸ καὶ στὴν Εὐρώπη, εἰς βάρος τοῦ γηγενοῦς εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Στὶς τελευταῖες γαλλικὲς ἐκλογὲς ὁ ὑποψήφιος τῆς Ἀριστερᾶς κ. Μελανσὸν ἐξελέγη βασιζόμενος κατὰ

τά 2/3 τῶν ψήφων του σὲ μουσουλμάνους μετανάστες – ψηφοφόρους (βλ. «Εὐρώπη, “ἀντικατάσταση” πολιτισμῶν, 145 τζαμιά, 117 ἐκκλησίες» <http://aktines.blogspot.com/2022/07/145-117.html>). Φαίνεται πὼς εἶναι γενικὴ ἡ διαπίστωση ὅτι τὰ κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη τάσσονται ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ γη-

καὶ ἀντιδράσεως.

Τὸ πλέον ἐκπληκτικὸ εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδεολογικὴ - φιλοσοφικὴ ἀλλοίωση τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐναντι τοῦ μεταναστευτικοῦ προβλήματος συνδέεται κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἀναφερθέντος βιβλίου μὲ τὴν ὑποχώρησι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν δημόσιο χῶρο. Ἀντιγράφομε ὠρισμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ βιβλίον:

«Ἡ Εὐρώπη ἔχει χάσει τὸν θεμελιώδη μῦθό της. Καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς θρησκείας στὴν Εὐρώπη δὲν δημιούργησε ἀπλῶς ἓνα κενὸ στὶς ἠθικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ ἓνα κενὸ στὴ γεωγραφία της. Σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ γεωγραφία τῆς Εὐρώπης ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἓνα λεύκωμα ἀπὸ πόλεις καὶ χωριά. Βγῆς ἀπὸ ἓνα χωριὸ καὶ θὰ βρεθεῖς σὲ ἓνα ἄλλο. Καὶ σὲ ὅποιαδήποτε περιοχὴ χωρὶς ψηλὰ κτίρια τὸ πρῶτο πρᾶγμα πού θὰ συναντήσεις εἶναι ἡ ἐκκλησία χτισμένη στὴν καρδιὰ τῆς κοινότητας. Σήμερα, ὅταν αὐτὲς οἱ καρδιὲς τῆς κοινότητας δὲν ἔχουν ἐντελῶς ἐξαφανιστεῖ καὶ μετατραπεῖ σὲ οἰκοδομικὰ συγκροτήματα, πεθαίνουν, καὶ οἱ ἄνθρωποι πού ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκκλησιάζονται σὲ αὐτὲς αἰσθάνονται ὅτι ἀνήκουν σὲ ἓνα εἶδος ὑπὸ ἐξαφάνισιν».

γενοῦς πληθυσμοῦ μὲ (μουσουλμάνους) μετανάστες. Συμπορεύονται μαζί τους οἱ διάφορες Μ.Κ.Ο. καὶ οἱ ὀργανώσεις τῶν αὐτοαποκαλούμενων ἀντιεξουσιαστῶν καὶ ἀντίφα, προσφέροντάς μας τὴν ὑπόνοια ὅτι κάποια ἀόρατα κέντρα κατευθύνουν ὅλους αὐτοὺς μὲ τὴν συνεργασία τῶν Μέσων Ἐνημερώσεως καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς «πολιτικῆς ὀρθότητος» καὶ τῶν «ἀντιρατσιστικῶν» νόμων, ἔναντι ὁποιασδήποτε φωνῆς διαμαρτυρίας

«Ὁ κόσμος καταφτάνει στὴν Εὐρώπη ἀκριβῶς τὴ στιγμή πού αὐτὴ ἔχει χάσει τὴν ταυτότητά της»¹.

«Ἐνῶ στὸ παρελθὸν ἡ εὐρωπαϊκὴ ταυτότητα στηριζόταν σὲ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, πέρα ἀπὸ τὰ βαθιὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἱστορικὰ της θεμέλια (τὴν ἔννομη τάξη, τὶς ἠθικὲς ἀξίες πού ἀπέρρεαν ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴ φιλοσοφία τῆς ἡπείρου),

1. Douglas Murray, *Ἡ Εὐρώπη αὐτοκτονεῖ*, τόμ. Β' (Ἀθῆνα: Liberal Books, 2019), σ. 19.

σήμερα οι ήθικες αξίες και οι πεποιθήσεις της Ευρώπης – ουσιαστικά ή ταυτότητα και ή ιδεολογία της – έχουν μεταλλαχτεί σε “σεβασμό”, “άνεκτικότητα” και (έκείνο που διακατέχεται από αυταπάρηση περισσότερο από όλα τα άλλα) “διαφορετικότητα”. Αυτοί οι ρηχοί άναπροδιορισμοί ένδεχομένως να μᾶς επιτρέψουν να επιβιώσουμε για άκόμη λίγα χρόνια,

ποιά ἦταν τὰ δικαιώματά τους, ὅταν ἔμπαιναν στήν Εὐρώπη, καί ποιές ἦταν οἱ δικαιοδοσίες τῶν ἀρχῶν. Τό Ἴδρυμα Σόρος καλοῦσε ἀνοιχτά γιά “ἀντίσταση ἐναντίον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καθεστῶτος συνόρων”³.

«Γιά αἰῶνες μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες – ἂν ὄχι ή μεγαλύτερη – πηγή τέτοιας ἐνέργειας στήν Εὐρώπη προερχόταν ἀπό τό πνεῦμα τῆς

Τὰ θλιβερά γεγονότα και οἱ άκόμη θλιβερότερες προοπτικές μᾶς ὑπενθυμίζουν τό λόγιο τοῦ Κυρίου στήν Π. Διαθήκη: «οἱ μακρύνοντες ἑαυτοῦς ἀπό σοῦ ἀπολοῦνται, ἐξωλόθρευσας πάντα τόν πορνεύοντα ἀπό σοῦ» (Ψαλμ. 72: 27). Ἡ Εὐρώπη, ἀπαρνούμενη τήν ρίζα της, τόν Χριστιανισμό, ὀδηγεῖται στόν ἱστορικό ἀφανισμό της. Ἐπαναλαμβάνεται και στήν περίπτωσί μας ή ἀποστασία τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ή ὁποία ἐπέφερε τήν ἐρήμωσι τῆς χώρας και τοῦ Ναοῦ, τόν ἐξανδραποδισμό και τήν βαβυλώνιο αἰχμαλωσία, τόσους αἰῶνες πρίν.

ἀλλά δέν ἔχουν καμία πιθανότητα να σφυρηλατήσουν βαθύτερους δεσμούς τοῦς ὁποίους οἱ κοινωνίες χρειάζονται προκειμένου να ἐπιβιώσουν»².

«Ο δισεκατομμυριοῦχος χρηματιστής Τζῶρτζ Σόρος ξόδεψε ἀρκετά χρήματα τό 2015 σε ὁμάδες πίεσης και ἰνστιτοῦτα, για να προάγει τή θέση τῶν ἀνοικτῶν συνόρων και τήν ἐλεύθερη διακίνηση τῶν μεταναστῶν μέσα και γύρω ἀπό τήν Εὐρώπη. Τό “Open Society” ἴδρυμα τοῦ Σόρος, και ή Ἴστοσελίδα του “Welcome2EU”, κυκλοφόρησαν ἑκατομμύρια φυλλάδια που ἔδιναν ὀδηγίες στους μετανάστες πῶς να πορευτοῦν. Αυτά τοῦς ἐνημέρωναν πῶς να μποῦνε στήν Εὐρώπη,

θρησκείας τῆς ἠπείρου. Αυτή ὀδηγοῦσε τοῦς ἀνθρώπους στόν πόλεμο και τοῦς ἐνδυνάμωσε για ἄμυνα. Ἐπίσης, αὐτή ὀδήγησε τήν Εὐρώπη στα ἀνώτατα ὕψη τῆς ἀνθρώπινης δημιουργικότητας. Τοῦς ὤθησε να κτίσουν τόν Ἅγιο Πέτρο στή Ρώμη, τόν Καθεδρικό Ναό στή Σάττ, τό Ντουόμο στή Φλωρεντία και τή Βασιλική στόν Ἅγιο Μᾶρκο τῆς Βενετίας. Ἐνέπνευσε τὰ ἔργα τοῦ Μπάχ, Μπετόβεν και τοῦ Messiaen, τό ἔργο τοῦ Grünewald, “Isenheim Altarpiece” και τήν “Παναγία τῶν Βράχων” τοῦ Leonardo Da Vinci. Ὅμως, τόν δέκατο ἔνατο αἰῶνα ή πηγή δέχτηκε δυο σεισμικά χτυπήματα ἀπό τὰ ὁποῖα

2. Douglas Murray, ὀ.π., σ. 19-20.

3. Douglas Murray, ὀ.π., σ. 61-62.

δὲν ἀνέκαμψε ποτέ, ἀφήνοντας ἓνα κενὸ πού ποτὲ δὲν καλύφθηκε»⁴.

«Ἡ Εὐρώπη ἔχει χάσει τὸν θεμελιώδη μῦθό της. Καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς θρησκείας στὴν Εὐρώπη δὲν δημιούργησε ἀπλῶς ἓνα κενὸ στὶς ἠθικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ ἓνα κενὸ στὴ γεωγραφία της. Σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ γεωγραφία τῆς Εὐρώπης ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἓνα λεύκωμα ἀπὸ πόλεις καὶ χωριά. Βγῆς ἀπὸ ἓνα χωριὸ καὶ θὰ βρεθεῖς σὲ ἓνα ἄλλο. Καὶ σὲ ὅποιαδήποτε περιοχὴ χωρὶς ψηλὰ κτίρια τὸ πρῶτο πρᾶγμα πού θὰ συναντήσεις εἶναι ἡ ἐκκλησία χτισμένη στὴν καρδιὰ τῆς κοινότητας. Σήμερα, ὅταν αὐτὲς οἱ καρδιὲς τῆς κοινότητας δὲν ἔχουν ἐντελῶς εξαφανιστεῖ καὶ μετατραπῆ σὲ οἰκοδομικὰ συγκροτήματα, πεθαίνουν, καὶ οἱ ἄνθρωποι πού ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκκλησιάζονται σὲ αὐτὲς αἰσθάνονται ὅτι ἀνήκουν σὲ ἓνα εἶδος ὑπὸ ἐξαφάνιση»⁵.

«Ὅποιαδήποτε ὑπόλοιπα πίστης εἶχαν ἀπονείμει στους ἀνθρώπους στὴν Εὐρώπη καταστράφηκαν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἐντεῦθεν, καθὼς ἡ πίστη καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη στὸν Θεὸ ἔσβηνε, ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν πίστη καὶ ἐμπιστοσύνη στὸν ἄνθρωπο. Ἡ πίστη στὸ αὐτόνομο ἄτομο ἐπιταχύνθηκε μετὰ τὸ Διαφωτισμὸ πού τόνισε τὴ δυνητικὴ σοφία τῆς ἀνθρωπότητας μόνο. Ὡστόσο, ὅσοι εἶχαν ἐπιτρέψει στὸ “Λόγο” (Reason) νὰ ἀποτελεῖ τὸν ὁδηγό τους φάνταζαν τώρα τόσο ἀστείοι ὅσο ὅλοι οἱ ἄλλοι. Ὁ “Λόγος” καὶ ὁ “ρασιοναλισμός” εἶχαν ὁδηγήσει τοὺς ἀνθρώπους νὰ κάνουν τὰ πιὸ παράλογα καὶ ἀπραγματοποιή-

τα πράγματα. Εἶχαν ἐξελιχτεῖ σὲ ἓνα ἄλλο σύστημα, πού τὸ χρησιμοποιοῦσε ὁ κόσμος, γιὰ νὰ ἐλέγξει ἄλλους ἀνθρώπους. Ἡ πίστη στὴν αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου εἶχε καταστραφῆ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο»⁶.

«Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Roger Scruton, οἱ εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες, ἀπομακρυσμένες ἐδῶ καὶ δεκαετίες ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό, πιθανὸν εἶτε θὰ βρεθοῦν ἐντελῶς χωρὶς ἀγκυροβόλιο εἶτε θὰ τὶς ρυμουλκίσουν σὲ διαφορετικὸ λιμάνι»⁷.

«Εὐφυεῖς καὶ καλλιεργημένοι ἄνθρωποι τὸ θεώρησαν καθήκον τους ὄχι νὰ ἀνυψώσουν καὶ νὰ προστατεύσουν τὸν πολιτισμὸ στὸν ὅποιο εἶχαν γαλουχηθεῖ, ἀλλὰ νὰ τὸν ἀπαρνηθοῦν, νὰ τὸν ἐπικρίνουν ἢ μὲ κάποιον τρόπο νὰ τὸν ὑποβαθμίσουν»⁸.

«Σὲ ἀντίθεση μὲ ὅλες τὶς διαβεβαιώσεις καὶ προσμονές, οἱ ἄνθρωποι πού ἤλθαν στὴν Εὐρώπη δὲν ἐγκολπώθηκαν τὴν κουλτούρα μας οὔτε ἐνσωματώθηκαν σ’ αὐτή, ἀλλὰ ἔφεραν τὶς δικές τους κουλτούρες. Καὶ αὐτὸ συνέβη ἀκριβῶς τῆ στιγμῆ πού ἡ δική μας κουλτούρα βρισκόταν σὲ τέτοιο σημεῖο, πού εἶχε χάσει τὴν ἐμπιστοσύνη νὰ προασπιστεῖ τὸν ἑαυτὸ της»⁹.

«Μιὰ κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβιώσει, ὅταν συστηματικὰ καταπιέζει καὶ καταπολεμᾷ τὶς δικές της καταβολές»¹⁰.

«Ἀπὸ τὴ δική μου σκοπιὰ δὲν μπορῶ παρὰ νὰ αἰσθάνομαι ὅτι, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴ στάση πού

6. Douglas Murray, ὅ.π., σ. 114.

7. Douglas Murray, ὅ.π., σ. 170.

8. Douglas Murray, ὅ.π., σ. 171.

9. Douglas Murray, ὅ.π., σ. 192-193.

10. Douglas Murray, ὅ.π., σ. 233.

4. Douglas Murray, ὅ.π., σ. 98-99.

5. Douglas Murray, ὅ.π., σ. 102.

θα τηρήσουμε στα ἐκκλησιαστικά και σὲ ἄλλα σπουδαῖα μνημεῖα τῆς πολιτισμικῆς μας κληρονομιάς πὸν μᾶς πλαισιώνουν. Αὐτό, σὲ ἓνα πολὺ μεγάλο βαθμὸ, θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἂν τὰ μισοῦμε, τὰ ἀγνοοῦμε, τὰ αἰσθανόμαστε ἢ τὰ τιμοῦμε»¹¹.

Κατὰ συνέπεια, ἡ ὑποχώρησις τοῦ Χριστιανισμοῦ καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξι καὶ ἐπέκτασι τοῦ Ἰσλαμισμοῦ στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη.

Μὲ τὰ δημογραφικὰ δεδομένα τῶν Εὐρωπαίων καὶ τῶν μεταναστῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ μάζες ἐγκαθίσταται στὴν Εὐρώπη, προδιαγράφεται ἓνα ζοφερὸ μέλλον γιὰ τὴν ἡπειρὸς μας. Σὲ ὀλίγα χρόνια οἱ γηγενεῖς θὰ εἶναι μειοψηφία στὸν τόπο στὸν ὁποῖο ἐγεννήθησαν.

Ὅλα αὐτὰ τὰ θλιβερὰ γεγονότα καὶ οἱ ἀκόμη θλιβερότερες προοπτικὲς μᾶς ὑπενθυμίζουν τὸ λόγιον τοῦ Κυρίου στὴν Π. Διαθήκη: «οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται, ἐξωλόθρευσας πάντα τὸν πορνεύοντα ἀπὸ σοῦ» (Ψαλμ. 72: 27). Ἡ Εὐρώπη, ἀπαρνούμενη τὴν ρίζα της, τὸν Χριστιανισμό, ὀδηγεῖται στὸν ἱστορικὸ ἀφανισμό της. Ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὴν περίπτωσί μας ἡ ἀποστασία τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία ἐπέφερε τὴν ἐρήμωσι τῆς χώρας καὶ τοῦ Ναοῦ, τὸν ἐξανδραποδισμό καὶ τὴν βαβυλωνίον αἰχμαλωσία, τὸς αἰῶνες πρῖν.

11. Douglas Murray, ὁ.π., σ. 234.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΡΙΕΣ

ΠΡΟΣΟΧΗ!!! Παρὰ τὰ σχετικὰ σημειώματα πὸν ἔχουμε βάλει στὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ, ἐξακολουθοῦμε νὰ βλέπουμε στὸν τραπεζικὸ λογαριασμὸ πολλὰς πληρωμῆς πὸν ἀδυνατοῦμε νὰ ταυτίσουμε, νὰ καταλάβουμε διπλαδὴ ἀπὸ ποῖον προέρχονται καὶ ποῖα συνδρομὴ ἀφοροῦν. Γιὰ τὶς ἠλεκτρονικὲς πληρωμῆς καὶ τὶς καταθέσεις, τὸ μόνον πὸν μποροῦμε νὰ δοῦμε στὴν ἐνημέρωσι λογαριασμοῦ πὸν λαμβάνουμε εἶναι οἱ 30 πρῶτοι χαρακτῆρες ἀπὸ τὸ πεδίο ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ. Σὲ αὐτοὺς τοὺς 30 χαρακτῆρες πρέπει νὰ μποροῦμε νὰ δοῦμε τὸ ὄνοματεπώνυμον τοῦ συνδρομητῆ ἢ τῆς συνδρομητριάς (καὶ μάλιστα ὅπως ἀναγράφονται στὴν ἐτικέτα, γιὰτὶ ἔχει συμβεῖ νὰ δηλώνεται ἐκεῖ ἐπώνυμον... ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ πὸν ἔχουμε ἐμεῖς!). Αὐτό, ἐπαναλαμβάνουμε, στοὺς 30 πρῶτους χαρακτῆρες! Ἐὰν λοιπὸν γράψετε ἀπλῶς: «ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΚΤΙΝΕΣ 2022», ἀδυνατοῦμε νὰ γνωρίζουμε ποῖα συνδρομὴ ἀφορᾷ ἢ πληρωμὴ, καὶ τὸ ἴδιον ἀκριβῶς συμβαίνει, ἂν γράψετε, γιὰ παράδειγμα: «ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΚΤΙΝΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗ 2021-2022 ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ» (καὶ ἐδῶ, ὅσο καὶ ἂν ἐσεῖς γράψετε τὰ στοιχεῖά σας, ἐμεῖς ἀδυνατοῦμε νὰ τὰ δοῦμε, γιὰτὶ εἶναι πέρα ἀπὸ τοὺς 30 χαρακτῆρες πὸν βλέπουμε). Ἐτσι, μπορεῖ νὰ δεῖτε ὅτι ἐμφανίζεστε νὰ ὀφείλετε συνδρομὴ πὸν ἔχετε ἐξοφλήσει. Λοιπὸν, ΠΡΟΣΟΧΗ!

Κριτική ματιά

Όλα τὰ κείμενα τῆς στίλης «Κριτική ματιά» ἐστιάζουν στὸν κίνδυνο ποὺ ἀντιπροσωπεύει ἡ κλιματική ἀλλαγὴ, ἕνα πρόβλημα μείζον, ποὺ ἴσως δὲν ἔχουμε ἀκόμα συνειδητοποιήσει τὶς πραγματικὲς του διαστάσεις.

ΑΔΙΑΝΟΗΤΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Ἐντονο προβληματισμὸ προκάλεσαν οἱ ἀκραῖες συνθῆκες καύσιωνα ποὺ κυριάρχησαν στὴν Εὐρώπη, ἀκόμα καὶ σὲ ἀνθρώπους ποὺ τείνουν νὰ ὑποτιμοῦν τὶς προειδοποιήσεις γιὰ τὶς συνέπειες τῆς κλιματικῆς ἀλλαγῆς. Καὶ αὐτό, διότι οἱ πάντες βρέθηκαν ξαφνικὰ ἀντιμέτωποι μὲ συνέπειες ποὺ κινδυνεύουν νὰ ξεπερνοῦν κάθε φαντασία. Πρὶν κἂν τελειώσει ὁ Ἰούλιος, 2000 ἄνθρωποι εἶχαν χάσει τὴ ζωὴ τους ἀπὸ τὶς ἀκραῖες συνθῆκες καύσιωνα, μόνο στὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Πορτογαλία! Δὲν εἶναι ὅμως μόνο τὰ θύματα. Τὸ κῦμα καύσιωνα προκάλεσε τὴν κατάρρευση κρίσιμων ὑποδομῶν, προκαλώντας παράλυση σὲ χώρους ποὺ δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ φαντασθεῖ. Στὸ Λονδίνο, τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Λούτον ἀναγκάσθηκε νὰ ἀναστειλεῖ τὶς πτήσεις ἐξαιτίας ζημιῶν ποὺ προκλήθηκαν στὸν διάδρομο προσγείωσης ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ζέστη. Στὸ Ἄμστερνταμ τῆς Ὀλλανδίας, οἱ γέφυρες περᾶζονταν μὲ νερό, γιὰ νὰ παραμείνουν λειτουργικὲς· στὴν Ἀγγλία εἶδαμε γέφυρα νὰ «ντύνεται» μὲ εἰδικὴ ἐπένδυση, γιὰ νὰ προφυλαχθεῖ ἀπὸ τὶς ἐξαιρετικὰ ὑψηλὲς θερμοκρασίες· στὴν Κίνα γέφυρα κατέρρευσε ἀπὸ τὸν καύσιωνα. Παράλληλα, καταστρο-

φικὲς πυρκαγιὲς σάρωσαν ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρο τὴ γηραιὰ ἡπειρο. Στὴ Γαλλία καὶ τὸ Βέλγιο, τὰ πυρηνικὰ ἐργοστάσια ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν παραγωγὴ ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας περιορίσαν ἢ καὶ ἀνέστειλαν τὴ λειτουργία τους, λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς ἀνόδου τῆς θερμοκρασίας τοῦ νεροῦ ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ψύξη τους. Ὁ καύσιωνας δὲν ἄφησε στὸ ἀπυρόβλητο οὔτε τὸν κυβερνοχώρο. Τόσο ἡ Google, ὅσο καὶ τὸ τμήμα cloud τῆς Oracle στὸ Ἡνωμένο Βασίλειο ἀντιμετώπισαν σοβαρὲς βλάβες τῶν μονάδων ψύξης, μὲ τὴν Oracle νὰ κατονομάζει ρητῶς ὡς αἰτία τὶς «*ὑψηλὲς γιὰ τὴν ἐποχὴ θερμοκρασίες*». Καὶ σὲ ὅλα αὐτὰ ἐρχεται νὰ προστεθεῖ ἡ δραματικὴ προειδοποίηση ὅτι τέτοιες ἀκραῖες, καὶ ἀκόμα ὑψηλότερες θερμοκρασίες, θὰ ἐπιστρέφουν ὅλο καὶ συχνότερα, λόγῳ τῆς κλιματικῆς ἀλλαγῆς.

ΟΙ «ΚΑΣΣΑΝΔΡΕΣ» ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σὲ συνέντευξή της στὸν *Guardian*, κορυφαία περιβαλλοντολόγος, ἡ Καταρὶν Χάιχου, ἐπικεφαλῆς ἐπιστῆμων τοῦ Nature Conservancy στὶς Η.Π.Α. καὶ καθηγήτρια στὸ Texas Tech University, κρούει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου γιὰ τὰ ἀδιέξοδα στὰ ὁποῖα ὀδηγεῖται ὁ πλανήτης καὶ ὁ πολιτισμὸς μας ἀπὸ τὴν κλιματικὴ ἀλλαγὴ. «*Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀντιλαμβάνονται τὸ μέγεθος τῶν ὅσων συμβαίνουν*», προειδοποιεῖ. «*Θὰ εἶναι κάτι μεγαλύτερο ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο ἔχουμε δεῖ στὸ παρελθόν. Θὰ ἐπηρεάσει κάθε ζωντανὸ ὄργανισμό*». Ὁ πλανήτης, γράφει, ὀδηγεῖται σὲ κινδύνους ποὺ δὲν ἔχουν προηγουμένω στὰ 10.000 χρόνια τοῦ

άνθρωπину πολιτισμού. Κατά την εκτίμησή της, ο πλανήτης δεν μπορεί να σωθεί από την κλιματική κρίση μέσω της προσαρμογής στις αλλαγές που συντελούνται. «*Η πραγματικότητα είναι ότι δεν θα μᾶς μείνει τίποτα από όσα θεωρούμε σημαντικά, ἂν δὲν ἀντιμετωπίσουμε τὴν κλιματικὴ κρίση*». Κάποιοι, βέβαια, ὑποτιμούν τις προειδοποιήσεις, ἂν δὲν τις περιφρονούν και δὲν τις εἰρωνεύονται κιόλας, κάνοντας λόγο για... «*Κασσάνδρες*». Και ἐρωτᾶται: Κι ἂν πράγματι πρόκειται για Κασσάνδρες; Θυμόμαστε ἀπὸ τὴ μυθολογία ὅτι ὁ Ἀπόλλων εἶχε δώσει στὴν Κασσάνδρα τὸ χάρισμα τῆς μαντικῆς, ἀλλὰ παράλληλα τὴν εἶχε καταρασθεῖ νὰ μὴ δίνει κανένας πίστη στὶς προφητείες της. Ἀντιλαμβάνεται κανείς τὸ δραματικὸν τοῦ ἐρωτήματος: Κι ἂν πράγματι πρόκειται για Κασσάνδρες;

ΤΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΤΗΣ ΓΗΣ ΑΠΟ ΨΗΛΑ

Δέος προκαλοῦν τὰ λόγια τοῦ Γάλλου ἀστροναύτη Τομὰ Πεσκέ, σὲ συνέντευξή του στὸ CNN μετὰ ἀπὸ ἕξι μῆνες παραμονῆς στὸν Διεθνή Διαστημικὸ Σταθμὸ (εἶχε προηγηθεῖ μία ἀκόμα ἀποστολὴ και παραμονή του στὸ Διάστημα τὸ 2016-17): «*Ὅταν βρῖσκεσαι στὴ Γῆ, αἰσθάνεσαι ὅτι*

τὰ πάντα εἶναι τόσο ἀπέραντα, τὰ πάντα εἶναι ἀτελείωτα. Δυσκολεύεσαι νὰ καταλάβεις πόσο περιορισμένοι εἴμαστε. Στὴ συνέχεια, ὅταν κάνεις ἕνα βῆμα πίσω και βλέπεις τὴ Γῆ στὸ σύνολό της, καταλαβαίνεις ξαφνικὰ ὅτι ζοῦμε σὲ μιὰ ὄαση μέσα στὸ σύμπαν. Γύρω μας δὲν ὑπάρχει τίποτα, καμμία ζωὴ, μαυρίλα, κενό, ἀπολύτως τίποτα – ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ τὴ γαλάζια σφαῖρα, μὲ ὅλα ὅσα χρειαζόμαστε, για νὰ διατηρήσουμε τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, και τὴ ζωὴ γενικώτερα, ἢ ὅποια εἶναι ἀπολύτως εὐθραυστη». Ὁ Πεσκέ ὁμως δὲν μένει μόνο σὲ αὐτὰ, ἀλλὰ και κρούει τὸ καμπανάκι τοῦ κινδύνου, προειδοποιώντας ὅτι εἶναι πλέον ὁρατὸς και ἀπὸ τὸ Διάστημα οἱ συνέπειες τῶν ὀλέθριων για τὸ περιβάλλον και τὴ ζωὴ παρεμβάσεων τοῦ ἀνθρώπου: ἢ ρύπανση τῶν ποταμῶν και τῶν θαλασσῶν, ἢ ὑποχώρηση τῶν παγετῶνων, οἱ ὅποιοι συρρικνώνονται χρόνο μὲ τὸν χρόνο, ἢ αἰσθητὴ αὔξηση τῆς συχνότητας και τῆς ἔντασης τῶν ἀκραίων φαινομένων ποὺ σχετίζονται μετὰ τὴν κλιματικὴ ἀλλαγὴ. Ἐραγε, πρέπει νὰ βρεθεῖ κανείς στὸ Διάστημα, για νὰ δεῖ αὐτὰ μπροστὰ στὰ ὅποια σχεδὸν ὅλοι μας στὴ Γῆ ἐπιλέγουμε νὰ κλείνουμε τὰ μάτια;

Γ.Τ.

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνει μετὰ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικῶ

- Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποὺ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτῖνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR 1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὄνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- Στὰ ΕΛΤΑ μετὰ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτσι 14, 105 61 Ἀθῆνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μετὰ ταχυδρομικὰ τέλη.
- Στὰ ΕΛΤΑ μετὰ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποὺ συναποστέλλεται μετὰ τὸ τελευταῖο τεύχος κάθε χρονιάς για ὅσους ἔχουν ὀφειλή. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μετὰ ταχυδρομικὰ τέλη.

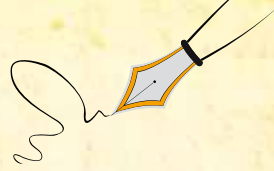
- Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» και συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες και ἀντιπροσώπους, οἱ ὅποιοι και θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικῶ

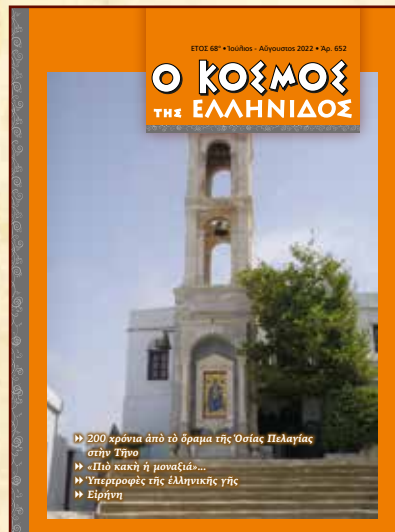
Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιατί ἀδυνατοῦμε νὰ τις εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μετὰ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεία ποὺ θὰ χρειασθεῖτε εἶναι:

– IBAN: GR1102602010000940100366081

– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

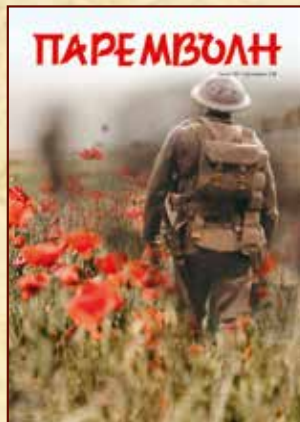
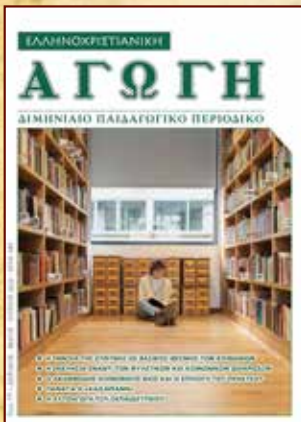

Ή αξίζει νά διαβάσετε

Τò μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τήν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στόν ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στή γυναίκα, στήν πνευματική καί κοινωνική τῆς παρουσία.

Ἐνα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης γιά ἐκπαιδευτικούς καί γονεῖς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τόν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καί τή σφραγίδα τῆς πίστες καί τῆς παιδείας.

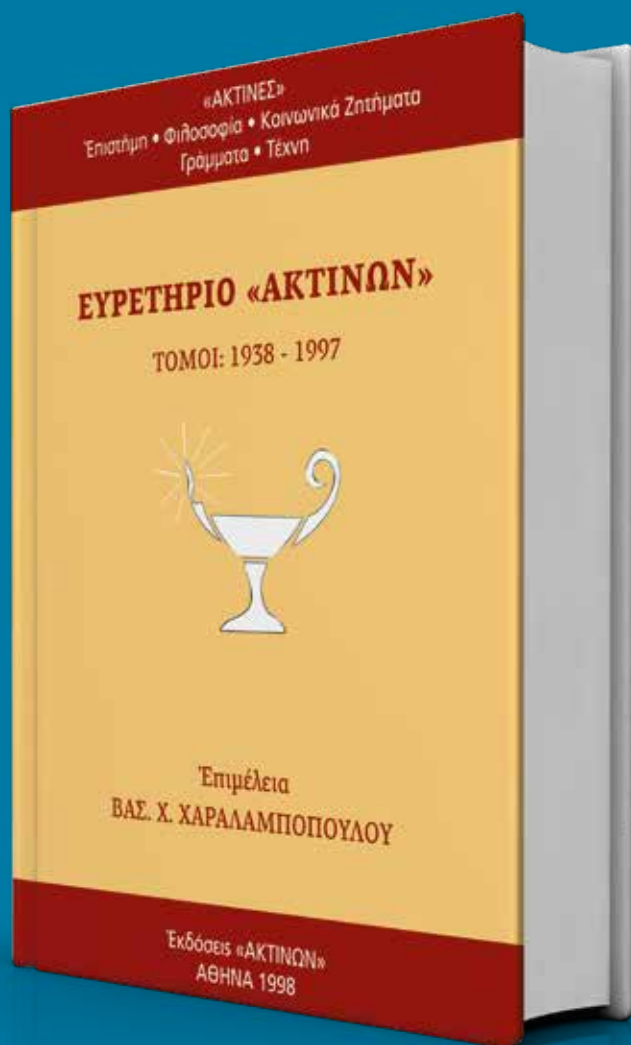
Τò μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπό τὸ 1946 – ἕνας πολύτιμος πνευματικός φίλος γιά τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες» καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023